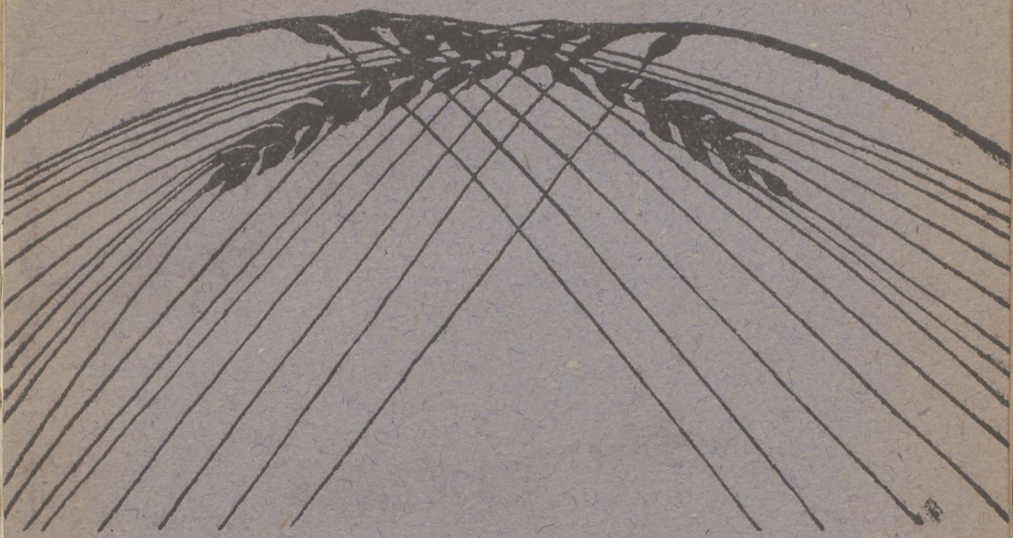

4202

М. ГОРЭЦКІ.

РУНЬ

Вільня

 1914

БЕЛАРУСКАЯ КНІГАРНЯ

Вільня, Завальная, № 7.

Вядае агульніцкі і дробны гандэль беларускімі кніж-
камі, дастаўляе кніжкі аб Беларусі у другіх мовах,
прымае да друкавання рукапісы.

Кніжкі беларускіе кнігарня высылае і накладной пла-
тай. Хто высылае накладной платой — даплачвае еш-
чэ 10 кап. за накладную плату і 7 кап. за заказ.

Прымаецца падпіска на газеты.

Гандлярам Беларускай кнігарня дае вялікую
уступку.

Каталогі высылаюцца дарма.

„БЕЛАРУСКІ КАЛЕНДАР“

Выходзіць што год рускімі літарамі і другое выдаць-
не польскімі літарамі. Цэна 16 кап., с перасылкай —
20 к. Прадаецца ва ўсіх беларускіх рэдакцыях і
кнігарнях.

Беларускае Выдавецкае Таварыства у Вільні.

прыступаючы да выдавецкай працы паведамляе усіх,
каму дорага справа беларускага адраджэньня, аб тым,
што таварыства ставіць сабе мэту у першы чарод
выпуськаць у сьвет на сіле магчымасьці такія кнігі:

Шэсьмо сьвятое цэлае, Гісторыю старога і новага за-
кону для дзяцей у школах, Кніжку да набажэньства,
Эвангелічку на сьвяты і надзелі, Гісторыю касьцё-
ла для школ, Граматыку беларускую, Геаграфію,
Слоўнікі, Арытматыку, Кнігі для навучаньня у шко-
лах, Кнігі популярныя аб сельскай гаспадарцы. Вы-
давецтва зьвертаецца с просьбай да шанюўных пісь-
меньнікаў прысылаць як можна найхутчэй свае ру-
капісы выжэй азначэных кніжэк.

Адрэс: Вільня, Каштановая № 5, кв. 4., Беларускае
Выдавецкае Таварыства.

М. ГОРЭЦКІ.

РУНЬ

ВІЛЬНЯ ————— 1914.
ДРУКАРНЯ МАРЦІНА КУХТЫ.

Беларускае Выдавецкае Таварыства у Вільні.

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001009891782

T. 81.543

1950 D 200 / 110

Рунь.

(Памяці друга).

Ад аўтара. Не падумайця, людзі добрыя,
што ў. апаведаніўку гэтым выдумка хітрая, пля-
цень мастацкі... Не!

Яўна парушаючы законы пісьменства кра-
снаго, пішу я тут аб тым, што запраўды было.
Пішу без прыкрасы самай маленькай; пішу так,
як праходзіць цяпер яно, мінулае, прад вачамі
духа майго.

Карыстаючы з аўторскіх правоў, пішу тут
успамін дарагому, незабытаму таварышу...

Я ведаў вялікія сілы яго душы маладой
і крыштальную чыстату гэтай душы.

Я ведаў... І я павінен расказаць братом бе-
ларусам, якую, можа, сілу, што была паміж нас,
страцілі мы.

Ці ж-ткі страцілі, Божа?

Гдзе то цяпер ты, мой любы ўладзімір?

Гдзе ён, брацьця мае?

Ня думайця, што нябошчык ён. Скуль гэта
ведаць? Я-ж блізкі яго сябра, і я ня ведаю, ці
на тым сьвеці ён, ці на гэтым?

Для свае радні і знаёмых—ён памёр. І так
думаюць, што ён зрабіў самагубства. Так многія

лічуць, ведаючы яго сільны і арыгінальны характар.

У паліцыі ж запісана каротка: «Ўладзімір З*)—прапаў бяз весьці».

Даходзюць, што ён утапіўся, цела ж яго не знайшлі.

А я, мяркуючы па яго натуры, успамінаючы яго думкі і перэбіраючы у галаве некаторыя словы, думаю, што ён—жыў!

Жыў і куець долю новага чэлавека (беларуса) у далёкай Амэрыцы альба у Аўстраліі.

Цяпер (хоць гэта выглядаець троху сьмешна, але заліваючыся хапаюцца за саломінку), цяпер я папрасіў бы, калі хто будзе ў Амэрыцы і сустрэціць, бывае, такога сур'ёзнага, думнага, з невясёлымі але хаваючымі агні, вачамі беларуса, то ніхай прыгледзіцца пільней, можа часам знайдзіць у ём майго даражэнькага Ўладзіміра З. Росту ён сярэдняго: валасы цемнаватыя, у польку; круглавіды... Адна важная прымета была у яго, ды ноды німа цяпер—гэта прывычка даволі часта прыгаварываць: «Кепства кепствоніс».

Дык вось прашу не забыцца.

Ён хацеў словам адраджаць чэлавека ў беларусе (не ў другім кім, бо ён—сын беларускага народу і найлепі мог паслужыць Беларусі). Але запала яму неяк у галаву, што, вось, прарокі слова у нас знаходзюцца, а прарокаў—эканамістаў—німа.

Ён хацеў так. Сабраць у сьвеці ў адных

---

*) Поўную фамілію Ўладзіміра пакуль што напісаць не магу па незалежных ад мяне прычынах.

сваіх руках столькі грошы, каб, напрыклад.. купіць усю Вільню, і потым з гэтымі грашамі рабіць эканаміцкае адраджэньне Беларусі. Гэта, у пасьледку, была яго манія, і некаторыя лічылі яго блізка што ненармальным.

Быў ён сірата. Матка памёрла дужа рана. Бацька пачаў піць і зара пайшоў ўслед. Астаўся адзін хлопчык, маючы усяе радні—нейкаго «сьвецкаго» дзядзьку, што служыў у горадзі бытцам то пісцом. Быў хлопчык і халодзен і галодзен, нацярпеўся сярод людзей, служачы у батраках. Потым наўчыўся у аднаго панка троху садоўніцтва і граматы. Служыў у вялікім садзі, пачаў чытаць кніжкі, потым папробаваў пісаць. Далей пісаць абстаўна яго жыцьцё я не магу дзеля таго ж яго «шаноўнаго» сьвецкаго дзядзькі, каторы цяпер працуіць ў канцэлярыі аднаго губэрнатара.

Аб гісторыі яго астатніх часаў скажу каротка. Як там было, але ён злюбіўся незвычайна с паннай Ядзэй К., ядыным адросткам старыннаго беларускаго роду, апалячэннаго не раней 19 веку. Ядзя зрабілася сьвядомай беларускай і разгневала радню, бацьку, мачыху. Яе сілком некуды павязьлі, хацелі аддаць замуж за багатырапамешчыка пана П—го. І яна нібы то памёрла у Італіі... Абставы надта загадковы. Можа яна і жыва, але уцекла ад радні німа ведама куды з Эўропы. Каб не было скандалу у гоноровых польскіх салёнах, паны абвесцілі, што Ядзя пахавана ўжо у Ніццы!

Адно ведама: зара, як дайшоў слых аб Ядзі, не стала й Ўладзіміра, «прапаў» і ён.

Просты народ тутэйшы гадаіць розна. Бацька Ядзі пракляў яе, а мачыху прагнаў і жывець

адзін-адным у глухім маёнтку. Адзінокі, стары, глухі, нехалюзы..

Ці пачуем калі ізноў аб Ядзі і Ўладку—невядома. Тут, на роднай беларускай зямліцы—яны памёрлі..

І калі жывы (як шэпчуць тут людзі), ці скуюць то за колькі гадоў долю і шчасьце сваё на карысць усей Беларусі? Ці, можа, і запраўды ужо нябошчыкі на далёкай чужыне? Бог сьвяты ведаіць. Пачую што — напішу тады. Цяпер вось матэр'ялы Ўладзіміра, што крывымі дарогамі па-трапілі ка мне.

Я лічу сьвятою павіннасьцю шчыра даць тут з яго пісаньнёў усё, што можна і што паказывае нам, які быў ладзімір. З яго папераў ёсць у мяне два яго напісаных апаведаньня, паказываючыя літэратурны напрамак яго, потым запіскі «Да самога сябе», кавалачкі з днеўніка і некалькі пісем да яго ат сьветлай памяці нябошчыцы Ядзі.

Вось яго першае апаведаньне, дзе ён хацеў паказаць страшныя часы прыгоншчыны.

В О Й Т.

«Комкі сьнегу вылеталі с-пад капытоў, засыпалі перадак саней і лажыліся войту на шубу. Сьцюдзёны рэзкі вецер сьвістаў яму у вочы і круціў наўкола саней і каня і далей па ўсяму полю, як відзіш, цэлыя хмары сьнегу.

Мароз браўся на нач ешчэ горшы, ешчэ злейшы.

Добры панскі стаеннік, аж белы увесь ат шэрэні, даволі шпарка бег сярод замятухі па

занесеннай дарозі, хуркаў і порскаў белаю парай у бокі. Палозьзя безустанья скрыпела, звінела, йграла, пеяла, і разам з маўчлівым відам увабраных у белае бяроз, застыхшых абапол дарогі усё наводзіла на пана войта нуду і маркоту.

Пасьля мадэры, што паднесла сама пані, троху вяла ў галаве. У горлі было прыкра-гаркавата пасьля надта масьляных сырнікаў, каторымі частаваў кухар.

«Усё ладна, усё добра, паны здаволены, што патрапілі дагадзіць гасьцям і вясёла прагулялі масьлянку, чаго ж болі?»

Войт сярдзіта варухнуўся і заёп, даргануўшы каня за вожкі.

«Не-е, на канец чорт пацягнуў пана за язык пахваліцца прыгожымі дзеўкамі... На войта нарэканьня, а што тут войту?!»

Злосна засморгаў вожкамі і збачыў пад узгорак к хатам, што цямнелі там каля рэчкі.

«Яму, старому, трэба езьдзіць за ўсякаю каланіцаю, бытцым німа каму ешчэ з дваровых»...

Конь, пачуўшы цёплы дух, замахаў храпаю з абмёрзлымі вусамі, забарабаніў, зьбегшы з горкі, па вузенькаму мосту і незабавам рухава падвёз санкі к крайняй хаці, дзе ўжо запалілі лучынку.

Кароткі зімовы дзень мінуў. Неба, цёмнае, пахмурнае, злое, было чырванейшае на захадзі і пагражала аттуль страшэнным марозам.

Войт злез, кінуў каня падляцеўшаму хлопцу і пашоў у хату.

Улез с холадам у невялікіе дзьверы, пахлопаў у парозі валенкамі і хрыпата і важка кінуў, агледаючыся па хаці:

— Добры вечар!
У хаці было ціха. Каля полу вазэкалася
нейкая баба; убачыўшы войта, атарапела і заву-
гнавіла:

— Добры вечар, паночку!

— Юрка тут?

На печы зашэвяліўся...

— А-а, ты на печ схаваўся! Пазяб? Пан на-
казаў, каб ты дзеўку сваю прыслаў у двор к яму;
там астатні баль сягонья будзе, гукаюць дзе-
вак пець ды скакаць, каб паном весялейшэ бы-
ло... А гдзе ж Тацяна?

Юрка заварочаўся моўчкі на печы, саско-
чыў на запечак, выгаварыў-ткі: «добры вечар
пану войту» і заскроб бараду ў задуменьні:
«Чым скончыцца нахаба?»

Войт прыхінуўся к зэдліку, абцягнуў лёд
з вусоў, расхінуў шубу, здзеў цёплыя рукавіцы,
разагрэўся, але так сабе, бо ў хаці было, як
у пуні.

С чырвонага поясу зьвесіўся тоўсты бізун—
знак войтаўскай грознай сілы.

— Ці там, ніхай Бог крыць, без мае Таця-
ны, німаш каторых бліжэйшых,—адводзіў Юрка
бяду. . . . .»

Вось другое апавяданьне, у каторым Ўладзі-
мір хацеў апісаць гістарычныя часы Беларусі.

КНЯГІНЯ.

«Чутно княгіні маладой, аж з высокай сьвя-
тліцы чутно, як безустанья плешчыць і бьецца

аб кручы, і стогніць, і выіць неўгамонны
Дняпро.

Чутно княгіні-адзіноці у ціхім пакою, аж
праз таўстыя мураваныя замковыя сьцены чутно,
што вецер над борама грыміць безупынна, гу-
дом-гудзяць і шумяць векавыя сосны.

І нудна княгіні, і здаецца ёй, што так
і дождж на дварэ, мутненькі, дробненькі, пра-
куруцца безперэстаньня цалютку ноч, а дужэючы
ён без канца будзе бубнець аб рознакалёрныя
балоны вакенныя, наводзячы невясёлыя думы...

Буль-бом-бом... Буль-бом-бом...

Дрыжыць-мітусіцца чырвоны агонь у лям-
падцы прад суровымі строгімі лікамі сьвятых на
старасьвецкіх абразох у цёмным куце. Сьвятле-
іцца кут ад лямпадкі. А бліскучыя, зьяючыя,
чорнасьрэбраныя рызы у ва ўсе бакі, бяз лічбы,
іскаркамі сыплюць і маркоту цягуча наганяюць.

Ня лёгка на сэрцы у княгіні Ганны, ня
лёгка ды й дужа...

Ціха ў пакою, як заўсёды бязгласна пазі-
раюць райскія птушкі і сіне-блакітныя васількі
з дарагіх тканін, што сьцены імі паўвешаны ад
столі да нізу.

Не зьмяты, ня склычэны сукенныя пось-
цілкі на дубовых услонах, бо калі тое было, што
сядзелі на іх?

І астатняя стараніца Евангельля сьвятога
як ляжыць дык ляжыць на чырвоным аксаміці;
а недапісана, бо у апошнія часы не ўдаюцца
кнігіны ўзоры-завіткі загалюўных літэраў. Не
ўдаюцца... калі ж цяжка на сэрцы ад думак та-
шлівых, журлівых і недаплецены фарботы пры-
гожыя. Мусіць не плятуцца чагосьці яны. Забы-
ты, закінуты на ўзорным сталі..

І ня сьпіцца княгіні,—адзінотка ж яна.
Непрыхільна сэрцу у ціхамірным, а пустым
пакою. О, думачкі, аткуля вы?

Накінула княгіня Ганна кунічую даху
на белыя плечкі, узьдзела мякка-пушыстыя
палуботкі на ножкі белыя, дэлікатныя, па пакою
прайшлася, маркотна на пярыны свае зірнула,
прысела бязсільна ж саўсім на аббіты куніччымі
скурамі зэдлічэк і галоўку прыгожую пакутна
схіліла на грудзі.

Скацілася тонкая, беленькая, з дробненькімі
кволенькімі пальчыкамі княгініна рука на калева;
а валасы, як непрыдумная па сваёй прыгожасьці
чыстая, густая кудзеля, рассыпаліся па дэпла-
ватых пухленькіх плечках; с пацямнеўшых ад
жалю і смутку вочэк закапалі гарачыя, чыстыя
сьлёзы, як сьветлая раса, сьлёзы...

Плачыць княгіня маладая, прыгожая Ган-
нуся. . . . .

Вось і ўсё. А гаспадыня, у каторай жыў Ўла-
дзік, перэказывала мне, што пісаў ён цэлыя но-
чы і ужо меў спісаных колькі сшыткаў. Часта
гаварыў гаспадыні, што пішыць гістарычную
повесць і зара кончыць. Гдзе яго рукапісы, ці
ён спаліў іх з другімі паперамі перад ад'ездам,
ці ён узяў іх куды с сабою, хто яго ведае. Ас-
таўся прыпадкова у гаспадыні толькі, відаць,
першапачаткавы рукапіс, кінуты ім, каторы
я і даў тут.

Апаведаньня сьветчуць, што яго займалі
ня токма што грамадзянска-палітычныя пытаньня,
але і перажываньня чэлавека, яго псіхалогія.
Значыцца тож, любіў ён характаваць, прыгожасць,

хаця і не любіў паказываць таго занадта, бо па яго сумленьню жыцьцё у наш практычны век вымагаець іншаго. Але гэта быў такі романтык. Колькі вершаў умеў ён на пямяць! З беларускай жа народнай паэзіі найболі ён любіў ціхіе легенды і страшныя праданьня; таксама — казкі, у каторых даводзіцца, што некалі праўда возьме верх над злом.

Дальш я даю запіскі яго: «Да самога сябе», каторыя пэўне ён мог напісаць толькі для свайго ж чытаньня і па каторых мы можэм больш усяго пазнаць што ён быў за чалавек.

Ўладзіміравы пісаньня (с папераў, каторыя ласкава перадала мне пані М. — гаспадыня кватэры, гдзе жыў ён астатніе часы).

ДА САМОГА СЯБЕ.

...Дык так, неўдалы Ўладзімірка, у апошніе часы часьцей ды часьцей зьяўляіцца у цябе думка нядобрая, думка аб самагубстві.

На той нядзелі табе, здаецца, якбы й павясялела, і ты пакрыківаў, як цялё, выпушчэнае с пунькі на двор, і пеў у сэрцы: «Жыць! Жыць!»

А заўчора, пасьяла абеду, лёг ты ніц на пасьцелю, жарка дыхаў у пярыну, сыцяў зубы, с сударгай апхапіў галаву і мучыўся...

Нудна! Нудна!

Скуль зьявілася тая нуда, што пад канец, у апошніе часы, так неатчэпна грызець тваё сэрцэ і паддаець ламаты і болю галаве твай? Чаму не маіш ты цікавасьці к жыцьцёу?

Ідэалаў німа у цябе!

Праўда? Не? Не праўда? А вось праўда!!

Ты—вышэй звычайнага чэлавека па свайму духу, але дух твой цяжка хварэіць, бо сам сабе дайшоў ты сьмерці у філязофіі сваёй.

Не варта жыць, бо німа нічога на сьвеці, што дзержала-б цябе у жыцьці, што гукала-б цябе к жыцьцю...

Так... чаго жыць табе?

Ты ня жыў, а пражыўся. І невядома, ці разжывешся ты ізноў. Німа ведама, ці палепшаеш ты пасья сваёй хваробы і ці закрасуіш ты? Ці падасі і другім хварэючым гаючае спадзеваньне, што ня ўсё прапала, што можна шчэ паздаравець?

Ўладзімірка! Ты не маіш сярод людзей чэлавека, катораму б раскрыў душу сваю, да катораго б прыхіліўся. Можна аттаго, што ты сам сабе гідак і непрыемен, дык баішся паказацца людзём у шчырасьці сваёй, у брыдоці сваёй.

А ты-ж—ідэаліст...

Ты-ж змалку гнаўся за праўд . . . . .
. . . . . гаротн...

А д а ў т о р а. Тутака частка паперы згрызена смальлянкамі у часі, калі пісаньня Уладзіміравы лежалі у пані М. на вышках. Потым дальш невялікую мясцінку пісаньня яго я не даю у друк дзеля таго, што у ёй Ўладзімір пішыць аб сабе і дзеля аднаго сябе і такое, што, па мойму, не цікава для грамадзянства і, надрукаванае, не пайшло б на карысць сьветлай памяці майго друга).

. . . . .
. . . . . Душэ мая, душэ мая! Возстані!

Што сьпіш? Канец прыбліжаіцца... І імашы смуціся,—возпрані убо...

Эх, тэмы, тэмы! Ну, Ёладзімірка, вось табе тэма.

Прыгон.. Пан і ў яго цьма людзей-рабоў, падданых яго. Пан ужо й ня можэць думку такую мець, каб і смэрдоў лічыць за роўных паном людзей. А смэрды і ня думаюць, што яны—роўны паном, што яны маюць косткі не чарнейшыя за паньскіе, што яны такіе ж людзі, як і паны. А калі і памысьлюць аб волі, дык аб такой, каб не хадзіць на прыгон што дня, а толькі дні два у тыдзень... і каб пан ня біўся.

Страшна! Як людзі самі магуць закуваць сябе і дух свой, і цела сваё у страшныя зялезы-путы.

Але і ў жывейшых падданых, хоць на грунці недахвату хлеба, і перасолу на сьпіне, і здэкоў над чэсьцю, пачынаіць будзіцца ненавісьць да паноў.

У пана ігрышчэ, баль... Многіе госьці заначэвалі. Мужчыны, хлапцы... Пан надумаўся і загадаў войту. Робіцца лепшая прыемнасьць для госьцікаў. Войт ездзіць па вёсках і зганяіць прыгажэйшых дзевак і маладух да паньскага двору на нач.

Бацькі, мужыкі і браты альбо ня думаюць, што робіцца, альбо кіруюцца скарыстаць з гэтаго, альбо, чулыя і больш заможныя, пачынаюць шляхатаць злосьцю і ненавісьцю да паноў. Помста! помста!

А сілу маюць паны. Як гэта сталася?

Не даюць працаваць на сябе, адбіраюць на свае прыхамаці астатні хлеб, астатнюю адзежынку, астатнюю вольную часінку...

Голад, холад, горэ!

Бізунамі бьюць, у салдаты на ўсё жыццё
бацек атдаюць, на сабак мяняюць. Што хочучь,
тое робюць, мучаюць салодка.

Помста, помста!

Ад маткі у песнях, у казках, у сьлезях,
у стагнаньні; ад бацькі у рабскай маўклівайсьці,
у злых славах, у кляцбе дзяцёнак убіраіць
у душу ненавісьць і страшэнную імсцівасць да
паноў... Ах! Што б зрабіў ён, сын мужыцкі, усім!

Добра.

Ты, Уладзька, сын народу. Колькі ты змал-
ку бедаваў! Колькі ты усякаго ліха мысьліў,
колькі краў сэрцам ад зласьлівасьці да паноў...
Ах, каб меў сілу над панамі! У порах, у пылі!

Тады шчэ ня чытаў ты кніжак, недалужка
Ўладзімірка, і не хварэў хваробамі інтэлігента.

Добра, і вось ты інтэлігент. А! Рука твая не
паднімаецца на заклітых ворагаў тваіх. Ты ба-
ішся дайжэ, каб людзі не даведаліся аб думках
маленства твайго. Ты пішыш толькі «да самога
сябе». Крыў Божэ — даведаюцца «інтэлігенты»,
што на душы у цябе! Стыднінька табе! Стыднінь-
ка, што украдня у ночы конікаў вадзіў у панскі
лес. Стыднінька, што пакляўся са сьлезамі сам
сабе зарэзаць, як вырасьцеш, аб'ешчыка за тое,
што ня толькі садраў у ляску хустку у маткі
твае за ягады, але і бізуном даў і гідкім, стра-
шным словам зневажыў яе, маму, пры табе, дзя-
цёнку сінявокім.

Эх, чэлазек, чэлазек! Усё адно не дабіцца
табе, аткуля ўсё і што яно...

Людзі капашацца... Ня ўсё роўна, хто там

каго душыць! Я вышэй гляджу!.. Жыцьцё. Дык не варта жыць, бо нудна.

Нудна; цікавасці німа . . . . .

(А д а ў т о р а. Тут ізноў канец ліста ад-
дэрты. У далейшым лістку — дзіркi і плямы,
і па тых словах, што можна прачытаць, не
ўдаецца уцяміць, куды кіравалася думка Ўла-
дзіміра; даю тут, што троху многа зразумела
у астатніх лістках).

...Па праўдзі, ну чаго ж я буду жыць
далей?

Каб толькі не плакала Ш. і не бедаваў Г.
(любы хлопчык; які чалавек у ём!) і *) каб толькі
ведаў што будзіць цераз 50 гадоў з беларускай
справай*), — дык ціаністы калі...

Беларуская справа... Што я магу? І што
хто можаць? Жыцьцё ідзець, ідзець... да нечэга.
Праўда, што мы творым жыцьцё, але калі й праў-
да, то ці ня ўсё роўна! Людзі!...

А каторыя з іх болей варты спагаданьня?
Хто іх разьбярэць? Я заступаюся за брата-му-
жыка, а ён жэ — *не сымпатычны*, ён жэ мяне
крыўдзіў болей, чым хто. А, ты—беларус, ты мо-
жыш пісаць, ты павінен працаваць, ты тое—
гэта... Пасунь уперад, праслаў родную старон-
ку. Нічога я не маю у сабе; а каб і геній быў
я, — ўсё роўна! К чаму? Усё некалі будзіць не-
вядома, усё цяперашнее згініць.

(А д а ў т о р а. Калі я перэчытаў гэту мясь-
цінку Валодзіных пісаньнёў, мне узыйшло на

---

*) Словы паміж зорак у рукапісу Ўладзіміра
закасаваны.

думку, што многіе даравітыя беларусы асталіся невядомы сьвету праз такіе вась свае погляды, каторыя к таму ж, дадам, пануюць сярод многіх беларусаў).

...І усё роўна а ні шчасьця мець ня буду а нічога, бо у думках дайшоў, што німа на сьвеці цікавага, новага і такога, з-за чаго б варта жыці мне.

А тэлефон бяз дроту? Ха-ха!

Хто хочэ жыць—ніхай жывець, а хто хочэ памерці—памрэць ніхай...

.....
(Ад аўтара. Выкінута, уважаючы не цензуру).

...Колькі прыгожых дзяўчын! І колькі з іх шукаюць, як і я, чалавека сярод людзей. І я, дзякуючы сучаснаму соцыяльна грамадзянскаму ладу, павінен жыць антымаральна.

...Пісаць,—значыць працаваць дзеля людскога чытанья.

А мне людзі—прыкрасць. Гордасць? Не...

Ой, гняцець нуда-назола; ой гложыць маркота вялікая сэрца маё! Стагнаць.. А спакою мне!

Хапіць ціністаго калі і лежаць спакойна...

Думка аб самагубстві улежылася добра і ладна,—

Значыцца...

.....
(Ад аўтара. Гэта усё, як відаць напісана ўладзімірам да яго знаёмства з Ядзяю. Потым, калі ён з ёю палюбіўся, мусіць, дапісаў ешчэ, што тут ніжэй).

Самагубства ня выйшла. Ды й чаго паміраць, калі я жыў толькі у думках? І толькі у думках прыйшоў да самагубства! Трэба ж

самому добра пажыць, добра жыцьцё пазнаць.
Можэ яно атказ дасць.

Дык так... Паехаць! Куваць долю. А там—
тады тое будзіць.

Як жа з Я? Трэба канешне так ці гэтак...
Божа! Як яна ўсё атдала мне, ўсяго старога
адрэклася і пайшла. Сьвятая ты, Я! Ты ўваскрэ-
сіла мяне. Дай ручку. Пойдзім! Эх, дарогу нам!
Мы ідзём долю куваць за моры, акеаны. Вышэй
галоўку, Я!

К жыцьцю!

(А д аў т о р а. Звярніця асабліваю увагу
на апошніе радкі. Ці ж яны не праўдзюць
таго, што гадаў я і гадаю аб долі Уладзіміра
і Ядзі?)

Паўне жывуць яны ў Амэрыцы або ў Аў-
страліі).

КАВАЛКІ З ДНЕЎНІКА.

19...

5 студня. Сварыўся з дзядзькам за беларуш-
чыну. Гаворыць, калі ня кіну, не дасць грошы
на навуку і лютаго. Пачаў чытаць эканомію па-
літыкі.

10 марца. Бачыў, як кавалі Астапа, што
апрогся ад гарэлкі. Жонка, дзеткі—сіроты...

30 красавіка. Сустрэча з Я.К. Яна—лепшая.

15 жніўня. Люблю... Што будзе?

7 кастрычніка. Паліція пагледаець за мною.
Работа пана К. Паваюем!

6 лютаго. Пералом. Навіна пайшла. Будзім
жыць.

(Ад аўтара. Потым ёсць і яшчэ у днёў-ніку тое-гэта цікавае, але друкаваць ня можна па розных прычынах. Ёсць і ўспаміна у яго, напрыклад).

...Чытаю, працую; сяджу у вечары.

Думкі цягнуцца... Маленства мае...

Граза, на начлег не вядуць, а мяне, батрака, гаспадар выправіў. Павёў я коні у вугол, к лесу; спутаў, а сам лёг пад елкаю. Страшна стала аднаму у буру. І каб не забіў пярун. Лёг у ляшчынні пад буйным дажджом. Ляжу, схаваўшыся пад зніз з галавою, а пад мяне ужо патцекаіць, а зверху, па знізу, як па лубу, дождж: бом-бом-буль... ліп-ліп... Гром: гу-гу-гурр!.. Гручыць.

Другое. Мама уміраіць. Не разумею, і вясёл. Потым—у павадыры. Дзядзька забраў. Віў кійком. Дворнічыха ратавала; было непагодна, сьцюдзена, я туляўся па дварэ. Яна узяла, грэла, чаем паіла. «Ногі, як лядні... Лядзень-ляднём... Дзетка маё».

Трэцьцяе. Сказала мне Я.: «Ты—сільны і справядлівы; я пайду за табою, гдзе хочэш; я усё кіну для цябе. Ты—новы...» Душачка мая, жоначка мая... Божа! дзякую Табе!

(Ад аўтара. Потым даю тут пісьмо Ядзі да яго. Вядома ня поўнасьцю, бо у ім яна зачала радню, і я не магу усё друкаваць, каб не было на мяне навалы вялікай).

«...Мой Уладзя! Мой любы, мой ненаглядны, мой богаданны! Я рада. Так! Ты мой, а я твая, твая на векі. І татка, і мачыха знаюць усё. І ніхай. Кабета беларуска была і ёсць мучэніца, і я не баюся, я — беларуска. Ня думай, і твая маленькая «жоначка» Ядзя любіць татку, шануіць многіх знаёмых, але не паглядзіць ні на гразь-

бу, ні на сьлёзы, ні на жалобныя словы, ні на што... Усё я зьнясу, і чаму раз дала я веру і па якому раз шляху пайшла, у тое буду верыць і па таму шляху буду іці, іці, іці... Да труны, або пакуль хопіць сілы . . . . .

Што у нас творыцца, Ўладзя! Мяне схавалі за сем замкоў. Імя тваё забаронена гаварыць. Татуся маўчыць і маўчыць, на людзей не глядзіць. Каго сустрэціць бліжэйшага са знаёмых паноў, пачынае жаліцца, што «хам» галаву падняў, а моладзь наша бязпрынцыпна і на галаве пашла хадзіць; што ён шапуціць працавітаго мужыка і рад памаччы яму, але гэта новая беларушчына — дурната і выдумка шалёных, што ён «хама», хоцьбы й вельмі здольнаго і таланавітаго, у радні ня меў і мець ня будзіць»..

Мачыха... Ой, мілы, я баюся пісаць аб ёй. Сам Сатана муціць яе. Баіцца, што «імя яе прыплятуць к скандалу». А кампаньёнка паддаець: «Ніхай бы праваслаўны, ну што ужо там, а хоць бы ж роду шляхоцкаго, а то... Сорам, сорам!»

Нічога, Ўладзік, не тужы: на такой зямле, упагноеннай летаўшым сумецьцем, — рунь закрусіць.

Паедзім, Ўладзік. . . . .

(Ад аўтара: Адгэтуль ужо пісьмо друкаваць ня можна; але досыць і таго, каб паглядзець на дарагія мне абразы Ўладзіміра і Ядзі. Дай Божа, каб выйшла на праўду, што я думаю аб іхняй будучыні. Веру я: —куюць сабе шчасьця яны і йшчэ некалі, як сьпелыя каласы на добраі ніві, закрасуюць на роднай зямлі нашай...).

У лазьні.

Вучэнь апошняго кляссу каморніцкаго вучылішча, казённы стыпэндзіянт Клім Шамоўскі, к Калядам прыехаў у-двору і ужо другі тыдзень жыў у бацькавай хаці ў роднай вёсцы Морда-лысаве.

Якраз у трыццаць першы дзень сьнежня, перад Новым Годам, дзядзька Якуб, дамаўшы сваю пяньку, выпаліў лазьню, каторых у Морда-лысаве на 25 двароў ёсць ажно дзьве.

У вечэры Клімаў брат Пархвір напайў коні, падаваў жывёлі, прыйшоў у хату і пачаў рыхта-вацца у лазьню. Знайшоўшы апоркі і сеўшы на калодачку разуваць лапці, загаманіў ён.

— Дзядзька лазьню ужо вытапіў. Гатова. Збірайцеся хутчэй. Ты, тата, бяры вядро і йдзі; тымчасам і я пайду с хлапцамі; трэба па венікі на вышкі узлезць. А Клім што гэта сядзіць? Ай ты ня пойдзешь сяньня у лазьню, — запы-таўся ён у брата.

Клім палажыў на палічку «Нізшую геода-зію» Біка і «Песьні жалбы» Я. Коласа, што дагэ-туль былі у руках, нечэга задумаўся, аткінуў з лобу свае доўгіе валасы і троху памаўчаўшы, атказаў:

— Я й сам ня ведаю, іці мне, ці-то ўжо не

пачынаць. Колькі гадоў ня мыўся я у вашых лазьнях, адвук. Але памыцца сягоньня не вадзіла-б: цела пачынае сьвярбець.

— Што ты гэта, Клімачка,—загаварыла яго маці.—Чаму-ж табе не схадзіць у лазню? Праўда гразнавата яна, вады цёплае саўсім німа, а халодная ў панаўцы на канаве надта мутна, але ўсё ж-такі, тое-гэта папарышся, костачкі пагрэіш свае, мо й на душы палягчэіць крыху табе. Ідзі, ідзі, сыноч.

Бацька напрануў дублёнку, надзеў дзіравыя валенкі і прыстоіў, пакуля Клім выймай с кішэні ключыкі, ножык, партманэцік з грашамі і старым пер'ім «рондо», каб не згубіць дабро ў лазні.—«Хутчэй!—казаў яму маленькі пазыр, брат Саўка, а ён, атчапіўшы кішэньны гадзіннік, адзятнуў маткіну шубку і выйшоў с хаты.

Лазьня была за гоні ад вёскі, каля заплыўшае канавы, што была некалі, пакуль шчэ паны жыдом мясоў не прадавалі, рэчкай. Ліпела яна сабе на узгорку, і пакуль Клім узабраўся на гэты узгорачэк, два разы паваліўся і абскрабаў аж да крыві руку аб мёрзлы сьнег. Саўка патскочыў каля яго на адной назе, падняў яму кавалачак мыла, крыкнуў: «Хор на Бабінавічы!» і шыбка пабег паперад усіх к лазні. Там ён кумільгом укаціўся у прымыльнік і сказаў дышкантам, як тое рабілі вялікіе басам, або тэнарам.

— Пára—лазьня, лёгкі дух!..

Адзін с хлапцоў-сярэднікоў, што прыйшоў туды раней, да Саўкаваго віншаваньня ў адзін тон дабавіў колькі слоў і к слову «дух» прыкладна атпаліў такое слаўцо, што дзед Кузьма

абазваў яго сынам ведамага усім брахліваго стварэння.

Клімаў бацька пайшоў к панаўцы, зачэрпнуў асьпярожна беражком ведра, каб не замуціць саўсім, мутнае з лёдам вады, утапіў у ваду бярозавы венік, каб размяк і лепей яго было спарыць, і, схіліўшыся над вядром, пабрўў у лазьню усьлед за Клімам. А той, убачыўшы там старых, каторыя распратываліся а іншыя атдыхалі на мяліцах, папарыўшыся даволі, сказаў:

— Добры вечар!—і азірнуўся дзе б яму прыхіліцца.

— Міласьці просім! атказаў яму салдат Захар Какста.

— Капеек на восем,—дагаварўў нейкі скалазуб. Садзіцеся во ладнае мыйсьцінка, Клім Раманавіч,—загаманілі голыя, барадатыя «мужы» ў пямноці, бо сьветла ў прымыльніку паліць, значь, не знайшлі патрэбным і варушыліся, хто як мог, упоцемку.

Прымыльнік быў плятнёву, і скрозь пляцень дуў вецер. Пад нагамі — мяльлё. Каля сьценак лежалі раскірачыўшы ногі, самадзельныя мяліцы. Кліму было гразна, нячыста, непрытульна. З лазьні сюды то й глядзі, выскаківалі чырвоныя, што ракі, здаволеныя ласуны да парэння. Адтуль нёсся гул..

«Ліха іх ведаіць, як яны тут мыюцца, — думаў Клім, шукаючы мыйсьцінкі, дзе-б схаваць шубку.

Старыя гаманілі пра тое-сёе, хто колькі шпал ад жыда звёз на раку Вяхру і іншае.

«Але што-ж гэта я? Ці я не радзіўся сам у Мардальсаве, ці сам не купаўся у гэтай гразі, не бачыў усякаго броду?»—так думаў Клім.

«Не, гэта-ж я ні злуюся, чаго-ж гэта я?...» І увайшоў у лазню.

Вачам стала горка ад дыму. Нагам было ёдка стаяць на гразнай сьцюдзёнай зямлі. Галава ударылася аб шост. Жарыня была на версі, як у пеклі. Ня можна было нічога разгледзіць.

— «Жчах, жчах, жчах, жчах...» работалі венікі. — «Ого-го-го-го» — рагатаў нехта, лезучы на палок. — «Паддай, паддай... Яшчэ горстачку... ліні паўкружачкі на печ... Братцы, ад'жалейця паўчаўхірачкі... Духу мала, духу німа, гэі духу!» Аж стон лунаў у лазні. Павярнуцца думаў Клім, — нейдзе: паўнютынька лазня людзей. На нізу у гразі блазота.. Іншы плакаў ад дыму, ці йшчэ ад чаго і цёр вочы кулакамі, і плёскаў гразнай вадай. Але й тую яму нехта забаранаў браць, казаў: «Злётай прынясі сам. Іншы сядзеў непарушна, ушчаміўшы галаву паміж ног. Той шчыпаўся, той штурхаўся, той жартаваў—мацаў некаго па вачох, кажучы: «Ці еў балазе?»

— А, та-а-атачка, а а-ай, а до-о-ос! сквірчэў малы хлопчык, як мага, на ўсю сілу, а добры бацька дзержаў за шыю с пэўнасьцю, што агоўтаіцца, і гарачым, як полымя, венікам сьцебаў з усіх бакоў.—«Дай сынінку, дай жываток, йшчэ трошку, ну, ну, ну, дурненькі, не плач жэ; дос, дос, ня бойся.. Ато, брат, камлём заеду, хочыш,—дабавіў ён ўрэшці і злаяўся. А побач с Клімам два нехалюзых хлопчыкі сварыліся за нешта.

— Во-охці, охо-хо-о—чудь жывы выкаціўся у прымыльнік нейкі дзядок.

— Як тое было, як тое будзіць, ось табе на, крычэў Юрка, і раптам зняцеўку — бах! паўнюсенькі карэц вады на маленькую печ. Аж камяні загурчэлі, засіпела вугальля і с палка пасыпа-

ліся, як бульба, слабейшыя. А крапчэйшыя, стойка вядучы справу сваю, пільна запрацавалі рукамі.

— Госпадзі, памілуй! Божухна, злітуйся! Мірам Навышнему памолімся, — прыгаварываў адзін у помач рукам, а другі, трэйці, чацьвёрты ня грэбавалі і самай бруднай лаянкай. Аж прыкра зрабілася Кліму ад гідкіх слоў, што насіліся у цёмным, гарачым, свойабразным пеклі — гэтай лазьні.

— Во калі ашалелі мужычкі, — мудрыў салдат Какста, цёпаючыся венікам.

Нехта шукаў на шосьціку сваю кашулю і зваліў у самую грязь чужыя штаны.

— Саўка! зьбегай, сыноч вады: гару, саўсім гару... Хутчэй бяжы... А, Клім, лезь на палок, паўзі, парся, — гукаў Раман.

Клім палез, абпёк ляжку на гарачым палку, плакаў ад дыму і, махаючы венікам, праклінаў, скрыўджэны, і лазьню і тых глуздоў, хто пабудаваў яе такую. «Жывуць-жа людзі! — думаў ён: «Лес пад бокам, жыды у пана адвасвалі яго за даўгі і прадаюць колькі гадоў; і селяне кожнагодна пускаючы на гарэлку рубельчыкі і жывучы сярод лесу, маюць лазьню... каб яна, даруй Божа, згарэла на чыстым полі гэткая».

— Духу паддайце, гэі, хлопцы! — са скурны пнуўся стары Мікіта.

— Ужывай, дзядзька! Пагрэйся, — атказаў «вясёлая галава, а гнілыя кішкі» малец Яхім, і — чох! паўведра на печ.

— Холадна! — упінаўся Мікіта.

— І так гарым, — буркнуў Клім, седзячы каля яго і любчы халодную ваду на галаву. Ён успомніў, што Мікіцёнак Панас кожны дзень

пьець «ханджу», як ваду, а Язэп мажыць ёю ногі ат прастуды. Успомніў ён, Бог знае к чаму, што matka корміць вяпроў у хаці, і у хаці гразка. Дрэнна..

— Запанеў наш каморнік, пышэн надта Клім Раманавіч, духу баіцца... А мне, мужыку, любата,—крычэў Мікіта.

— «Які тут чорт «запанеў»,—злуваў Клім. «Сьвіньні, а ня людзі»,—думаў ён злосна на ўсё бадай Мордалысава. «Я вёз дамоў кніжкі, каб чытаць ім, а яны кожны вечар, кожна сьвята гуляюць у карты у Мікітавай хаці, а на кніжкі не зьвярнулі ніякай увагі... Шчэ казалі,—разумцы!—што «некалі ім займацца панскім дзелам...» І толькі гэты «сьвяты» Хлімон прасіў пачытаць, бажаў паслухаць што-небудзь «бажэственае» ды бабы гаварылі, каб ён, Клім, прачытаў ім «сьлёзна-жаласна» І што ні ступнеш,—чуіш дурацкае: «Запанеў, запышеў. гардзіцца».

— Падажджы, патрывай, Клім. Пахвір вады чыстае с калодзежа зараз прынясець. Будзем абдавацца.

— Добра, тата, тут буду—сказаў, а сам, не маючы ужо сілы вытрываць шалёнага жару, пэры і разам холаду каля ног, таксама вялікаго клуму, гоману, лаянкі, выйшоў, як п'яны, у прымыльнік, схопіў адзежу і рупна, як слухалісь рукі, пачаў не абдаўшыся і с прыліпшымі на целі лісьцямі ад веніка, надзевацца.

«А грэх мне казаць «дурацкае», дзе толькі цемната»,—гваздом сядзела у галаве яго непазбытная думка. «Скуль жа ведаць гэтаму старому вяскоўцу, «прыгонніку» Мікіці, што ён, Клім, вучыўся не дзеля таго, каб «загрэбаць» грошы, што ён іншы, што ён жа не чураецца вёскі, любіць

яе і шануіць, як родны сын, што ён хочыць кіравацца усімі сіламі, каб бачыць яе цвярозай, сьветлай, здаволенай жыцьцём ды сумленнай, што ён «запанеў», але зусім не так, як думаіць Мікіта... І лацьвей *ім*,—думаў Клім далей,—стрэляць у вочы «запанеў», ведаючы вагу свае вэкавечнае працы мужыцкае, а хай бы яны пабачылі боль сэрца і смутак душы у мяне, прымача у «панстві» і пасынка вёскі, і яны лепей паехалі-б с сахою на родныя палеткі, чымся адарваўшыся ад дзядоўскіх сяліб вісець у новым і невыразным паветры...»

Кашуля не надзевалася, нечым дрэнным пахла. Шапку шукаў Клім і ніяк ня мог знайсці у дакучлівай, прыкрай цемні прымыльніка.

— Братцы, што гэта, я-ж акалеў саўсім: кажыця, хто ўзяў мае штаны, — пытаўся дзядзька Якуб, хныкаючы з лазьні і назад у адной кашулі.—Хто тут?—узбіўся ён на Клімавы ногі.

— Я—адгукнуўся Клім і узноў засумаваў.

Старыя аддыхалі, седзючы на мяліцах, напратываліся, абуваліся. Гаварылі аб Новым Годзі, успаміналі, што было цікаваго у Старым. Хто ішоў у двору, казаў:

— Дзякую за пару, за дух, за добрую лазьню, хто тапіў, хто й ваду насіў, усім шаноўным паном-гаспадаром. Дабранач!

Клім прыслухаўся к роўнаму голасу старога дзеда Банадыся, каторы бытцым восенны дождж у вокны, барабаніў:

— ...Ато вось, браткі мае, дык шчырая праўда. Чуў я гэта ат самога Панаса Дземянка, што службы ў аднаго заможнаго гаспадара, але, ня тут будзь казана, у вялікаго ведзьмака. Але й казаць мо далей ня трэба?

— Кажы ужо, кажы, зацеваў Мікіта,—аго абцугі прынясём, словы с цябе цягнуць пачнём.

— ...Паехаў Панас нешта раз з гаспадаром у дровы. Прыехалі у цёмны-цёмны лес, якіх цяпер і ня знайдзіш. Гаспадар і кажыць яму; «Ты папільнай тут коні, а я хутка зьвярнуся»,—і пашоў некуды. А Панас ня дурэнь, троху набавіўся ды паціхеньку усьлед..

— Клім, во твая шапка, — шэптаў Саўка, надзеваючы жупан і слухаючы апаведаньне дзеда Банадыся.

...А гаспадар, крыху адыйшоўшы,—кулдык чэраз пень перэкаціўся і пабег... Чым? Ваўком.— «Ага, думаіць Панас,—грашы Богу, ваўкалачэ»; троху пагадзя і ён перэкулдыкнуўся праз пень і,—да душы ня лгу, сам Панас казаў,—і ён пабег ваўком, але разумеў усё, якбы і чэлавек. Далей зірк ён: выскачыў гаспадар на поле, схачіў барана са стадка ды ў лес. На ліха тут дагледзіў ён Панаса, сцяміў усё, сам перабег чэраз пень яшчэ, і зрабіўся чэлавекам, а на Панаса наклаў такое заклацьце, што той тры гады прабегаў зьверам: раз чуць не забілі яго людзі, бо ён, хоць і прыкра, а еў, каб ня умерці з голаду, што і усе зьвяры..

Йшчэ далі нешта гаварыў Банадысь, але Клім ня слухаў больш і пайшоў з лазьні.

Быў ціхі вечар. На высокім небе зьялі зорачкі, ліў пазычэным сьветам месяц. Скрыпеў пад нагамі сьнег. «Заўтра Новы Год...»

І неяк невясэла, невясэла было Кліму, «запанеўшаму», як казаў стары Мікіта. Думкі плылі, чэплялісь адна за другую, роем мітусіліся у галаве. Беларусь, Беларусь, чым ты была і чаго

ты во даждала?..» Звінела ў адным баку. І што с табою будзе? плыло ў другім.

А зорачкі блішчэлі так хораша на небі І скрыпеў сьнег... І мерныя тужлівыя вершы ля целі з неаткуль:

Мой родны край, краса мая,
С табой на век расстаўся я!..

І задумаўся Клім. І пецялася неяк па іншаму:

Мой родны край, краса мая,
С табою век ня ў згодзі я..

Пад ложэчкаю шчымеда нешта незнаёмае.

Мой родны край, як ты-ж мне мілы,
Забыць цябе не маю сілы.

І ляцелі думкі. І дрыжэлі струны душы дзіўна-маркотным гукам.

Мой родны край, як ты-ж мне мілы,
Ўцяміць цябе не маю сілы..

«Эгэ-ж, уцяміць, пазнаць, зразумець ніколі ня здоліш»—быў чуцен шэпт. «І хібал! Што?..»

«Але ж не адрэкацца, ня быць здраднікам, а любіць, шанаваць родную Бацькаўшчыну павінен, доўжан...» быў другі шэпт. «Люблю... ці ж не люблю?.. А страшна яно роднае.. чым?..»

І спархмурнеў Клім, сігаў шпарчэй па скрыпучым марозным сьнегу. Ляцела думка: «Мой родны кут, люблю цябе бяз меры!» і забавілася яна, не ўцекала.

— Ці не захварэла твая галава, Клім, пасьля лазьні?—спытаўся бацька.

— Палепшаіць,—атказаў сын.

А т р у т а .

(Кароткі жалобны абразок).

Людзі: { Дзед
Раман, яго сын.
Ганна, жонка Раманава.
Аўдулька 8 г. } Дзеткі Раманавы.
Косьцік 6 г.
Яначка 8 м.
Хрысьцёна, цётка Ганіна.

Усё дзеецца ў старэнькай, закопчанай вясковай хаці. Палева у ёй — дзверы у сенцы і далей у вуглу печ і качарэжнік. Ад печы — пол аж да правае сьданы, у каторай два вакенцы; ад полу каля гэтай сьданы ідзець лаўка. Перад лаўкаю водаль ад полу — стол, на стале ляжыць нож, а хлеба німа; к столу прыстаўлен зэдлік. Над сталом у куту — абразы с палічкай дзеля сьвечак.

На палу — сувалка, на ёй ляжыць дужа хворая Ганна пад дзыругай. Каля Ганны вісіць калыска на круку, убітым у столь; у калысцы сьпіць малы Яначка. Пасярод хаты на падлозі — калодачка, на ёй сядзіць дзед, даплетаіць лапаць.

і за пачопку, калі трэба, калышыць Яначку. У хаці надта бедна.

Праява 1-ая.

Дзед, Ганна, у калысцы Яначка.

Дзед. Божухна-Бацюхна! Ці будзе ж гэтаму калі канец? П'янства кожны дзень, кожную ноч... Дзеткі плачуць, Ганна хворая ляжыць,— як ей, матцы, глядзець на гэта? А ён? Охо-хо-о... Пакараў ты мяне, Справедлівы Божа! За грахі мае брудныя пакараў ты мяне, бо калісь і я ня меў сумленьня, цягнуў-ціў зельля паганае, будзь яно проклятае навекі... (Бярэцца за сьпіну). А-ай, усе костачкі ломюць. Мне, старому бацьку, трэба гараць ехаць во, а ён... ён пьець. Яму і клопату мала. Не-е, сынок, дап'ешся, апомнішся, ды каб не было ногды позна... Нікому ніколі ні падаруюцца сьлёзы дзетак, ой, ніколі! А ён пьець, крычыць, б'ецца, глуміць, дзіцячы хлеб прапіваіць. Будзе грэх, чую, усімі думкамі чую...

Ну, хіба іці саху прынадзіць. (Паклаў лапаць, устаець). Эх, Раманька, Раманька... (Да Ганны з ласкай у гаворцы) Ганна! Ці чуіш, Гануля! Мо ты збела б чаго-небудзь? Хлеба кум Аўрам пазычыў, учорашняе поліўкі з ложку стаіць. Сербанула-б, Гануля!

Ганна (кранулася, гаворыць-стогне). Ці-і Раман прыйшоў с карчмы? А-ах...

Дзед. Зара прыдзіць... Дык з'еш чаго крыху, Гануля. Як жэ гэта, Божа мой, трэцьці дзянёк у цябе крошкі у році не было. Смагу, балазе, прогналаб.

Ганна. Не-е-е... Ня трэба. Касьцючку, Аўдульцы ніхай поліўка. Дзетачкі вы ма-е-е... (За-

гадалася). Сусолачку зрабі дзіцёнку, нечым карміць яго, майго Я-на-чку. (Дзіцё у люльцы заварушылася і закугакала жаласна). Калышы, калышы, та-ту-леч-ка...

Дзед (калышыць). Забыўся сыноч на Бога, забыўся. Зьменяў на гарэлку і сумленасць, і сямейку, і ўсё, усё. Што яму? Абы пляшку купіць, а іншае, — цямяся яно! На маткіну памяць забыўся: на імшу не даў, а прапіў грошы... Чую грэх-бяду. Доля, доля... Дажыліся... (Мармочыць нешта далей, ня можна расслухаць).

Ганна. Ні-ма, ні-ма Рамана, Дзедзець... Тата! А дзе Аўдулька, Косьцік? Дзетачкі мае-е...

Дзед. Усё чыста прапіў сыноч. Мусіць, забыліся на Бога людзі, не дбаюць на Таго, што сьвет Яго. У коршмі днююць, у коршмі начуюць... Ат, што, — бацька-ж дурэнь, бацька нічога ні знаіць, на што яго слухаць?... Ня слухай сынку, ня слухай...

Ганна... Тата! Ці ёсць у нас дошкі на... (с натугай і праз сілу) на тру-ну? Акх!..

Дзед (спужаўшыся). Ня думай пра... пра гэта, Ганна! Божа воля на усё: — на Бога і трэба думаць. (Закалыхаў дзіцёнка і адзевайць дзіравы жупан). У цябе дзеткі, Гануля, маленькіе. Ось лецячка ідзець, падзівуйся, як вясёла на дварэ, як сонейка сьвеціць, птушачкі прыляцелі, лясок зарунеўся, Гануля... Кінь *тое* думаць... Дзеткі у цябе; што я стары з імі рабіць буду? Мне трэба *туды* збірацца. А, а, а ты... Сонейка во, грэіць, а ты, ты... (Убегаюць у хату Касьцючок і Аўдулька; абодвы босы, чупць адзеты; у Аўдулькі жмуток першых вясеньніх белых красак, у Косьціка медзяныя грошы).

Праява 2-ая.

Дзед, Ганна і дзеці.

Косьцік. А у мяне грош! А у мяне грош!

Дзед. Што?

Аўдुлька. Ды не: гэта у яго пяць, ажно вун капеек; гэта, гэта... А у мяне вун што,—краскі! На табе, мама! (Кладзець кветкі к матцы).

Дзед. Аткуль грошы?

Косьцік. Каморнік даў... Мама у мяне грош, глянё!

Ганна. Аддай, Косьцік, грошы дзеду. Аддай, сыноч. Ён піражок купіць табе... Аддай, дзіцятка, згу-біш... (Косьцік бегаіць, не аддаець грошы і крычыць: «Грош, грош! Каморнік даў!»).

Дзед. Ну кажы нам, Аўдуля, гдзе вы былі, хто грошы даў? А ты, Косьцік, ці-ху! Яначку узбудзіш.

Аўдулька. Мы.. мы хадзілі у гаёк вун кветкі ірваць... Там многа ужо кветак.. і.. і там каморнік ходзіць... З ланцугом, у акулерах, але не страшны. А нейкая труба блішчыць-блішчыць...

Косьцік. А гузікаў жа у яго!.

Аўдулька. І зайца спудзілі! Як пыхнуў уцекаць!

Косьцік. І я бачыў.

Дзед. Ну, ну?

Аўдулька. Мы яму з вёскі вады занясьлі.

Дзед. Каму? Зайцу?

Аўдудзька. Не, вун, каморніку. Ён, вун, сказаў нам: «Малайцы!» А як пачуў ад дзядзькі Карпы, што наша, вун, мама хварэіць, дык нешта гаманіў, а тады выняў грошы даў Касьцюку і кажа: «На, табе, хлопчык, на бублікі».

Ганна. Дзетачкі ма-е-е...

Дзед. Ці падзякавалі-ж вы пану за ласку?

Аўдудзька. Мы і яму пралескі рвалі... Я хацела у руку, вун, пацалаваць, дык ён кажыць: «Ня трэба, ня трэба... Я-ж, кажыць,—ня поп і не абраз». І ні даў, вун...

Дзед (успомніўшы). Парà, парà гараць. Паеду, Косьцік! твае грошы цэлы будуць, дай—я схаваю іх. (Паклаў грошы на палічку перад абразамі, яны с хаты відны). Ну, Аўдудзька, прыгледай матку, Яначку тута калышы, вады мамі падай, калі пабажаіць. Доля наша, доля... Грахі нашы. Пойдзем, Косьцік, і я табе дудачку выражу з лазы... (Дзед і хлопчык пайшлі за дзьверы).

Праява 3-ая.

Ганна і Аўдудзька (калышыць Янку).

Ганна (маркотна). Дачушка мая, любінькая, памру я, чую сваю сьмертухну... Слухайся, шануй дзеда. А можа ж і татка твой апомніцца, агоўтаіцца, піць гарэлку перэстаніць... Даглядай Яначку, Косьціка.. Дзеткі мае-е... Хораша жыць, калі усё ладна... (Ёй трудна гаворыць). Дай піць. (Аўдудзька падаець карэц з вадю; Ганна напіўшыся гаворыць крапчэй) Якіе прыгожыя красачкі. Каб мне разок яшчэ пабачыць, як жытцо каласіцца, а там... памерці..

Аўдудька (плачыць). Мама, не кажы ж ты так, не кажы пра сьмерць,—мне страшна... Ня трэба нікому уміраць...

Ганна. Ня бойся, дачушка, ні плач... Так ужо Бог даў... Што я сьніла сяньня? Бытцым нябошчыца мама, такая сьветлая, ясная, у беленькай сьвітачцы прыйшла к нам і да таго ж жаласна і сумна кажыць мне: «Ганначка,—кажэ,—галубка, чаго ты так счарнела ды высахла, выпятрыла уся? Рыхтуйся,—кажэ,—бо табе-ж пад вянец пара, заждалася я цябе...» (Маўчыць крыху, сьлёзы копяцца, як боб). Тут я прахнулася, і страшна мне, і лёгка-лёгка неяк зрабілася...

Аўдудька. Мамачка, і я памру...

Ганна. Жыві, дачушка. Будзіш мне на могілку кветачек прыносіць... На Радаўніцу з яечкам прыйдзі хры-сто-са-вацца-а-а... (Горка-горка плачыць).

Аўдудька. Мама! Мамачка!.. (Чутна п'яная песьня пад вакнамі).

Ганна (адыйшла крыху). Нічога, нічога, я так... Што гэта?

Аўдудька (падбегаіць к ваконцу). Тата йдзець! Ай, п'яны, — будзе біцца... (Палезла на пол к матцы).

Ганна. Забыўся на ўсё чэлавек. А некалі-ж кляўся, бажыўся. Ці даўно тое было? І што гэта з ім; ці ні паддаў яму хто? О-о-о..

(Атчыняюцца дзьверы і, дзяржучыся за клямку, хістаіцца на парозі п'яны і, як слова, вясёлы Раман; пяець і прыстаўляіцца пракудай).

Праява 4-ая.

Ты е ж і Раман.

Раман (пяець дальш). За-аўтра, за-аўтра, не-е сягоння,—ко-ожны п'яніца п'е-е... (Спыніўся). Добры дзень тату ў хату! Хвароба ў лес, здароўе ў косьці! Стуку-груку, хто тут? (Ідзець па хаці вугнава прыпеваіць).

Адна думка у Рамана,
Што кішэнічка падрана!
Німа грошы, німа дроў,—
А як выпіў—ўжо й здароў!

Не! Йшчэ адна думка ёсць: каб мая сухотніца паднялася. Ато, калі-і ўжо скрэмсалася! (З ласкай да Ганны), Ганна! Ганначка! Жоначка мая любая! (Тужліва) хварэіш? (Жаласна і безнадзейна). Усё хварэіш... Пара ачуняць! Лепшай, галубка мая, а я, я... Во табе сьвяты крыж,—досі жлуктаць гарэлку! Дос, дос і дос. Маё слова сьвята! Ня буду й ня буду, наўсёды заракуся... (Садзіцца на зэдлік і крыху маўчыць). А дзе ж тата? Дзе Кастусь! (Ніхто яму не атгукіцца). А? (Пачынае злець). Аўдулька! Куды пайшоў дзед? Чуіш? Злазь адтуль тэйчас, нячыстая каланіца, а то я табе! Янку калышы! Я вас! Што вы мне? Што хачу—то й раблю. Осць ешчэ! Соткі ўжо выпіць нельга? Што такое значыць?! (Ходзіць—хістаецца па хаці).

Аўдулька (калышыць Яначку). Дзед с Касьцючком пайшоў у поле... Дзед гараць будзе...

Ганна (стогніць). Вожухна! Німа сумленасьці у чэлавека... Апомніся, Раман! Сьмерць мая, дзеткі нашы малыя, ах...

Раман. До, дос ужо! Не стагні, не гнаі

ты майго сэрца. Чуў тваю песьню. А тата... Як жэ ён гараць будзе, калі хамут, хамута... Я сам успашу. Ніхай стары ні турбуіцца, час ёсць. Успашым. Не сяньня — заўтра. Сяньня галава баліць, спяхмяліцца б, хіба цяпер. Гануля, дзе твая суконная хвустка? дай на сотку! Не сярдуй.

Ганна. Раман!

Раман. Ну што, што? Ну на, забій мяне! Ну на, на зарэж мяне, а дай жэ ты мне на сотку, трэба ж мне апахмеліцца!

Ганна. Пабойся Бога. Раман! На хлеб дзеткам німа; што ты сабе ду-ма-іш?

Раман. Не стагні! Голая костка! Ад заможнаго бацькі браў, а што ты мне у гаспадарку прынесла? Сабаку печэнаго... Во захварэла, падла! І здохніш хутка, падажджы.. (Ганна ані слова, Аўдулька пачынае плакаць). Ня румзай, Аўдуля! У матку ўдалася! Заступніца... Я табе пакаж-ж-жу! На калені! Маўчы! Што б твайго духу нячутно было! (Аўдулька ціха хліпае і ставіцца на калені).

Ганна. Божа!—(Ташнуіць).

Раман. Сьйду і кіну, кіну... Прападайця тут, хвароба на вас. Ссушылі мяне... Пью,—дык я ж вас і кармлю. Ы-ы-ы! (Скрыгочыць зубамі ад злосьці). Пілюць-пілюць, смурыжудь за кожную чарку, ці выпіў ці ня выпіў.. Зьежця мяне! на зло прапью, усё прагуляю! Зарэжуся! Задаўлюся! Зарэжуся!! (Хапаіць са стала тушы нож і шмуляіць па горлу; Аўдулька крычыць, Ганна стогніць дужэй. Але нож сагнуўся, і Раман са злосьцю кідаіць яго на землю).

Ганна. Кепска мне, кепска мне... Ай мляўка... Сьмертухна мая.. Аўдулька, па цётку Хры-

сьцёну... па дзеда... А-а-а... Раман, свечку, грамніцу...

Раман (схапіўшыся). Што? Што? Уміраіць? Хіба ж праўда? Аўдулька, бяжы, бяжы, дзетка, па цётку! (Аўдулька пабегла).

Праява 5-ая.

Німа Аўдулькі.

Ганна. А-а-ах...

Раман. Ганначка, пастой... Што, што ты гэта? Прасьці, прасьці мяне, гэта гарэлка пашкодзіла... (Схіляецца над жонкай). Мо даць вады?

Ганна. Ай, ай... Паткаціла пад грудзі... Вады... (Раман пабег у сенцы па ваду, на сустрэчу зняпеўку дзед; Раман атскочыў).

Праява 6-ая.

Ганна, Раман, дзед і Яначка (пачынаіць варушыцца, Раман калышыць).

Раман. Татуля, вады, вады! Нешто з Ганнай... Слаба яна...

Дзед. Цяпер, «татуля!» Апокуль ты, аторва, лежынь ты пятроўскі! (Бярэць карэц і, зачэрпнуўшы у сенцах вады, нясець). Пьянюга, згубіў жыцьцё маладзіцы, дзяцей абяздоліў... (Даець ваду Ганні). Праклянну, дажджэшся, што праклянну, сынок; папсмні! (Маўчыць троху). Раман!!! Дзе хамут? Куды хамут дзеваў? Прапіў! Усё у каршму занёс!..

Ганна (напіўшыся). Ох, тата, адлягло-о... Раман, памру я; калі а-а-ажэнішся у-у-удругі— жалей маіх дзетак, ня крыўдзі і не дазваляй крыўдзіць. Кінь выпіўку... (Раман стаіць, утупіўшы галаву уніз, і цяжка дыхаіць).

Дзед. Каня возьмуць за даўгі, каравёнку прадалі, хамут быў—німа. Усё на гарэлку пайшло. Раман, чуіш ты? Зямлю прадам, сам кіравацца буду, пакуль сілы хопіць, а унукаў пракармлю, а цябе... праклянчу, калі не забудзішся шляху да каршмы...

Раман. Тата!

Дзед. Да старэцкага хатыля бацьку давёў! У старцы астаецца, хіба, мне ісці? Ты ж адзін у нас быў, матка як цябе пеставала, а ты як успамянуў нябошчыцу? Горэ ты маё... Вёсначка на дварэ, жаўранкі пяюць, людзячкі з весялосьцю на полі за сахою ходзюць, а мы, мы праз цябе тут, як у смале, кіпім! Горэ ты маё...

Раман. Тата! Досыць вам, даволі... Апахмялюся я толькі і наўвекі заракуся! Ці мне ж ня тошна? Атруціла мяне гарэлка, згубіла жыцьцё...

Ганна. Ты малады йшчэ, Раман. Устрапяніся. Ці хочэш, крый Божа, каб і я с таго сьвету прыходзіла да цябе за дзетак спрэчацца, Рамане! Дай мне спакой.

Раман (пацьвярэзеў). Татуля! Ганна! Ці я-ж нічога не разумею? Ці мне-ж ні баліць? — І ці я ж не зарэкаўся? Але ж яна, як тая салодкая атрута.. Як тое сьвятло бягучае купальскае, заводзіць яна чалавека у такую круч, аткуль німа узвароту... Адбярэць і розум, і сумленьне і жаласьць... Ці я ж не разумею, тата? Ратуйця мяне... (Замарыўся).

Дзед. Праўда! Кара Божа, Раманька! Ка-

заў мне пакойны Габрыель: Ня трэба слухаць тых, што кажучь: «Разумны пьець, ды вум не прапіваіць, а дурэнь і вадою абапьецца..» І разумнаго, і моцнаго, і вялікаго пана, і апошняго мужыка, і пісьменнаго, і працавітаго, і цёмнаго чалавека,—усіх адзінакава, калечыць яна, у ва ўсіх адбіраіць сілы...» Праўда. Бо то-ж кара Божы! За тое, што праз гарэлку чалавек губіць розум, губіць абраз Божы, робіцца самагубцам... Чуіш ты, Раман?

Раман (ташнуіць праўдзіва). Што мне рабіць? Я німаю сілы, я ні змагу сябе! цяжка мне... Хаджу, як шалёны.. Ні хачу іці, ні хачу піць, а... іду і прапіваюся да ніткі.. На панахвіду па роднай мамачцы грошы прыблюў і пра-пра-піў-у-ў... (Гудзіць).

Дзед. Маліся, Рамане..

Раман (агоўтаўся ад плаку). Але-ж прысьпеў мой час... Татуля! Ганна! (Бразнуўся на калені перад абразамі і склаў перад тварам рукі далонямі). Божэ міласэрдны! Ты ўсё бачыш і ўсё ведаіш! Памажы мне, Навышні! Клянуся Табе, што ад гэтаго часу ніколі..

Дзед (страшна гаворыць). Сынок! Ні грашы. Ні падманяй Бога! Колькі разоў, шмат разоў ты ўжо заклінаўся, бажыўся—і ўсё дарма.. Дык ня трэба ж! Ня трэба прысягі, калі німа пэўнасьці яе споўніць..

Ганна Раман, не хітруй з Богам! Пакарае-е... А а-а...

Раман (тварыць сваё)... Ніхай буду я проклят, калі з гэтаго часу ня кіну піць пагане атруты да самае сьмерці!.. Ня меў я долі, шчасьця, калі.. (Убачыў на паліцы грошы усхапіўся). Што там? Скуль тут грошы? (Хочэ узяць іх,

але дзед схапіў раней і пашоў да Яначкі, каторы плачыць).

Дзед. Рамане! Бог усё відзіць! Успомні што ты казаў! (Выймаіць спавітога Яначку і дзяржыць яго каля сябе толькі на левай руцэ, у каторай і грошы, а праваю папраўляіць у калысцы).

Раман. Тата! дай, дай грошы, мне толькі анахмеліцца.. Дай, больш ніколі, ніразу ня буду, дай — галава баліць... (Патскочыў к бацьку, і ірвануў з рукі грошы і маланкай пабег за дзьверы; Яначка скаўзануў з дзедавай рукі і грукнуўся галоўкай аб падлогу).

Ганна (усё бачыла). Ай! А-а-а... (Раптам апынулася на падлозі, крыкнула, захлібнулася).

Праява 7-ая.

Дзед і нябошчыкі.

Дзед (схапіўшы мёртвае у крыві дзіцянё). О-о-о!.. Што гэта? Божэ! Дзе-ж праўда? Пакарай, Навышні, губіцеля свае крыві і цела, ні дай яму спакою ніколі за сьмерць непавіннага дзіцяці.. Німа у мяне больш сына... Праклінаю! Праклінаю!!! (Плачыць, тымчасам шпарка бяжыць, бразнула дзьвярмі цётка Хрысьцёна).

Праява 8-ая.

С цёткай Хрысьцёнай.

Хрысьцёна. Сваточак, чаго у вас плак, крык? Што з Яначкам? (Дзіка крычыць). Памёр?!

Кроў... А Ганнуся? (Падбегла да Ганны). Няжы-
ва?! (Дзед здрыгнуўся). А Божа ж мой, штож гэ-
та? Прачыстая матка!.. Вады, вады!.. (Пачынае
выць). А ма-е ж вы дзе-тухны, а ма-е ж вы лю-
бы-е...

Дзед. Кара Божа! (Паклаў к матцы Яначку,
схапіўся за галаву, страшна глядзіць на абразы
і нешта шапочыць усё дужэй).

Роднае карэння.

I

...А ешчэ трэба паведаміць цябе. даражэнькі сыноч наш, —чытаў лежачы на цвёрдай канапе пасья абеда, бацькоўскую піскульку студэнт-мэдык Архіп Лінкевіч, — што у новай нашай хаці жыць мы дужа баімся..

Архіп пацгнуў раз—другі папіроску, абтрос попел на бляху, буркнуў пад нос: «Што за дзіва?» і зацікаўлены пачаў разбіраць далей закаручкі запэцканага чарнілам пісьма:

...Здаецца ніразу не было таго у нашым сяле, што дзеецца цяпер у гэтай хаці..

— Ну й пісара ж знайшоў бацька сабе, — у голас загаварыў Архіп, ніяк ня могучы разабраць слова ў піскульцы.

Ён ізноў зацягнуўся, вылаяў у думцы пісак, што ня глядзючы на добры селянскі пачастунак і пяць капеек, так дрэнна пішыць пісьмы, саўсім не чытэльна, і задумаўся аб далёкім родным сяле, аб міленькіх старэнькіх сялібах і садку, што сам з бацькам садзіў колькі гадоў назад.

«Як многа слаўнаго ў нашых вёсках, сёлах,

а тымчасам як яны непарушна-мёртвы у жыцці. Час ідзець,—ў гары, ў воздусі лётаюць аэропланы, дырэжаблі; пад вадой живуць людзі, як на зямлі; перэгаварываюцца на тысячы вёрст; даходзяць да таго, што думаюць замаражываць чэлавек на колькі трэба часу і ўзноў аджыўляць яго; усё ідзець шпарка ўперад, толькі нашу вёску, як абросшы мохам камень каля шляху, з мясьціны не скранеш.. Сумна, сумна.

— У дваццатым вяку баяцца жыць у новай хаці. А чаго? — ну, паўне, чэрці не даюць.— Так думаў-сумаваў студэнт.

...Мы ўжо й пацá прывазілі і свяцілі яе, але нехта засеў у ёй і не дае начэваць...—прачытаў ён і аж зазлуваў:

— Выдумаюць сабе усякіх дурацкіх здань-неў ды й, быццам дзеці, забаўляюцца. Якбы рабіць німа чаго; э-эх!

...У прошлы чацьвер гайшоў батрак начаваць у ёй, бо там халадней, а у старой хаці абцяперашняю летнюю пару дужа душна ды й мухі спакою не даюць. А лавак у ёй мы шчэ не паставілі, дык ён і лёг на групцы, бо мы цяпер яе ня топім, і спаць там хораша...

Студэнту было троху сьмешна.

...Якое ўжо, не пры нас будзь казана, ліха здалася яму там, — пісалася далей у пісьме, — ці ён, можа, вечарам з дзеўкамі перэжартаваў, ці часам да Міхаля у карчму зьбегаў, хто яго там ведаць, а толькі не пасьпелі мы заснуць у старэй хаці, як раптам заляскаталі нашы вокны так, што мы аж адразу папрашнуліся і надта папужаліся. Матка й кажыць да мяне: «Нупрэй, Нупрэй, ці ня біць нас хто лезіць, што гэта рабіцца?» А я — шусь! да вакна, гляджу, — ажно

гэта батрак ў ваднай сарочцы, без шапкі, босы, як адурэўшый, крычыць нема: «Дзядзічка, атчыная хутчэй!» Атчыніў я вакно, упусьціў яго, а ён трасецца, зуб на зуб не трапляець...—«Што такое? Што такое?»—запыталіся мы.—«Нехта у новай хаці с печы мяне зваліў.»—«Злодзей, можа, ды там жэ красці німа чаго»,—сказаў я, але батрак кляўся, бажыўся, што у хату чалавек залезьць ніяк ня мог, бо ён на нач залажыў чэп у прабой, засадзіў кіёк і слісак с клямкі выцягнуў. Ніхто улезьці ня мог... А нехта, нявідзімы, сьлізкімі, як вужакі, халоднымі рукамі схапіў яго за ногі і махануў с печы на мост. І запраўды у батрака быў зьбіты бок і адзёрты аб цэглу рукі...

— Нячысьцікі завяліся там ці што? — злосна смеяўся студэнт і падумаў, што батрак пабіўся с хлапцамі за дзевак і паддурыву старыкоў чартаўнёй, як найлепей.

Архіп устаў с каналы і засігаў па сьвятліцы у задумленьні. Затужыў троху. І ўспомніў старога дзеда Міхалку, на катораго усе казалі, што ён тры гады бегаў ваўкалакам. Сам Архіп некалі даваў гэтаму веру.

— Што за народ наш, беларусы? — у голас задаў ён сабе пытаньне і размеркуваў, што доктарам будзе служыць на Беларусі і будзе збіраць матэрыялы аб духоўным жыцьці свайго народу.

...А надоячы пашоў начаваць ўжо я і батрак, удвух. І так сама прыбеглі ноччу у старую хату, бо я прашнуўся, чужь не акалеўшы, падзедлікам, хоць заснуў на зэдліку, а на батрака нехта узваліўся і душыву.

— Незразумела, уцяміць не можна, што за

штуковіна такая, — ламаў галаву мэдык, і на глыбіне яго душы пачалі капашыцца абразы таёмнага, страшнага, шчыра-беларускага..

Не дарма быў Архіп—выліты яго дзед, што да сьмерці заўсёды крэпка маліўся Богу і тым-часам лапчыў, як можна, дамавых, лесавых, вадзяных.

...Мы ужо ставілі у куце й «пратэсы», псалтыр чыталі і псалмы пелі, — нічога, рады німа, усяліўся нехта у хаці і не даець спакою. Ці не параіш ты чаго, а то хоць хату разрыў..

Архіп задумаўся йшчэ больш. Дачытаў пісьмо, дзе пісалася ўжо, што кароўкі, дзякаваць Богу, пагулялі, малака даюць многа, жэрабё прадалі Зэліку, патсвінак здох, яблык урадзіла дужа-дужа многа. А потым ішоў цэлы ліст паклонаў «ад белаго ліца да сырэй зямлі».

Студэнт памаўчаў троху, шчэкануў пальцамі і тут жа патскочыў ад раптоўнай думкі — паехаць самому дамоў на гэту чартоўшчыну.

— Яблак, гуркоў, суніц, чарніц, маліны, грыбоў цяпер там.. На сенакосі с касою гуляну, як у старыну калісь, з дзеўчаткамі знаёмства старыннае ўспомню.—пацешаўся студэнт,—а старыне будуць рады-рады!

Думкі-хмары яго разляцеліся.

— К чорту ўрокі, перэдам учэнікоў таварышам, хопіць грошы, а то ешчэ зараблю у зімку, як-небудзь узнясу за права ўчэньня, а цяпер жэ у нашай вёсцы—сяле закутным—рай!

.....
На другі дзень Архіп ужо тросся на зялезнай дарозі.

II

— Ну й коні ж твае! С крупадзёркі на скуру прадалі ці што? — запытаўся Архіп у балагольшчыка, дзівуючыся, што едуць яны — цішэй некуды.

— А як жэ.. Быц вы тое ведалі, пане Лінкевіч, ведама сто ш крупаджоркі..

— Ну, ну паганяй, а то мы й к ранню не давалачомся.

— Гэ, гэ, гэ! Нэ-э, пасьлі, мае лярвацкі, — зацмокаў жыд, сцёбаючы пугаю па зямлі.— Даеджым, пане, даеджым! Гэ, гэ, гэ.. Нэ!

Коні лавілі пугу хвостом, дрыгалі нагамі і гультайлiва трасьлі па калюгах балагольску будку.

Лес кончыўся. Выехалі на поле. Дарога пайшла роўная. Архіп залюбаваўся прыгожасьцю летняго вечэра. Сэрцэ ласуна да красы забiлася дужэй у малых грудзёх яго. Наўкруг было так ціхамірна і так па нябеснаму святочна і прыгожа. Цямнела. На захадзі гарэла зара.

— Джу-нгу-у.. паляцеў жук.

— Мэ, э, э.. замаркатаў ў гарэ кала балота дзікі баран (чэпiк); сеў недзе на купiні.

Абাপал дарогі было жыта у копах і на карэньню, што не пасьпелі ешчэ зжаць. С аржанішча нёсся прыемны жытні пах. З логу ціхі, дэплы ветрык тхнуў сенам. На небі паказалася зорачка, другая, трэцьця..

— Го-го-го,—кацілася далёка па лесі.

— Трполя, трполя, тирполя — клікаў нехта жэрабёнка.

Чутна у перадзі па дарозі: «Скры-гы-ы..

скрыгы-ы... — вязуць нешта, ці снапы, ці сена, а можа й хворац. — «Нэ, нэ! — бадрыць коні паваждай, а яны цяжка йдуць па пылу, толькі: «шлёп-шлёп, шлёп-шлёп» — чуваць здалёку. Чарнеюцца вазы далёка, бліжэй, во, адразу вынурнулі:

— Добры вечар! Ці далёка тут да Белі?

— А вёрст пяць набярэцца.

— Э гакам, — дадае з-за возу другі голас.

— Нэ-э-э! — паехалі далей, і ўзноў: «скрыгы-ы...»

На дарозі гоман. Ідуць с поля людзі, за гэткі дзянёк пазамарыліся, напрадаваліся.

С-пад лесу нясецца-коціцца песьня — жніа йдуць ад Хаіма с падзёншчыны. І праца не бярэ маладых, красных на здароўе, круглавідых дзевак... О! песьня; яны паюць:

— Загарэла вячэрняя зара..

А з другога боку ідуць са свайго поля жнеі, там пяюць:

— Добры вечар, гаспадынька мая!..

Маладые, зычныя галасы смакуюць сьпеў, і ён рвецца са здаровай душы у дужым, ня хворым целі:

...Ці зрыхтавана вячэрыца твая?

Водгалас доўга ляціць па лесі. Эх! і пагода-ж, пагода будзе на заўтра.

І жнеі, і гоман, і песьні астаюцца па троху... Праежджаюць ціхую вёску; агнёў німа, сабака, нейдзе гаўквуў і змоўк, у пунях, хлявох жвуць каровы, а гаспадыні старыя, што зараней с поля прыйшлі, там з даёнкамі: цур-цур, цур-цур..

Праехалі мосьцік, ярыня пайшла, а на полі цямней, ды цямней. Усё неба зорамі гарыць, дзіўнае, пекнае! Чароўнае хараство разліта ў ём..

— Драў, драў, драў,—сквярэцца драч; і ён сьціх. Ціха-ціха..

Не, во чуваць збоку шчэ,—павялі нашлежнікі коні ў лес пасьвіць. Смяюцца, рагочуць, жартуюць. Нейкі скалазуб сумысьля вугнава зацягнуў прыпеўкі:

Не хадзі ты па балоту,
Не мачы ты ног, ног..
Не любіся з багатою,—
Не паможыць Бог, Бог..

— Ай-я-я-я, я-я-я,—якочыць, прыстаўляецца каторы-то хлапчук.

Багатая—гарбатая,
А к таму-ж і пышна,
А бедная дык чэсная,
Як у садзі вішня.

— Трым-трым, трым-трым,—у тахт басуюць другіе хтопцы, вясёлыя, радые.

Усё ў полі супакоілася. А ні гука. Архип быў ў добра-дэлікатным настроі. «Краіна родная мая...» — марматаў-пеяў ён ціхенька і думаў-думаў, што будзе праз дзвесьця, трыста, чатырыста гадоў тут, наўкола? Калісь тут лясы былі драмучыя, непраходныя, у лясох людзі пням маліліся і жылі са сваёй доляй-нядоляю. Ішло жыцьцё, высекаліся лясы. Загарцавалі па тутэйшых мейсдох людзі ваенныя-ратныя, шмат костачэк маскоўскіх, польскіх, казацкіх палягло, «паміж пустак, балот беларускай зямлі...» Швэды, французы знаходзілі сабе тут вечны спакой. Божа, Божа, як гэта ўсё страшна і цікава!

— Паніч,—загаварыў балагольшчык з нейкім жахам,—вы, мусіць, ведаіця, што ў гэтым балодзі, што на лева, калісь-то у даўныя гады цэлы горад за нешта праваліўся скрозь-доньня. У ноч

Купальскую чутны званы пад'земныя, а каля кургана, гдзе манастыр быў даўней, іншыя чулі, як манахі у скляпох абедню правюць...

— А хто ж гэта чуў?—запытаўся студэнт.

— Усе. Як гэта-хто? Каму траплялася познай парой бываць тут, апынунца... Бывае так ешчэ, кажуць: агонь нейкі над балотам бегаіць. Ты за ім — ён ад цябе, ты бліжэй — ён уцекаіць. Сіненькі такі, невялічкі аганёк. Кажуць, грошы схавана тут багата пад нейкім вялікім закладьцем.

Не, дакончыў балагольшчык свае гутаркі, як далёка на полі паказалася на самай зямлі полымя... Гарыць нешта... То шугае ў верх яно, ў бок, то бяз сілы зьбегаіць уніз.

Чорная сьцень, як чэлавецкая фігура, прабегла па ём раз-другі.

Праз некалькі часу полымя ўспыхнула у другім, у трэцьцім месцы..

Балагольшчык змоўк ад страху. Коні вышэй паднялі галовы і закруцілі вушамі. Сам Архіп пачуў, як закалацілася у яго сэрца і прыліплі на лбе валасы.

— Што за глупства?—у голас загаманіў ён, — каб разумна абмеркаваць, аткуль, жа тут агонь у столькіх месцах: нашлежнікаў на парыні быць ня можа, а ешчэ што ж?

Балагольшчык ціха запмокаў на коні, дыргануў вожкі і нешта ціха шапнуў коням, а тыя пабеглі шпарчэй.

Архіп задзіўлена глядзеў у поля, ў цямоту.

— Ось так чартаўня. Ну й ўцям тут, што за справа. І калі мне робіцца неяк ня добра, то што-б было з нашым батраком? І чэрці здаліся

б,—раздумляў студэнт, каб неяк выбачыць сабе сваё спужаньне.

Ён йшчэ доўга, доўга углядаўся на полям а яно было ўжо цішэй, не шугала так у гару і патроху знікла саўсім.

Балагольшчык маўчаў, пакуль не пад'ехалі к самай хаці Лінкевічаў. Там ён, узяўшы грошы і пажадаўшы спакойнае ночкі, дабавіў неяк недаўменна:

— Ды й зданьне ж! — і паехаў начаваць к Міхалю у каршму.

III

Архіп спаў доўга і смашна. Ноччу сьніў нешта, хто яго знае, якое, але прачнуўшыся нічогусенька ня помніў. У хаці нікога не было, толькі чутна — у прысценку за дзэвярмі матка ляпала у качарэжніку вілкамі. Блінамі пахла... Сонійка гуляла снапамі сьвета па настольніку і па старэнькіх абразох. У куце гарэла лямпадка. На вуліцы, чутна, гаманілі, седзючы на бяргавні, старыя і хлопцы.

«Ага, сягоньня-ж сьвята»,—успомніў Архіп, пацягнуўся і сеў.

— Ці ўжо прачнуўся? Паслаў-бы ты, сынок болі: з дарогі замарыўся,—гаварыла маці за сьцяною.

— І так выснаўся, як пяньку прадаўшы,—вясёла адгукнуўся Архіп і пачаў адзевацца.

У галаве таўпесіліся думкі аб горадзі, таварышах, вуроках, к ім падбаўлялася дзіваваньне, што за зданьне ўчора было і якая чартаўня

завелася у новай хаці. На серцы было ўсё-ж-ткі радасна і спакойна ат цёплае вязковае абставы.

— Ну й сыбірнікі, расколы!.. На галаве пачынаюць хадзіць, — голасна і сурова загаманіў нехта на вуліцы, падышоўшы к кучы мужчын.

Архіп прыслухаўся.

— А што? Чаго ты? — запыталіся у сэр-
дзюка.

— А што-ж? Ну, ці можа гэта быць? Сем-
дзесят гадоў на сьведці пражыў, а гэткае праку-
днае ды й па праўдзі паскуднае зьявы не бачыў.
Вы тут во сядзіце і нічога ня ведаіце, а ў полі
ноччу німаведама што парабілі арыштанты нейкіе.
Янка! Схадзі ў поле, папукай барон сваіх... І ты,
Самусь, і ты, Гаўрыла...

— А што? Якое там ліха шчэ з баронамі?

— А такое, што нейкіе шэльмы іх ноччу
спалілі.

На вуліцы падняўся клум, крык, гоман.

Архіп уцяміў.

— Дык вун там якое полымя шугала. Доб-
рае зданьнэ!

Тымчасам матка накрыла ўжо стол, пала-
жыла бліны, паставіла скавараду з яешняю.

Прынёс бацька паўбутэлячку, і хоць не ха-
целася грашыцца старым (абедня ешчэ не
адыйшла) але дзеля дарагога любога сына і яны
селі сьнедаць.

Пацекла бязконца, прыёмная гутарка аб
тым, аб сім і аба ўсім.

IV

Доўгі дзень прайшоў—і ня угледзіць калі.
Схадзіў Архіп у поле, пабыў у лесі, даведаўся
дзе-каго з бліжэйшай радні, абгледзіў сад.

У вечары ён захацеў безпрыменна іці начаваць у новую хату. Узяў кажух, табаку, падушку. Бацьку таксама пажадалася пайці с сынам: пайшоў і ён.

Новая хата была у канцы саду, недалёчка ад шляху і блізка к рэчцы. Пабудавана была добра; Архіп ладна зарабляў леташні год вурокамі, у сябе грошы меў і ешчэ сабраў бацьком на хату.

Пайшлі, агледзіліся. Бацька паклаўся на халодненькай грубцы, а студэнт лёг на лаўцы каля вакна Дзверы ён запёр, а вакно, дзе лежаў, атчыніў для свежаго паветра.

Пад вакном шамацела лісьця на ябланках і дулях. На небе зьбіраліся хмары, нейдзе далёкадалёка бліскала маладня.

Архіп закурыў, расшпіліў гузікі і адварнуў каўнер кашулі, каб не было так душна.

— Архіп, не забудзься ж вакенца зачыніць.

— Добра, тата.

Бацька прывык уставаць рана, з вечара хутка заснуць мог.

І цяпер скоро захроп.

Архіп лежаў, курыў і думаў...

«Як, у істоці, ўсё каля нас дзіўна, неясна. Навука? Ну што ж навука? Яна, скажэм, дае малюпаценькіе атказы, якім парадкам робіцца што ў прыродзі. Ну і ўсё. Наўчоныя людзі падлічылі, колькі ваżyць земля, ці далёка ад зямлі месяц, сонцэ; яны ведаюць, па якіх дарогах бегаюць плянэты, а ніхай дадуць яны атказ, хто пусьціў іх у гэткі гармонічны ход, ніхай яны знайдучь Першапрычыну усякае істоты. Навука ведаіць, што за жывучкі, няўгледныя простым вокам, робяць хваробы, яна ведаіць, што ужы-

ваюць клетачкі, с каторых складаюцца людзі, жы-
вёла, расьліны, але што ж? Як бы даў атказ, ён,
Архіп, студэнт-мэдык, на пастаяннае пытаньне
у «пісьменных» людзей дзядзькі Якуба: «Чаму
чэлазек расьцець-расьцець гадоў так да двацца-
цёх, а далі як ты яго ні кармі, у росьці не пры-
баўляецца. Здаецца і есьць таксама а другі
і смашней, чымся змалку, а росту німа такога
як раней. Што за прычына? Эге ж. Наўчоныя
ведаюць цяпер, як чэлазек зараджаецца, с чаго
ён складаецца і многа чаго іншаго уцямілі.
А ніхай жэ во яны самі набяруць з зямлі, чаго
ім трэба, і створаць чэлавека. Не, навука ніколі
не дасьць, бо ня можа даць, атказу на праклятыя
пытаньня. Ды ў яе і цэль зусім іншая».

І Архіп успомніў, як ён з вялікім жарам
і шчырай ахвотай пачынаў вучыцца, бо думаў,
ды што думаў, — крэпка верыў, што у кніжках
усё ёсьць, кніжкі ўсё раскажуць, ня толькі, як
яно, але і аткуль яно?

І ось ён «укусіў» ад кніжнае мудрасьці..
Папраўдзі, знайшоў такія і гэткія атказы, але
ж, — Божэ! — пэўнасьці аніякай німа, німа. Хто
даў гэтыя атказы?

— Тыя-ж людзі. Угу! — Бог адзін, а вер
колькі на зямельцы Божай?

Архіпу было сумна і неяк трывожна.

«Мы ня ведаем, што будзе пасля нашае
сьмертукны, а на гэтым сьведзі на ўсё адгядкі
найсьці *ня можна*, шукай ні шукай. І шчасьліў
той, хто мірыцца лёгка з гэткім будаваньнем
жыцьця, або хто бадай што ня думаць аб гэтых
«шалёных» пытаньнях, ці ў беганьні за кавалкам
хлеба забываць аб іх, шчасьліў ён. І горэ, вялі-
кае горэ таму, хто захочэ хоць на адзін момэнт,

адным вокам зірнуць на той бок заслони! Яму адзін шлях к разгадцы, шлях страшны і, глаўнае, ня пэўны, ня пэўны шлях, і гэты шлях — сьмерць».

Закурыў другую папіроску.

«І то йшчэ дзіва: ніхай бы людзі дэлікатныя, чуткія, не запрацаваныя ат цяжкае працы, ніхай бы яны гібелі ад гэткай мукі; дык не, дык жа народ проты, народ, катораго лаюць «цёмным», чаго ён, гэты шэры, аднатонны народ, па глухіх куткох, у лясох сваіх, сярод балот і пнёў, чаму ён мучыўся і мучыцца ат тэй жа болькі?»

Архіп зачыніў вакно. Яго пачынаў ужо марыць сон. А усё думалася: «Нічога ня ведаем, ня ведалі і ведаць ня будзем...» Сэрца пачнець біцца дужэй і сьціхніць, а нешта чорнае, вялікае станіць прад вачамі, нейкія узоры мітусяцца, і так добра, ладна лежаць. Навука, чэрці, зданьне... Нічога ня ведаем... Бог, чэрці, душы... Ня ведаім...

І Архіп заснуў.

І на дварэ глуха грукатаў гром і бліскала, то й глядзі, малання. Зьбіралася бура. Яблынкі гальблём: «шу-шу-шу...» — ціхенька шумелі.

Архіп спаў.

V

Лес гулка гаманіў. Макухі дрэў трывожна, неспакойна так нахілялісь то дужа хутка, то паважна адна к другой і шэпталі нешта сваё, лесавое. Дарожка паміж густых елак ўсё вузела і вузела, а ні прайці, а ні пралезці, а ні прадрацца праз калючыя зялёныя йголки.

Сухое дрэва страшна і балюча скрыпала, бытцым выказвала бяду, і горэ, і усякае ліха. А ешчэ далёка, далёка..

— Баў...—гудзіць звон на колькі вёрст уперадзі, гукаіць к сабе, завець, клічэ. А як жэ дайці туды?

— Баў, баў, баў, дзілінь-дзілінь-баў,—дробна аддаецца у вушох. Шуміць лес. Зарагатаў злыі дух, заплакаў жаласна закугакаў і зьліўся ў аднэй жудасна-сумнай песьні скрыпучаго дрэва

Блішчыць аганёк пад кустом, во-во другі пад старою бярозаю, а во трэці каля чорнаго пня, во й яшчэ адін, яшчэ, многа, многа, зданьнё..

«Што гэта я? — думае сабе Архіп, — то ж чэрвякі купальскіе сьвецяцца: чаго-ж баяцца мне? Пайду на звон шпарчэй, нанач дабяруся, дацягнуся»

— Троп, троп, хр... гкрдэбдэр.. кажан каля самюсенькаго вуха шпорквуў.

— Цзы-ыць, цзы-ыць...—без канца плачыць аб нечым камарок здохленькі і не даець спакою.

Зайшлося сэрце у Архіпа: схапіў ці не схапіў кажан волас з галавы у яго? Занясець ён той валасок на скрыпучае сухое дрэва, зашчэміць яго там паміж скабак калючых.. І будзе сохнуць, як дрэва тое. Архіп: датуль будзе хварэць-прападаць, пакуль дрэва скрыпець будзе; заваліцца, бахне аб землю яно, — і Архім памрэць.

Расступіўся лес. На палянцы стаіць Архіп. Бачыць: што гэта? — Хата іх новая перад ім на аднэй назе круціцца, скачэ, верціцца. .

«А—а, гэта я сон бачу, гэта я сьню ўсё. —»

уцяміў Архіп, — але ж які дрэнны сон, хваравіты. Нячысьцікі мусіць, кіруюцца спужаць мяне, што ня веру ў іх, — сьмешна яму стала дужа. — А хораша спаць, німа ўжо зданьнёў».

«Скрыпела дрэва нейкае? — прыпамінаў Архіп, — ай, не, тож бацька на печы храпець сабе».

«Засну крапчэй, — падумаў ізноў. — А гдзе ж музыка чутна такая жалобная-пакутная».

«Ай, я-я-яй...» — ташнуіць Архіп. Жалі, болю, суму, тугі непазбытай у тых гуках дзеваць некуды, а музыка ўсё бліжэй ды бліжэй.

Грае-грае ліра старэцкая аб часох мінуўшчыны-старадаўшчыны. Сьпеваіць сьляпы старэц-музыкант, перэбіраіць не хапаючыся па струнах тых, гучна-маркотных...

А ня струны гудзяць-пяюць тое, а чалавекіе галасы чутны там. Далёка, у гору, думна так у паднябесься паднімаіцца голас сярэдні, ні таўсты і ня тонкі, не слабенькі, аб нейкай долі-нядолі сьпеваіць ён, плачыць, плачыць, галосіць, уніз спускаіцца, клоніцца, ў адзін енк-плак зліваіцца з другім, таўсьцейшым, дужэйшым незадаволенным голасам, што ня хочэ бачыць, як крыўда-непраўда на свеці пануе... А трэцьці, чутна, кволенькі галасок, як дзіцятка малое заходзіцца-заліваецца, да Бога і Маткі Прачыстае шлець у тонах чудоўных мольбы-прозьбы дзіцячыя-простыя-чыстыя...

Штосьці падымаіцца на сэрцы у Архіпа ад музыкі гэтае: плакаць, стагнаць, сьлёзы ліць жадаецца, думкі любые выплакаць-выгукіць жадаецца, і млосна-мляўка так робіцца... Шчыміць у грудзёх маладых, жалка, жалка, усе людзі добрыя, ладныя, любыя, а як мучуюцца бедныя!..

У спрэчкі с чорным страшным-неправым

ідуць музыкі-скамарохі у граньні сваём, — і кіпць-бьецца сэрцэ хлапецкае... Эх! Пайці і сілу сваю на ўвесь сьвет паказаць, прагнаць крыўдзіцялёў, вытурыць іх ад людзей бедных, шчырых, змірных і пакорліва-прыяючых, людзей родных і балюча-скрыўджэных.

І добра на зямельцы будзе ўсім! Усе родныя, радыя, усе дужыя, ладныя. Сьвеціць сонійка, а ў гайку птушачкі пяюць вясёла так, ладненька, а красачкі цвітуць, пахі-араматы прыёмныя любяе носяцца, шуміць жытцо высокае, доўга-калосае, шапчыць думу сьвятую, ціхую каласамі буйнымі, падзяку пье працы мужыцкай, а не «мужыцкай»,—селянскай працы, справядлівай..

А у хаці відней ды відней, але скуль жэ сьвятло гэта прадзіўнае? І музыка дужэй усё чуіцца, шырыцца яна і бліжыцца.

Чуваць ужо і сьпевы хаўтурныя, цяжка — ціха-плакучыя. Выць нехта, заходзіцца... дзявоцкі плач то, няўцешны, пэўне што.

Зірнуў Архіп на хату, бачыць—падлога каля печы расступайцца, і выходзіць, падымайцца труна аграмадная с накрывамі чорнымі. То падымайцца, то схавайцца; то падымайцца то схавайцца...

Валасы дубам у Архіпа становяцца. Хочэ ён падняць галаву, пабачыць лепей труну страшную, — цяжка, галава не падымайцца. Хацеў рукою крыж на сябе палажыць,—рука, бытцым палка, не шавеліцца. Крычаць-гукаць, ратуйце зваць памкнуўся ён, — а ні каліва голасу німа, як і небыло яго ніразу, толькі дух цяжкі у рот набіраецца, паветрэ сьмярдзючае увакруг ўсюдых.

Добра сьпіць Архіп, дзіўна сьпіць Архіп.

А на дварэ малання бліснула вялікая, войстрая, жудасная, загрымеў гром, па ўсяму небу вялікі грукат-грымот пайшоў, у самыя далёкія канцы глуха і дробна пакаціўся, пасыпаўся і раптам: трах - тара - рах - рах... — трэснуў - стукнуў пярун.

Ірвануўся Архіп з усіх сіл сваіх, з усіх жыл сваіх, і праз страшны сон з лаўкі на зямлю паляпеў, больна аб мост урэзаўся.

Прашнуўся Архіп: смольлю пахне, гарыць нешта, бацька с печы саскочыў, крык падняў.

— Сыночак, Архіп! бяры падушку: пярун, знаць, ударыў, гарым...

Аглухшы падняўся студэнт сярод гулу вялікаго. Добра йшчэ -- не ў хату, а ў сенцы полымя адразу сьвіснула. Высадзіў Архіп бацьку у вакно і сам скочыў, а полымя ужо у вокны с сянец так і лезе-ірвецца, адразу усе вуглы абхапіла, во ўжо і ў хату кінулася...

— Баў, баў, баў... — зазваніў вартаўнік, у званьніцы.

— Тата, татуля, табе не пашкодзіла? — Архіп у бацькі запытаўся.

— Не, дзякуй Богу, а нісколічкі. Толькі звон у вушах, аглушыла троху. Ну ці трэба-ж ткі гэта! А Божухна, а во-хці, а вой-я...

— Татка, куды-ж ты?

— А? гэта я дзівуюся, як шугаіць, пойдзем, ідзі, ато матка убачыць, спужаіцца, ці жывы хоць мы пазаставаліся?

— Пажар! Пажар! Ратуйця! — крычэў ўжо нехта на сяле. Заварушыліся людзі, зьбегаюцца.

— Гдзе, хто гарыць?

— Новая хата у Лінкевічаў.

— Ці там?

- Няго ж—не, вун, ай-ай...
- Падзівуйся, во шугаіць, і помачы не дасі.
- Якая тут помач: пярун чорта забіў.
- А маўчы ж ты, ай сказіўся? Проці, ночы...
- Добра, што водаль двароў пабудаваці: на сяло не перакініцца.

— А не, ніхай Бог крыіць.

Немалые клубкі дыму чорна-сівога выбіваліся праз стрэху новую саламяную, чырвоныя язычкі полмя са хцівасьцю і прагавітасьцю рупліва лізалі бяровеньня, кідаліся ў бок і наводзілі сваёй маўклівай і незразумелай руплівасьцю-рухавасьцю думку аб вечным і безатказным, думку: аткуля ўсё і што яно?

Сьцены трэскаталі і абваліваліся патроху. Бура прайшла. Дзікі віхор зьмяніўся ціхенькім, прыяйным ветрыкам. Зашамацеў па лісьцю дожджык. Далёка, за панскім лесам, бліскала заціхаючая маланья.

— Ну скажы ты! Бог ведае, к чаму й што? І гэта здарэньня: пярун ударыў, людзі жывы асталіся, а хата згарэла. Мабыць і стары Лінкевіч ня будзе надта клапаціцца па ёй; згары лепей яна, чымся дярпець у ёй гэткае страхадьдэ. Злыдні у ёй былі-ткі.

— Ай, не гавары ты, кум; можа тое праўда, а можа батрак набрэхаву, што яго с печы скінуў нехта. Хвароба яго ведаіць.

— А сам Нупрэі Лінкевіч? Ён жа сам казаву, што засьнець на зэдліку, а прачхнецца пад зэдлікам.

— А мала што бываіць. Зэдлік вузкі, нізкі, вось і зваліўся стары.

— Ну, браце, тут ні так... Пачуў бы ён.

— Што, ці я ж не казаў? Як вільчылі гэту хату, дык ішоў нейкі старэц. Ну ладна; майстрам давалі гарэлку, — трэба, калі па гаспадарску, і старцу б даць, пачаставаць. Не далі: пэўне і патчараваў. У яго вочы такія чырвоныя, чараўніцкія, кроўю паналіваліся. Я так і падумаў, што ён ведзьмак, што не падаруіць.

— А дось табе, дзед, лухту пароць. Патчараваў, патчараваў... Ешчэ што, выдумай.

— Думай, як сабе хочэш, дзіцятка, а я добра ведаю што яно так.

— Дык жа вот, гадоў дваццаць назад, як асінавым калом прабівалі, ня тут будзь казана, што выходзіў з магілы кроў ссаць, нябошчыка. дык гэта...

— Не гавары... Ноч цяпер, бура, гай-магільнік недалёчка, дось... ня гожа, не варта. Як слова, ня ведаіш?

— Пойдзем, браткі, спаць.

VI

Ужо с паўмесяца пражыў Архіп у дварэ сваім, у роднай старой хаці бацькаўскай.

Грошы-страхоўку выдалі за хату, што згарэла, але каб лес купляць і не гаварылі пакуль што: задумалі селяне на хутары выйці.

Людзей прадпрыёмных, рухавых і здольных душыла жыцьцё абчэственскае. А ні палепшэньня якое у полі зрабіць, а ні лепшаго сорту жыта пасеіць, а ні дабрэйшую живёду прыбачь. Трэба было з аборкаў ваду спусьціць у парыні: селяне рупныя згодзіліся, а гультаі і тые, што

на сваёй зямельцы не жывуць, а пастухамі, батракамі, лесьнікамі у паноў ды жыдоў жывуць, угнуліся, не далі праз свае шнуры канаў капаць. Што ты з імі, мала-ўчонымі, рабіць будзіш? — «Возьмем уругу *) у пана братцы, — казалі добрыя гаспадары, — жывёла на парыні, як на бубачках, як на таку, ходзіць, што яна зьесьць там, якую трасцу?..» — «А на якое ліха мне твая уруга, калі у мяне адна карова? Дзень як-небудзь і на парыні прашлындаіць без пашы твае, а к вечару жонка мех травы с панскага лесу прынясе ды накорміць, і ўсё тут», — раззбіваюць увесь саглас вузкашнуровыя, атходжыя ды рохлі-гультаевічы. А за кожную драбніцу брэшудца, за шкоду няўмыслную і незаметную лаюцца, як агалцелыя.

Эх, бяднота, бяднота, бяднота!

Да чаго ты даводзіш чалавека! І жалка, горка, і крыўдна..

З лепшых людзей робіць цар-голад зьвяроў, сумленьня ні маючых.

Пачалі селяне варушыцца, аб хутарох зюкаць.

Архіп нічога пра тое с селянамі не гаварыў, баяўся: пачануць апося дапекаць бацьку. «А—а, твой сын падбіў на хутары, панам зрабіўся, папанску жыць захацеў; будзіць доктарам, наклапаіць грошы і скупіць хутары гаспадароў бедных, занепаўшых, будзіць маэнтшчыкам, жывадзёрам».

Як агня, баяўся такіх гутарак Архіп і жыў у бацькоў ціха, змірна, у гаверкі вялікіе ня лезучы.

Радавалася сэрце старога бацькі яго, як пой-

---

*) Уруга—паша.

дуць на сенакос яны: хлапец работнік Восіп, сын і сам стары Нупрэі.

Сала возьмуць, бліноў matka напячэць, вады у бітлажцы набяруць, выйдучь у трох на дзесяціну у Дуброўках, у паноў гдзе сенакос купілі.

Восіп уперадзі, а студэнт ззаду не паддаецца, гонар маіць. Толькі й чутно: «Ўжык, ўжык, ўжык»...

Скіне студэнт і брыль з галавы, і расшпіліцца, і расьперажэцца. хочыць плячо-ў-плячо з работнікам харошым іці.

Вясёла! Вецер сарочку паддуваіць, халадзіць. Скакунцы: «стрык-стрык, цырр»... песеньку пяюць. Пад кустом жупаны лежаць і песчанка з бруском стаіць і Разбой іх сьцеражэць, зьвіўся там. Бяроза сцень кідаіць халадок даець. Пакошэнай травой прыемна пахніць, а наўкола красачак прыгожых і стаіць і ў пакосах ляжыць многа-многа!

Стары Нупрэі сядзіць сабе на пні ды: «кляп-клёп, кляп-клёп»—касу клепіць і радасна на сына пазіраіць: малады, вучоны, прыгожы і добры такі. Сам земскі, сам к яму з рукою здароўкацца першы патходзіць. І мужыкоў, сваіх людзей, сынок не чураіцца, земляка, калі трэба, усюдых абароніць і чужога ня скрыўдзіць...

Добра і студэнту забыцца на думы гарадзкіе — сівые, паэзіей народа роднаго пачаставацца, душу засмучоную ажывіць

І толькі зданьні гэтые... Пытаньня дрэнныя.. Туга тая.. А што! Нічога, нічога.. До. Ці ні дапытаца Восіпа, хто кідаў яго? Ці ні пайці на могілкі са стрэльбаю начэваць?

Хву! сьмешна...

Але у чым жэ справа, і чаму яны ўсе маўчаць аб тым, як ён прыехаў?

Яны спакойны: яны ведаюць, што нячыстая сіла ёсьць, але калі яна не дакучаіць, то ім і дзела мала да яе Што ім даходзіць, аткуля яна?

Ды й студэнту неяк усё больш не на ўме тое, таёмнае. Некалі за працаю ці-то за чым другім У вясковым жыцьці некалі, можа? Бяжыць час у роднай хаці

Згарэла тая хата, і зданьні забывацца сталі. Ат, проста прыдалося бацьку... Ну? А Восіп сьмяецца. Напаіць яго, каб праўцу сказаў? А некалі неяк усё: то тое то другое і зданьні забываюцца. Ды Архіпу не саўсім. Чаго жрыехаў? А вось... бацькоў даведацца. Люба тут! Люба жыць сярод працы сьвяцейшай усіх прац: працы земляроба. Люба мець здаровае цела і здаровы дух. А і тут дакучаюць «пытаньня шалёныя».. А бываіць, ды ну іх! не да іх, некалі. Папрацаваць, аддыхнуць, пажартаваць, і зноў узяцца за працу прыемную. Ня ў горадзі, у сяле. Люба тут. Люба у вечар цёплы, і ціхі, і добра-пагодлівы снапы вазіць. Люба раніцай у рацэ, у рацэ з вадою лёгкаю, ня дужа халоднаю пакупацца. А днём гуркоў у градах пашукаць, пасмакаваць, або яблак салодзенькіх, мядуначак невялічкіх пакаштаваць. А ў-раньні у сьвяты дзень ўстаць і ў лес пайці, грыбоў насабіраць (мо лясьнікі не абдзяруць), а потым — у цэркву, у госьці пайці, а вечарком, скрыпку узяўшы, на вуліцы пад хатай пасядзець, сыйграць скокі-танцы ды песьні вясялушкі розныя. Іграіць Іван на гармоніку, а Цімох на дудцы мастак; танцуіць студэнт з дзяўчынкамі хахатушкамі, саромліва сьмелымі, здарова прыгожымі.

Ідзець час, зара да гораду рыхтавацца пара... Сумна тады робіцца.

А толку пра зданьнє-страхацьцє так і німа. І бацька с сынам не ахвотна гаворэ ўжо пра тое. Баіцца за сына ядынаго, дрыжонаго. Бо баіцца стары, што надта пачаў цікавіцца сынок незразумелым, таёмным, страшным, няземным.

* * *

— Ой, Нупрэй, паглядай за сынам, — гаворэ сват Яхім, сівы разумны дзед: — пара яго апаслівая-маладая. Ніхто шчэ лбом сьцягну мураваную прабіць ня здалеў, а галовы разбівалі многе, ой-ой, многіе, як падумаіш. Вялікіе навукі прайшоў Зроіл Давыдзёнак, што ўсё на глаўнаго рабіна навучаўся, а пачаў задумывацца, пачаў, — і ось табе на: ў аднэй доўгай кашулі ходзіць цяпер па Шамаву с кійком, галавою круціць ды усё нешта гамоніць, бурчыць сабе паднос: «Адэной, Адэной, адгукніся Зроілу. Гдзе ты схавашся ад Зроіла? Ага, ага, ну німа нічога». Аж страшна становіцца. Такі разумнейшы за ўсіх жыдоў шамоўскіх быў, а во адурэў, бедачэ, ад гэтай думы заўсёгдашняй.

Барэжч треба Архіпа: мала з нашаго селянскаго роду у людзі наўчоные выходзюць, а калі й выйдзіць каторы, дык барані Ты яго, Божухна! Бо трудненька такому адразу прыросць у іншым стане людзей, паркалёвых людзей. Праз тое трудненька, што як-ніяк, а роднае карэньня глыбока сідзіць у ём. Ось і мучаюць яго пытаньня розныя: чаму я—пан, а брат мой, брат, каторы сто раз больш мяне працуіць, пот льець, у катораго рукі ў мазалёх і закарэлі, каторы век сумуіць ды гаруіць і ў гарэлцы душу топіць, думы заліваць, гэты брат, родненькі сын мае мамачкі роднае,

ён — мужык, мужык, эх! Во і мучаецца чэлазек: чаго на сьвеці так папарадкувана? Далі-болі, аткуля сьвет, аткуля што, Бога шукаць пачанаіць, як той Зроіл. Глядзіш: дыбаў-дыбаў чэлазек па гэтаму каўзялю,—пасклізуўся, заваліўся... І навука не паможыць, а зможыць такога, бо прырода і навуку адалеваіць.

Так гаворыць сват Яхім, а кум Міхась дадае к таму:

— А падумаць: колькі турбот, болек і працы бязконцай трэба вынясьці бацьком, пакуль-ткі сыноч ці да чупка на ногі станіць! Ды другі ж на ногі станіць — бацькоў успомніць; сам вучыцца, ці службыць, дзе і бацькаўскую старасьць к сэрцу прынімаіць, клапаціцца памагаіць, як, скажэм, Архіп. Адругій жэ, бываіць, і бацькоў адрачэцца! Вучы яго, такую дрэнь. Ого! Ці мала іх гэтых, далёка шукаць ня трэба...

— Дык што-ж рабіць, сваток? — да Яхіма зьвертаецца Нуцрэй, Жывём, як Бог даець.

— А што-ж? трэба жыць. Перша-на-перша трэба, каб бацькі ўкладалі ў галаву гэтым хлапцам-вучням тое, што ніхай яны не саромяцца нашых мужыцкіх маркуваньнёў пра Божы сьвет слухаць. Ніхай сабе мы на погляд шэры, а, браце, душа можа быць і пад шэрым жупаном ня шэрая. О! Помню, бывала, прыедзіць к нам у сяло на лета, ці ў-зімку калі, с Пецярбурга пан Белееўскі. Вучоны многа, кніжкі сам складаіць, друкуюць а са мной так, бывала, як пойдзе, як пойдзе гаварыць, аж захлібаецца. Бачу — перада мною, мужыком, думкі лепшыя выкладаіць. «Я, — гаворыць, — толькі у вас і аддыхаю і спачын знаходжу. У вас, селян, усё кіруюцца праўду знайці ў ва ўсім. Пастух, які-небудзь, слова

прамовіць с панам ня можыць — забіт ці ўжо натура такая у яго да схоўкі прыхільная,—а каб пабачыў яго душу пісьменьнік які, ці там архірэй, ці хто такі, ён бы задзівіўся і пазайздраваў». Во як пан казаў.

Недбаласьці, зьвярынства, гразі многа. Але гдзе-ж гэтаго німа? Бяднота нас адалеваіць.

— Ведама, што яна.

— А паглядзі ты, сваток, на панскае жыцьцё. Яно-ж найболі такое, што горш.. сабацкаго. Распушта, паскудзтва. Толькі што у іх дзеецца ўсё пад цёмнаю дзяругаю, с-пад дзяругі гэтай і жыцьцё праўдзівае мала відаць.

— Яно-то так, няўжо-ж.

— А нашы хлопцы, што у сьвет, у людзі йдуць, яны ад вёскі атпаўзаюць.. Прыедуць у госьці с чыстаты, с хлеба белаго на пушны; як пабачуць, тут як мадзеем мы па родных куткох, робіцца ім і халодна, і непрыхільна, і прыкра. Паедзіць назад, закруціцца там у вадаверці гарадзкой, агалцеіць, у вёску ўжо а ні блізка, мужыка чураіцца, хоць і мучаіцца, пэўне, каторы. А дзеткі яго ужо карэньня нашаго роднаго ні маюць у сабе, тые і ў лічбу ня йдуць.

— Сваток, калі-ж будзе па іншаму, калі, у які час будзе, а?

— Будзіць. Але, горэ, не пры нас. Ты ж паглядзі, нідалёчка хадзіць, у палякоў, у латышоў, што тутэйшыя фальваркі пакуплялі: жывуць, нельга казаць, што б на вялікіх кавалках, а жывуць неяк чысьцей, і газеты чытаюць, і дзетак па розных гімназіях ды гаспадарскіх вучылішчах вучаць. Падростаюць трэшчу гэтыя дзеці, — дзівіся, як твой Архіп, самі зарабляюць і вучацца. Адзін доктар, другі аграном, трэці

увчыцель, ці што другое... Радні не адрэкаюцца, рбатною руку заўсёды держаць і йшчэ пляменьнікоў ды пляменьніц за сабою у людзі цягнуць.

— Пажывём, паглядзім. Шукаюць нічага і нашы маладые... ажно часам хныкаюць, стогнуць.

— А-а! Нашэ старое ўжо ім не надта падабаіцца.

— На тое ж маладые.

— А праўда і шкода іх што яны знайдуць?

— Пажывём — поглядзім.

— Калі дажывёмся.

VII

На станьцію павёз Архіпа той жэ сват, сівы дзед Яхім. Ездзіць з дзедам было дужа ладна: чаго ён не раскажэ, не нагаварыць, і ўсё разумна, к толку, лішняго не пачуіш ад старога.

Мінуўшчына, як у люстры, праходзіла прад вачамі студэнта у час Яхімавых апаведаньнёў аб старыне.

Ехалі ўжо даўно. Сьцямнела. Архіп маўчаў, успамінаючы, як пражыў дома да восеннай пары. Дзед, набіўшы піпку табакаю, курыў і гаманіў с конямі.

Дарога ішла па старому казённаму лесу. Цёмна, пара нераньня. Дрэвы, як чорныя, нямыя веліканы, абступілі дарогу з абодвых бакоў і сходзіліся ўперадзі. Коні пад ласкавую, бадрашчую гутарку дзеда рухава і асьцярожна беглі па чуць бялеючай толькі перад самым носам лесавой дарозі.

Дзед ціхенька сьцёбаў пугаю і думаў, каб даў Бог хутчэй перэбрацца праз лес і выехаць

на поле. За вярсты паўтары направа цягнулася Вялікая Патапеча: балота, мох, купнік, зарасьлі. Там ешчэ вадзіліся ваўкі, і ў восень і ў зімку праежджаць без прыпасу было страшнавата.

Архіп думаў аб матцы. Якая яна сапрацаваная, вочы уваліліся, ўся быц шчапіна, а ўсё кашыцца, клапоціцца. Праваджала яго... Дзержалася доўга, але такі сьлёзы пацяклі самі... Буйныя, буйныя, як боб.—«А можа ж я і не ўбачу больш цябе, мой сынулічка, мой Архіпачка...» І ноччу, мусіць, плакала. Эх-хо-хэ!

— Гаў-ву-ву... глуха і нема завьў хтось далёка на Патапечы.

— Дзедку! Чуіш? Вьюць.. Ваўкі?

— Ды не, не, сабакі дурэюць у Буліні; там вялікая вёска Буліно.

Коні паднялі вушы і спуджэна азірнуліся. Цёмны лес шумеў.

— Гаў, гаў, гаў-у-у, — пачулася ўжо многа бліжэй.

Коні, віхляючыся і с сторчма стаячнымі вушамі, ступалі пасярод самай дарогі-праезду, туліліся і вадзілі галовамі па боках, аткуль моўчкі пазірала чорная цемнь. Гняды ціха храпануў.

— Дзядуля! ваўкі...

— А калі й ваўкі, ці мы іх баяцца будзім? Прыдучь, паляскоучь зубамі ды і пойдуць, куды ім паказана,—бяз клопату сказаў дзед.

— Што вы, дзядуля? Паганяць коні трэба: мо' ўцячом.. А то станем ды цяпло раскладзём, да сьвету не патступяцца.

— Нічога, абойдзімся й так. Я заговор ведаю...

Дзед саскочыў с калёс і замуздаў гнядога. Конь біў капытамі па зямлі і званіў зубамі аб грудзілы.

— Ну, Архіп, трэба толькі коні дзержаць,— усаджываўся дзед на калёсах.

З боку бліснулі аганькі, пара, другая... Коні храпелі, маталі галовамі, ірваліся. Ваўкі падбеглі к самым калёсам і, патскаківаючы перадам, кульгалі і сярдзіта бліскалі вачамі.

Людзі маўчалі; коні дрыжэлі як у трасцы..

Ваўкоў было штукі чатыры. Яны беглі з бакоў і с пераду і торкаліся мордамі у ногі коням, але не чэпалі. Коні ўсё трасьліся і кідаліся. Каб ня новыя вожкі і не зялезныя груззілы у руцэ, яны пабеглі б, як шалёныя.

Лес начаў радзець, дрэвы расступіліся, на паляні каля дарогі выплівала нешта вялікае, цёмнае. То была лесьнікова хата.

Ваўкі прабеглі ўслед, моўчкі нюхаючы конскіе морды, с паўвярсты, можа.

Атстаў адзін, другі... Каля лесьніковай хаткі не было ніводнаго.

— Ну, к лясьніку, Архіп, заезджаць, па мойму не варта. Зараз выедзім на поле, а там і станцыя, толькі на курганок паднімімся.

— Добра, дзядуля.

— Скура й машыну пачуім, калі закрычыць. А к поезду, паўне патрапім.

Дзед кіраваўся, каб як разьвесяліць студэнта.

— Ну, ці ж не казаў я, што ваўкі не зачэпоць?—загаманіў ён.

А з Архіпам штосьці рабілася асаблівае. Успомнілася яму і новая хата, як батрака нехта

скінуў, пажар ад пяруна, прыпомніў ён і страшныя апавяданьня аб воўкулаках, ведзьмах, чараўніцтве. Усё яму было не ў цям. Аж тут і гэты ваўкі... Дзіва! У лесі набеглі, круціліся, морды конскія нюхалі, а не завалілі. Што гэта? Загавор? Чараваньне? Гіпноз?

Раптам з нейкім абурэньнем звярнуўся да дзеда студэнт.

— Дзедку, родненькі, дык што ж гэта? Скажыця у чым прычына? Што тут к чаму, як жа?..

— Што? Пра ваўкоў? Дык тут жэ німа нічога дзіўнага. Я змалку ведаў гэту павадку ваўчыную. Бывала пасеш каля лесу стадак, — а раней ласы былі вялікіе, драмучые, ваўкоў ды й усякаго зьвера было бяз ліку, — выбягуць яны, зверуганы, здаецца, адразу усё б праглынулі, зжорлі, прорва іх вялікая. Выбягуць яны, і тут ад злой радасьці, што напалі на паядуху, як сьціснуць зяпу — раззявіць ня могуць: бегаюць каля жывёлы, мордамі яе толькі: таўкіль! падтаўхіваюць, носам па горлу мацаюць, а зарэзаць а ніяк ня здолеюць... Пакуль хіба не адбягуць куды далёка. Зубоў, расцяць ім тады нельга. Ну, ведама, бываіць гэта з імі, калі яны надта прагаладоўца і раз'юшаўца так, што болей некуды.

— А цяпер? І цяпер таксама? — зацікавіўся дужа Архіп.

— І цяпер, мусіць, так, слава Богу. Я табе толькі не казаў, пужаць цябе не хацеў, а у мяне сякера на усякі выпадак схавана. Думаў: Уцячы — не ўцячом, а можа йшчэ зяпы ім сударга звьядзецца, а калі ўжо Бог дапусьціць, сякерай бараніцца буду. Аж яно па мойму і здарылася.

— А-а... Вун што-о, — расчараванна троху, але ўсё ж з дзіваваньнем, працягнуў студэнт.

— А ты б што думаў? Я-ж не чараўнік
які... Хэ-хэ!

— Дзядуля! а вы ж даецё веры чараў-
ніцтву?

— А-аё! Ахвота табе гаварыць пра тое, пра
што ня трэба... А хто ж яго ведаіць! Ці мала
чаго кажучь. Братка мой! усё адно — атказу
не даб'ешся. А думаць пачнеш — адно спакой
згубіш.

— А, Божэ! Дык ня ўжо ж так праз гэты,
выбачайця, сьвінячы спакой калодаю гнілою
жыцьцё пражыць і нічым не цікавіцца?

— Чаму? Я таго не кажу; пэўне, без ціка-
васьці што за чэлазек? Але гэта... Мяне во дзі-
віць вучыцель Балазевіч: на усё адгадкі знай-
шоў хлапец: Бога німа, памрэш, згніеш, вось табе
і ўсё... Ну ці ня дурны! А, здаецца і дзяцюк ні-
чога сабе, рахманы.

— Дык як жэ, дзедку?

— Як? А так, што, колькі трэба, ведай,
а у вялікае не залазь, а то каб шыю, бывае, не
скруціць. І ня думай, што яно такое простае...
Што німа нічога...

— Вы, дзядуля, як былі маладзей, не каза-
лі, мусіць, таго?

— А што — «маладзей...» Як быў я мала-
дзей, ішоў я раз а поўначы каля магілак, а была
там сьвежая магіла: надоячы пан войт памёр.
Даўся ён, гэты войт, пры жыцьці людзюхнам.
Жорсткі чэлазек быў, нікому не дараваў, ніхай
ужо сьвят ляжыць. І уміраў доўга і страшна,
памёрці ніяк ня мог, мучыўся дужа. Іду, зна-
чыцца, я сабе с качарэжкаю, адганяю думкі аб
нябошчыку, а яны так і лезуць. Не гляджу туды,

гдзе гэта магіла, а нехта як падбіваіць: «Зірні, зірні, што тама?» Ня ўцерпіў я, скасіў вочы: зірк! Аж на магільцы, над насыпам — белы як у тумані, чэлавек стаіць, бытцым то й на пана войта паходж, да яго ў падобі. Закалацілася у мяне сэрцэ, ногі занямелі, валакуся, як нежывы, дыхаць дайжэ баюся. А тое дрыжыць-дрыжыць, трасецца, як во паветрэ, калі у пагодны дзень сонечны; толькі яно белае, быц папера. Ня ведаю, як я ўжо да хаты давалокся, белых валасоў, праўда, заўтра знайшоў, хварэў ці мала, хадзіў як у воглумі.

Дзед памаўчаў. Студэнт прыціх, але-ткі запытаўся:

— Дык што?

— А што? Каб на другога,—ня ведаю, што было б. А я ўжо праз гадоў дваццаць ад пана Белееўскага чуў, што трапілася гэткае бачыць і другім; гавораць іншыя наўчоныя, што гэта, як пачынаіць чэлавек у магілі ўжо тлець, дык з яго праз землю наверх выходзіць нешта, — забыўся названьне, не наскае слова,—і збіраецца ў кучу такую ж, якой формы чэлавек быў, што там пахован...

— Фосфар, хіба... Ведаю.

— А можэ й так, забыўся, найменья ня помню.

— А-а...—працягнуў студэнт у задумленьні.

— Можэ, калі-небудзь і аба ўсём, што каля нас незразумелаго, даведаюцца людзі. Бог ведаіць.

Дзед замоўк. Коні весялей пабеглі, бо лес далёка астаўся цёмнай грамадай ад'задзі, а гдзе-

сьці справа, дужа далёка, галасіла машына.
А вагзал быў недалёчка.

— Адно астанецца людзям навекі сьвятою
загадкаю — гэта Тварэц наш Найвышні. Каб не
было дано людзям гэтай загадкі, не было б чэ-
лавецкага жыцця... Прапалі б людзі.

— Іш, які дзед,—памысьліў Архіп,—не дар-
ма ж назбіраў поўную багаўню *) богамаленных
кніжак, не дарма ж і ў базыльянцаў **) некалі
вучуўся у Мсьціслаўлі.

А дзед у гэты час маўчаў, думаючы важную
думу. Асобы мінулага луналі прад памаладзеў-
шым старыком. Ён, падумаўшы, загаманіў:

— Дык вось, Архіп, любы ты мой! Бачу я,
крэпка ў табе роднае карэньня нашэ. А мне
старому уміраць трэба. Едзіш ты у сьвет далёкі.
Сьмерць мая з-закурмана ўжо сьмяецца: мо' і не
пабачыцца болей, дык вось, будзь ласкаў, зьвярні
ты увагу на маю старыкоўскую гутарку. Першае,
што скажу я табе гэта—чытай, галубец, у кніж-
ках і у разумных людзей пытайся, як жылі даў-
ней нашы тутэйшыя людзі... Споўніш гэты за-
гад — у жыцці не ашукаіцца, будзіш ведаць,
што рабіць трэба. І ніякая, братка, чартаўня,
ніякіе думы чорныя ня змогуць цябе. А другое:
часьцей у роднае гнязьдзечка залетай, дык ня
будзіць яно здавацца табе страшным і не пабя-
жыш ты, спужаўшыся. уцекаць ад яго, калі ча-
сам пачуіш ад каго дурнога, або цёмнаго
і скрыўджэнаго, нарэканьня неправеднае, на-

*) Багаўня—скрыначка у куту пад абразамі.

**) Уніяцкіе манахі.

хабшчыну на справу і працу тваю. А ешчэ дадам: не забывай ты у горадзі, дайжэ ў добрай таварыскай бяседзі за салодкімі напіткамі ды смашнымі дарагімі стравамі, не забывайся ты запытаць у сябе: «А можа цяпер у каго скарынкі хлеба німа?» І ведай тады, што адным енкам ды стагнаньнем бядзе людзкой не паможэш... Помні, што каб другога вызваляць, трэба самому крэпкім быць, на сілы не ўпадаць, а то і самаго затопчуць... Толькі ты ня гневайся, што я табе наказы раблю...

— Што вы, дзядуля! Мне так любя, лягчай мне

— А чэртаўня... Можя яна і не такая незразумелая, як нам здаецца.. Унукі нашы, больш за нас ведаць будуць.

— А ўсе ж крыўдна, дзядуля, што людзі сьляпыя такіе.

— Гэта ў парэ такой цяпер ты! А шчэ горш тое — рос ты змалку сярод нас, цёмных, у лесі, гдзе шчэ мой дзед маліўся каля асінаваго пня Богу Дуплінскаму-Ільінскаму. Вось яно і гаворыць у табе. Нічога, прывыкнеш сярод паноў — абойдзіцца...

— А не-е, дзед! Чаму ж тады..

«Ку-гу-гу-гу... — загудзела машына, глушачы словы студэнта. За гоні стаяла станцыя, па насыпу бег пасажырскі поезд.

У цёпных, добрых бягучых хатках ехалі людзі, ехалі са сваім горам і радасьцю.

— Ча-чах ча-чах-стук, — шпарка дужа грухаталі-чахалі, — чах-чах, ча-чах-стук, — тахалі колы вялікіе пад вагонамі.

Падуў ціхі ветрык, заківаў лазу над кана-
ваю і траўку змірную прыдарожную.

«І трыста, чатырыста гадоў назад таксама
дуў ён тут, ветрык, і таксама калыхаў-цалаваў
траўку сумную і маўклівую... толькі чуда-машы-
ны не было», — памысьліў студэнт і замарко-
ціўся...

Страхацьцё.

— Паніч надта мяне дзвіць. А ці спаткаешся з ім, пачынае: «Як па твоему, Гаўрыла: ёсьць Бог ці німа? Ці было табе, Гаўрыла, страшна? А Богу ты шчыра молішся, Гаўрыла, ці толькі так, па прывычцы?»

Якое маё дзела да ўсяго такога? На тое жывуць папы і ксяндзы, на тое ж іх адуюць і грошы ім плацуюць. А мне што? Я—пячкур. І не абыякі, а добры пячкур. Я даволі працую, а на рабоці мне трэба шкелік—другі выціць, добра пад'есьць хоць ня дужа смачна, а каб у волю. У сьвята мне трэба выспацца у-смак і пагуляць у карты ці ешчэ ва што.

І чаго палезіць мне ў галаву дурное, як панічу таму?... Ці шчыра малюся? А ты перш растлумач-ка мне гэтае шчырае маленьне. Як змалку matka наўчыла, так і малюся. Кожны дзень і ў раньні і ў вечары. Я сярод людзей жыву. Дзякуй Богу, не сказаўся, каб не маліцца. А што іншы раз молішся і аб печках думаеш, то ніхай Бог даруіць.

Чаго ў цэркву хаджу? Вось табе на! Вядома чаго. Ці за асецьцю мне маліцца? У сьвяты дзень што рабіць? Пойдзеш у Слаўнова, атстаіш абе-

дню, завернеш к Боруху — еотку спаласьнеш
ды й у-двору марш.

Аб сьмерці загадывацца, панічыку, саўсім
пустое. Усе памром. Хто раней, а хто пазьней.
Шкоду каму зраблю, скрыўджу каго а німа за
што,—і так на душы будзіць тошна, ці я тагды
мысльіў аб сьмерці, ці саўсім ня мысльіў. Калі
варта намардаваць другога сабаку за што якое,—
не ўваж! За такіх і Бог і добрыя людзі даруюць.
А пекла баяцца? Э... Чаму быць—ад таго ня
выкруціцца. Ды непраўда: і ў пеклі не адзін
будзеш.

Баяцца?! Каго Чаго? Мерцьвякоў іншы баіц-
ца,.. Чаго, каб у яго хто спытаў. Памёр чэлазек
закапалі, пахавалі — і кікс. З зямлі быў, у зя-
млю і пойдзеш, зямлёю будзеш. Сатлеіць, ст ру-
пяхлеіць на порах, і амін, ўсё. Німа каго бая цца
Шчэ інша справа — бярэжцца зьвера, або злога.
чэлазэка, пакуль ён не сканаў. А баяцца трупе-
хлі, гною, зямлі, — ня ведаю! Здаецца цяпер
і сярод нашаго брата мала дурных. Поп ці ксьендз
мяне чортам страшыць... А ці бачыў ён сам астат-
няго чарцяночка? І ці відзіў нячысьціка хоць
адзін разумец на сьвеці? Ну?

О, ешчэ іншая справа, калі чэлазек аб за-
клад ідзець. Такому бываюць зданьні, праўда.
Аб заклад іці у чым небудзь страшным, закла-
дацца аб страхадцё якое — а нікому не раю.
Як чэлазек заклаўся, ён пачынае усё думаць аб
адным: думаіць, думаіць... А к таму ж і баіцца
троху. Праз гэта у галаве робіцца па каліўцу
у тым-сім паслабленьне, і можаць паказацца уся-
кая дрэнь, хоць усамдзеле і німаш нічога; няхво-
ры чэлазек нічога бы не заўважыў.

А мяне-то чортам ды нябошчыкам ніхто

ўжо не спужаў бы. Бо калі мне пачало-б рабіцца страшна, я зараз узяў бы ў галаву і як мага дзержаў бы там, што ўсё бываіць ад думак.. А буду я так мазгаваць, — раней за мяне чорт упудзіцца, трасца яго матары! У чым-чым, а у гэтым я чалавек крэпкі:

— Не хваліся, Гаўрыла, не хварсі.

— Я і так не хвалюся.

— Папомніш, папомніш...

* * *

Прайшло дзён восем. Гаўрыла Пячкур варочаўся дамоў с працы а познай ночы. Ішоў ён каля Пяцкоўскага гаю. Ноч была цёмная, маленькі дожджык то прайдзіць то перэстаніць, то прайдзіць то ізноў перэстаніць.

Гаўрыла пажадаў аддыхнуць. Узыйшоў на гай і сеў на керамок, якіе робяцца на магільках. Выніў капшук, набіў піпку табакаю і ўзяў яе ў зубы. Палажыў губку на скалку і секалом: «Цік! Цік!» а сам гаворыць:

— Сьвятыя радзіцелькі, хадзіце ка мне курцыць...

— А дай сабе, закуру, — пачулася нема с-пад керамка.

Гаўрыла, як сядзеў, так, і хлэпнуўся аб зямлю нежывы. Заўтра нашлі: лежаў акалены і піпку зубамі сцяў, а вочы на лоб выкаціў.

І толькі праз гады тры даведаліся, што у той час над керамок залез ад дажджу басячуга наш, злодзей Атрох, і неўспадзеўкі арашыў Гаўрылу жыцьця.

Красаваў язьмін.

Мы зайшлі на пустую вуліцу і селі на лавачку пад хатай. Людзі ўжо спалі.

Дзе-недзе на небе блішчэлі зоркі. — Яны то хаваліся, то ізноў выпаўзалі з-за чорна-сівых бягучых хмар.

С саду даходзіў к нам п'янавата-мляўкі пах язьміна. На бярозцы ціхенька варушыліся дробныя лісьцікі і сыпалі далоў, на зямлю, кропелькі нідаўнаго дожджу.

Я маўчаў і думаў-дзівіўся. А яна, чорная, верлавокінькая, с сумным поглядам, шэснаццацёх гадкоў жыдовачка блізюхтынька села ля мяне і, неўзнаку, маўкліва гарнула ся ка мне, загадаўшыся аб нечым.

Хацеў зьвярнуць гутарку на што-небудзь будзённа-простае, але яна сумысьля маўчала і тулілася ўсё болей і бліжэй.

«Дзяцінімся, больш нічога, — думалася, — якбы яе зьвярнуць на гэта, ах, каб яна гэта заўважыла».

— Муся, у аўторак мне будзе дваццаць гадоў...

Маўчыць.

— Муся, вам... не сьцюдзёна?

Паклала ручку мне на плячо; маўчыць.

Я ня ведаў, што рабіць. Шукаў-шукаў хоць якіх-якіх асаблівых сардэчных пачуцьцёў у сабе і незнаходзіў. Яна мне надта, праўда, падабалася, як мягкая, добрая, начытанная дзяўчынка з не саўсім звычайна-лёгкім дзявоцкім паглядом на жыцьцё. Мне з ёю было добра, ладна, прыйна. Гуляць з ёй любіў. І усё.

І цяпер мне было дрэнна ад думкі, што яна, маладзенькая, невялічкая, уздумала, маючы тры-вожна-любую надзею на шчырае спатканьне, уздумала пастукацца ка мне у душу з нечым квола-дэлікатным, чыстым, і я, калі не захаць скрыўдзіць яе у лепшых, абмылкавых ці не абмылкавых — усё роўна, пачуцьцях-жаданьнях, я павінен ілгаць — не ілгаць, а так — цягнуцца ўслед і прыстаўляцца.

Раптам яна абшчапіла мяне за шыю і падзі-цячу сьціснула.

Я, падаждаўшы, каб абмеркаваць, нясьмела і няўмела ўзяў яе за руку і троху пацягнуў да сябе.

І пазіраў сабе, не сьпешаючыся, на неба, як там усё зьбегаліся і зьбегаліся белаватыя бо-лачкі і зьбіраліся у адзін цёмны груд, падобны на аграмадны, кеіска складжэны стог сена.

— Дзы-ынг, дзы-ынг... — с працягам прабіў на каланчы дванаццаць стары вартаўнік.

А Муся маўчала. Заплюшчыла вочы, паклала галоўку мне на грудзі і быццым дыхаць перэстала.

— Мілая Муся, ці праўду казалі мне ваша таварышка?..

— Твая, а не ваша, — пачуўся шэпт.

— Ну, т... твая таварышка, што художнік Мартусевіч, пабачыўшы малюнкi ваш...

— Твае,—ізноў ціхенечкі шэпт.

— ...Твае малюнкi прызнаў у ва... у табе вялікі талент і прасіў працаваць, абецаўся помач?

Замест атказу тужліва запаяла шэпатам:
«Хоць ты сэрцэ вы-ырві ды й аткі-інь далё-ка...
Хоць ты сэрцэ...» Змоўкла, маўчыць.

— Чаму ж не сказала мне калі, што ма-люіш?

Маўчыць.

Я сядзеў, як пень, і лаяў ў думках сябе калодаю, дурнем, сажалкавым гнётам... Гадаў, што дзеецца з Мусяй, аб чым яна думаіць і ча-го яна у час, калі другіе гараць, полымем пы-шудь, яна быц нежывая... Ці шчыра яна пачу-ваіць?

А надоячы,—ўспомнілася,—ўсё пыталася, ці пазволяць ёй, жыдоўцы (гэта слова яна гавары-ла з нейкай жалабнасьцю, як скрыўджэная), па сканчаньні гімназіі меці у вёсцы сваю школку і вучыць селянскіх дзетак? — «Вочкі прамываць тваім белагаловенькім»,—ешчэ пажартавала с су-мам у голасі.

— Вы шчэ самі вучыцеся, калі тое будзе,— выварачываўся я. А Муся колькі разоў усёж-ткі цвёрда і упорна памыкалася дапытацца напэўна, і я круціўся, як тая вужака ад бізуна, ад гэтых пільных пытаньнёў.

Мне ўжо і так надакучылі, былі прыкры тады нацiональныя і набажэнскіе пытаньня, апа-стылела паўсёднае айканьне і салодзенька-кіслае стагнаньне няшчырых людзей. Глыбока-праўдзі-ваго спаткаў мала.—«Можэ і Муся, можэ і яна, толькі чапурыцца перада мною дзеля чагосьці?»— выпаўзла, як с падпечкі, гідкая думка.

— Муся, зірні, зірні,—якіе прыгожыне, дзіўныя болачкі пливуць на заходзі. Бачыш? —

Ледзьве варухнулася, маўчыць.

«Як незразумела і нескладна ідзець сягоння час — падумаў; — так, я ведаю Мусю і яе сямью гады чатыры ці пяць, але ж «пазнаёміўся» з Мусяй усяго на тым тыдні ў серэду і гуляў з ёй трэцьці, толькі трэцьці вечар. Цікава...»

Мяркаваў-мяркаваў, як і што, і ўрэшці уцяміў, што трэба яе пацалаваць.

Сагнуўся, узяў яе за плечкі і прыціснуўся к цеплаватаму лічку, пацягнуў да сябе мяккую, любую, гладзенькую, крэмяненькую шчочку, але так неўдала, так... што пачуўся прыкры, каб яго век ня чуць, гук: «Цыгу-у-уль...»

Мне зрабілася сорамна за сваё мяжджульства.

Я скасавурыўся, як конь хмылячыся, і з боку паглядзеў на Мусю. Дужа задзівіўся з нейкай дайжэ трывогай, чаму яна такая белая, не глядзіць і маўчыць, хоць ты што? Сьпіць ня сьпіць.

Баючыся, каб яна не ўцяміла майго пастылага настрою, я ненарокам, асьцярожна шукаў на яе руцэ пульсу і шчупаў дужэй, нібы ад вялікага пачуцьця паціскаў дарагую ручку.

Пульс біўся слаба, а біўся,—і тое мяне ўзвесяліла.

А яна тымчасам на ўсю сілу сьціснула маё плячо, прыціснулася, як мага, ка мне:

— Мілы, харошы.. — ціха так шэпянула, аж маё сэрцэ зайшлося.

Мне здалося, што тут і я павінен больш паказаць любоўную прыхільнасьць. Крэпка ціска-

нуў я Мусю у руках, аж у стане у яе нешта:
«Хрэсь!»—хрэснуло...

— «Ну й ламіна-ж я», — стыдзіў сам сябе і чуў, як пабегла кроў у галаву; зачырванеўся, і добра, што хоць ноч, дык не відаць.

А Муся—як мёртвая.

Пасядзеў, пасядзеў, ізноў паглядзеў туды-сюды. Ага, прыпомніў: «Я—ненормальна», — сказала нет ведама к чаму заўчора.

Зірнуў на яе.

Вочы заплюшчэны. Ці ад доўгіх век, ці то і запраўды—пад вачамі было чорна-чорна. Ліцо бледнае што у нябошчыка, галоўка, нежывая, аткацілася назад...

— «А Божэ! Самлела... Няжыва...» маланнёй скаўзанула у галаве, пад ложэчкай зрабілася да прыкрасьці пуста і на плечах быццым пакаціўся халодны пот.

Дзержаў яе, самлелую, у руках і гукаў:

— Му-уся, Му-у-січка! Ну скажы што небудзь, Му-у-січка...

Яна не варушылася. Галава яе бяз сілы зьвісла у маіх руках; адна рука, амерцьвелая, зьехала і ударылася аб маё калена.

Мне было жарка, душна, худа. Прытуліў самлеўшую Мусю да сябе і, як непрытомны сам, гадаў, ці крычаць ратунку, ці бегчы у якую хатку за вадою, ці што? Што з ёй такое? Дрэнна?

Спуджэным поглядам кінуў ізноў да Мусі і,—ай! асекся,—яна адным вокам пазірала на мяне с ціхім пытаньнем-дакорам...

Пачуўся стукат па тратуару.

— Мусічка, ідуць!

Той жэ момэнт яна кранулася, атсунулася

ад мяне, адварнулася і пачала абпраўляць валасы.

Бываіць засьнеш у дзень, прашнешся і ня ведаеш: вечар ці раньне? Так было цяпер са мною.

— Юра, Ю-рчка, пойдзем дамоўку, — пачала гукаць, і здавалася, што яна смакуіць імя Юра.

— Пасядзім трошку, Муся.

— Я хачу спацькі... Галоўка баліць... — Як занадта кукоблены дзіцёнак лашчылася і быц хацела трошку й пакапрысіць-павярэдаваць.

Узяла маю руку так, каб я абшчапіў яе.

Пайшлі-ткі.

Маўчалі увесь час і нікога не спаткалі. Пайшлі к іхняму ўжо дому.

— Заўтра у-раньні ты волен?

— Не, буду на рабоці ў полі.

— А у поўдзень?

— А у паўдзён дамоў прыду.

— Прыйдзі у сасоннік к мосьціку.

— Добра, Мусічка.

Папрашчаліся. Я успамінаў закон, і не пачалаваў яе.

Яна узыйшла ўжо на ганкі і пазваніла, каб атчынілі. Я крыху прыстоіў.

— Як ты не заснуў? — нежданнае даляцела ка мне з ганку.

Я аглянуўся. Схавалася ужо за дзвьярмі... Пастаяў-пастаяў крыху і пашоў.

І цяпер сэрцэ пачынала млець.

* * *

На заўтра я заране ўжо прыйшоў к мосьціку. Доўга, доўга хадзіў-дажыдаўся: Мусі німа, німа й німа. Не прыйшла.

«У-вечары пэўне прыйдзіць ў парк, убачымся» — цешыў я сябе, і нейкая туга агарнула маё сэрца.

Прыйшоў вечар. Усе ходзюць-гуляюць, смяюцца, як заўсёды, а Мусі німа... Так і не пабачыў у той дзень.

«Што-ж такое?»

На другі дзень таварышка яе паведаміла мяне, што Муся «ешчэ учора раніцай» паехала к радні у Вільню. І калі прыедзіць — німа ведама.

Быц згубіў я што дарагое, дужа патрэбнае, без чаго жыць дрэнна.

* * *

І вось... Чэраз пяць дзён прыйшло паведамленьне, што Муся у Вільні, раптам памёрла...

— Самагубства? — з балючай цікавасьцю у дрыжачым голасі запытаўся я у тае-ж самае таварышкі нябошчыцы Мусі.

— Аткасьні-іцесья вы, горэ... Нівесь чаго ешчэ дабіваецца, — толькі й пачуў я.

— «Дык што ж гэта такое?»

* * *

Прайшло немала часу, на іншым жыцьцёвым шляху апынуўся я, многа розных іншых людзей спаткаў, а й дагэтуль, ат пары да пары

зьяўляецца прада мною квола-даражэнькі абраз
невялічкай, чэрнявай жыдовачкі с сумным па-
глядам у чорных глыбокіх вочках.

— Муся, Муся..

І так і чую тады той п'янавата-мляўкі пах
красуючага язьміну.

«Што й к чаму? Што й к чаму?» — ташную
у гэткі час, бо німаю аніякага-ж атказу..

У панскім лесі.

— Ах ты рагатун пракляты! Адлезь, табе кажу, ато, брат, по ўху зловіш, ці ведаіш!

— А стой, не спужаліся. Ды й не кароюся дарма, пакуль с табой, як з добраю. Ня хочыш з ласкі, будзіць без ласкі!

— Уцекай, падла стары. Мяшок бяры, хвустку бяры, абдзірай, сабака панскі, а гэткіе жарты пакінь, паскудзь ты!

— А мы во як...

— Ё-ы, не чэпай...

Хрась! Хрась!

Забаўтаўся стары ляснік, нахіліўся, раскірэчыў ногі і саўсім непрыгожа асеў к зямлі.

Дрыгнуў шабадранымі ботамі. пацягнуўся.

Чорная, гідкая, страшная кроў наплыла у яго з галавы, пэчкала новы жупан, стрэльбу.

Маладуха астаўпянела, з жахам вытрашчыла вочы, тупы шчапель, што карэньня капала, шмякнуў з рук на землю.

Ой! Тошна, дрэнна... Німа як ад'жывіць. Тое ўжо навекі.

Бежч... бежч... О-ё-ёй... Што гэта?

Дрэвы нядобра заківалі макоўкамі, прытулілася трава, ледзьве трэснуў сучок, лёгкая болачка удекла з аднаго боку неба на другі.

Бегла, як шалёная, маладуха.

Лежаў, як калода, стары ляснік.

Лірныя сьпевы.

Цёмна ў лесі глухім, як у магілі.

Неспакойна трапечуцца лісточкі на бярозах і трывожна гудзяць макаўкі сасновыя. Не рана ўжо, час а поўначы, а гэта ночка купальская...

Бліснуў аганёк каля чорнага пня. Што тама? Ці грошы заклітыя на зямлю выходзяць, ці можа чэрвячок купальскі сьвеціцца?

— Ку-га! Ку-га! Ку-га га... страшна раптам заскігатала нешта за балотам у гушчарніку. Ой, што там? Ці русалка на веццю бярозавым гутаіцца, ці сава ляпавухая зайчыка гукаіць к сабе, заесці хочыць?

Вось цяжка залопала крыльлём нейкая птушка ў суччы і ў пушчы знікла. Аткуль яна ўзялася аб такой парэ?

Ох, добра,—ветрык сьвежы падуў. Ківаіцца ля дарогі над калюгаю лазовы куст, а там, за ім, нехта чорны выступаіць... Цень абгарэлы там ці што ешчэ.

Не рана ўжо, час а поўначы, а дарожка нявідная ўсё цягнецца без канца па цёмным лясу. Калі йшчэ тое поля Залесянскае, а страшна тут аднаму.

Карэньня па дарозі парасло, ня можна шпарка бегчы. А чорна ўсё, ані жывой душы.

— Госпадзі, памілуй! Госпадзі, памілуй! Госпадзі, памілуй! — шэпчыць Янка, узіраючыся ў цемень лесавую; ня хочыць ён думаць аб нечысьці паўночнай, паціху шчупаіць кійком дарогу перад сабою, ступаіць нячутна, але каб скарэй. А валасы на лбе мокры і сыцюдзёны.

— Дай, Божачка, толькі акопы мінуць. Толька акопы, акопы..

* * *

А тые акопы зьнямеўшы сьпяць у чорнай цьме.

Каб ня мова людзкая, дык ніхто б і ня ведаў, што калісьці тут слаўнае Замчышчэ князёў Соломерэцкіх было, жыцьцё кіпела. Грымелі гарматы, курьўся дым ад пораху і лілася чэлавецкая кроў. А ў сьвяты вялікіе хмель-віно ў чарах п'янілася, ігралі гусьлі-самагуды, пеялі старэцкіе ліры, стогн стаяў ад гоману людзкога і многа-чаго дзеялася, што ўжо навекі пахава-на для пазьнейшых часаў.

Высака дзержалі князі Соломерэцкіе знамя зямелькі свае, знамя бела-чорна-чырвонае, не згібалі галавы прад цяжкаю сілай Маскоўшчыны, не хіліліся і прад хітраю прычэпкаю — Польшчаю...

А цяклі часы, ўпадалі на сілу магутныя і нечэканна ўзнасіліся ў гару непрыметныя, уміралі князі слаўныя, vyrаджаўся князёўскі род. Памёр маўчлівы сівавусы Мсціслаў, і асталася на ўвесь род адна наследніца — дачушка яго дрыжоная, ненадзейная княжана Ганначка.

Прыгожая яна, як краска Божая, а розум дзявоцкі і сэрце мела дзявоцкае...

Моліць Бога стары поп, мніх Грыгоры:
«Удзяржы ўладу князеў маіх, прасьвятлі вочы
княжны маея на карысьць усіх радзімаў...»

І гаворыць мніх Грыгоры прыгожай Ганні—
княжне: «Ох, ты мае, княжна дзіцяне, Божая
служэбніца, а падданных сваіх заступніца, слаў-
ная ты насьледніца слаўных князеў Соломерэц-
кіх, не дапускай ты к сабе паніча польскага,
княжыча Ўладыслава Воебойскага, ня слухай
ты салодка-атрутных прамоў спранджыстых на-
стаўнікаў яго, беражы пасады прадзядоўскі,
і веру сваю сьвятую праваслаўную беражы...»

Слухала паня, ня глядзячы на яго, княжна
маладая.

І без атказу ішоў ён, стары, маліцца Богу
у ціхай царкві, пабудаванай шчэ старым князем
Лугвеніем.

А княжна Ганна часьцей ды часьцей да ся-
бе Ўладыслава, княжыча Воебойскага дапускаіць,
часьцей ды часьцей яму ў вочы маладые пазі-
раіць...

Ня цьвёрда стаіць пасады князеў Соломерэц-
кіх, у апасцы ад лаціны і вера праваслаўная.
А ходзюць чуткі, — маскоўскі ўладар сваю раць
на Літву Рускую паслаў пад старыя мury ста-
рога Соломерэцка.

— О, Божа наш! О, княжна мая! — стог-
ніць поп, мніх Грыгоры. Німа ўжо яму на што спа-
дзевацца.

Дарма! Ўсё канец маіць...

Сыпліцца цэгла і пыл ідзець над сьценамі
замчышча, гудом-гудзіць пад кулямі маскоў-
скімі Замковая Гара, заслаў дым усё поле ваен-
нае, равуць валы вайсковыя, ірзюць коні літоў-
скіе, гудзяць званы хаўтурныя, льлецца кроў...

Плачуць маткі па сынох сваіх, а дзяўчыны плачуць па любых сваіх, тута вялікая агарнула дзяцей Соломерэцка, льлецца кроў...

А ў пад'земным ходзі-лазі с-пад родных му-роў-скляпоў у Цёмны Лес нясуць княжну Ганну вусатые, у кунтушох і с пярэм на шапцы, дру-жыннікі княжыча Уладыслава. Пакідаіць баць-каўскае гняздо астатняя галінка з вялікага ра-даводнаго дрэва Соломерецкіх князёў.

Незабавам... Вось ужо чутны плескачы і го-ман ручая сьцюдзёнаго, вось і дуб векавы, а ка-ля яго і ход-лаз пад'земны на зямлю выходзіць. Як самлела княжна Ганна у Замчышчы, так і ця-пер непрытомна йшчэ. Але патроху-паціху ра-сплюшчыла вочы дзявоцкіе, памаленьку, з ну-дою, усё ўцяміла. Апхапіла ручкаю белаю невя-лічкай касу доўгую, чорную, што ў дарозі сплу-талася, прыціснула да грудак сваіх і сьлезамі, як каралі добрые, буйнымі змачыла іх, шэпчыць сама: «Пасад мой... Уладзя, Уладзя, забарані мяне»...

— Гэ-гэй! Стойця, стойця, патрывайця, ля-хі!.. чутна—задыхаўшыся бяжыць нехта ззаду. Аж гэта поп Грыгоры. Бяжыць угрунь, вочы гараць, белы сам, як сьмерць, у руцэ сьвяты крыж дзяр-жыць...

— Ці... ці ня... ці ня ўнучку славетнаго Луг-квеня, князя нашаго, у стані ляхаўскім віджу я? Ці то праўда, ці то здаецца мне, што заране так княжна Ганна Соломерэцкая з роднаго кута у чужу-дальнюю старонку ляціць?..

— Маўчы, манах! — прастагнала княжна.

— Ня можна маўчаці мне, што не маўчаў пад гром гармат і кульны сьвіст на маскоўскіх і польскіх палёх с князем Лугквенім і сынам яго

Медіславам, ня можна мне маўчаць і прад іхным дзіцёнкам...

— Куды бяжыш, княжна? Ешчэ моцны муры Соломерэцкіе, не паломаны паркан замковы, ешчэ ёсць гарбузы і арэшкі на маскоўцаў у скляпох нашых і ня гнуцца шчэ нашы людзі, княжна! Многа скарбаў дзядоўскіх захована у нас, не малы шмат золата і каменьяёў драгацэнных у сьвятынях нашых,—аткупімся ад Маскоўшчыны, а непабяжым шукаці помачы у лацінікоў, куды дзяды нашы ня бегалі і нам заказалі...

— Манах! Маўчы! Ўладыслаў мой любы абароніць насъледзьдзе бацькоў маіх...

— Абароніць... Княжна, княжна! Так абароніць, што парушацца косьці князёў нашых у трунах і попел іх разляціцца. Ня хочыць Польшча Русь Літоўскую сястрой роўнай лічыць, дык ня будзіць ні Літвы ні Польшчы, а будзе магутная безканечная Маскоўшчына. Гора нам!

— Не бяжы, княжна! Аткупіся пакуль што ат маскоўскіх ваевод, а там што Бог сьвяты дасьць. А пакінеш Соломерэцк цяпер, — ня будзе ўжо, ня будзе нашаго незалежнаго Соломерэцка...

— Не... гэі, хлопчэ, гукні дружыну, вядзіце коні.. Ступай, Грыгоры!

Страшны стаўся поп сівы. Высака узняў сьвяты крыж, падняў рукі і на калені зваліўся. Балюча паглядзеў у след княжне Ганні, і на неба зірнуў:

— Божа наш! крыкнуў ён. — Судзі нас, судзі мяне... Канец нам. Наша княжна пакінула нас, сплутала с Польшчаю і Маскве аддала. Вун склычаліся у бягні валасы яе, дык ніхай жа ра-

склычыць іх. Ніхай расплутывае, аж пакуль і мы з Масквою ды Польшчаю расплутаімся...

Задрыжэла земля, полымя шуганула са ўсіх бакоў, пад грукат гармат і стогны байцоў шухнула ўсё аж на мілю кругом у зямлю на-скрозь-доньня...

* * *

Прайшло многа вякоў, і толькі акопы, старыя акопы — сьведкі старадаўшчыны, асталіся. А ў почку таёмную купальскую чутны там званы глухіе, жалобныя, і грукат гармат. і енкі скалечэных, і сыпавы манастырскіе, і дзявоцкі плак няўцешны.

Страшна тут, а йшчэ далёка Янды да поля таго Залесянскага, а вось вось і акопы старыяныя.

— Гру-гу-гу... уехапіўся вецер, і захістаўся лес, завуў, застагнаў. Падгібаюцца ногі ў Янкі, і відзіць ён водаль дарогі каля глаўнейшага акупа чырвонае нешта: ці маладзік усходзіць там, ці агонь гарыць, можа цяпло хто расклаў.

— І васкросніць Бог, і разьбягуцца ўрагі яго... — чуць кратаючы сухім языком, зашэптаў Янка, і цяпло стухла на міг. Але раптам асьвяціўся лес; зірнуў Янка — скрынка вялікая стаіць на ёй дзяўчына валасы чэшыць, ды ніяк расплутаць ня можа, а па бакох яе два чорныя сабакі на ланцугох рвуцца.

Хацеў Янка пераксіціцца, ды заглядзіўся ён на дзяўчыну, шкода яму стала яе.

Маладая, белая, прыгожая, толькі вочы хавайць, а сьлёзы буйныя, як раса раньняя, па шчэках цякуць. Косы, як вужакі, апхапілі галаву і грудзі, і часам як агонь ад іх пышыць.

— Распляці і мне, распляці-і мне... Ёсё, ёсё табе аддам, на векі шчасьліў будзіш, а сабак, слуг маіх верных, ня бойся. Ой, пашкадуй ты мяне, распляці ж, распляці мне косы мае, о-о-о!..

Закалацілася серцэ у Янкі, падыйшло пад горла ад жалю, і сьлёзы накруціліся.

А сабакі так і гаркочуць, так і выскаляюцца, агонь з роту пышыць, а зубы, што кляцы зялезныя.

Расьпіразаў Янка свой чырвоны паяс: «Ніхай крапчэй сабак прывяжыць», падумаў і кінуў княжне маладой.

Загрымела скрыня, зазьвякалі грошы ў ёй, як шалёная: «Ой! баліць!»! крыкнула княжна, быццым той паяс агнём пекануў яе.

— Зачапіў ты мяне, а ня вызваліў, буду я мучыцца ешчэ столькі, — заплакала яна жалобна і злосна —будзь жа ты пракляты, як проклята я!—дабавіла і знікла пад зямлёю са скрынею, с сабакамі і с паясом Янкі...

Зьнямеў Янка.

А ўжо чорна наўкруг, як і раней, лес шуміць, заблішчэў сора і прасьвіт поля Залесьянскаго.

* * *

Чыя ліра плакучая, чыя чутна там каля сьвентару муроваго пад старой ліпінай дуплінястою? Што гэта за старэц сьляпы з белымі, як воўна белая, валасамі і мутнымі невідучымі вачамі іграіць там? хто ён гэты, што пяець аб княжстве Соломерэцкім?

— То Янка Прокляты.

Аткуль ён, хто ён, — ніхто ня ведаіць у тутэйшых мейспах.

А калі запытаюцца у Янкі людзі:

— Гдзе-ж твая, дзед, радзіна?

— У Бога, — сумна і паважна аткажыць ён.

— А ці меў жонку, дзед, а дзеткі ці ёсьць?

— Пахаваў жонку, пагарэлі на пажары дзёткі, пагарэла дабро, і хатка, і конікі, і кароўкі, і ўсё. А зямелька неўрадліва мая...

— Якій ты жалобны, дзядуля, — скажуць яму, а ён паводзіць прад сабою невідущымі вачамі, падтрахнецць хатыль на плечах, ліру абправіць, крэкніць:

— Дзякуй Богу за ўсё, усё пад ім, а Ён адзін бяссмертна над намі, — і пад ліру сваю старэцкую запяець сумную-сумную песню аб княжне Ганне Соломерэцкай, і аб часах Літоўскай Русі, і аб ўладарстві князёў Соломерэцкіх над радзімічамі.

Плачэ ліра, і плачуць бабулькі убогія, і маладухі, і прыгожыя дзяўчынкі..

Што яно?

* * *

..... А калі цёмная, пахмурна-сонная ноч спаўзала на зямлю і дахадзіла у самыя патаёмныя куткі, калі ўсё наўкруг заціхала, ціхамірылася і заплюшчывала вочы ў незразумелым сьне, калі дайжэ чуткіе, брахлівыя ў ночы сабакі пачыналі, падагнуўшы хвасты і сьцёпліўшыся, дрымаць у зацішшы пад павецьцю на саломцы, у гэткі маўкліва-сонны час яна, жалобная, паціху ішла па так знаёмай вузенькай сьцежцы за сялібамі на сонны, безгалосы, нямы гай, што невыразнай, чорнай плямай адзначаўся, здалёку, наперадзі, сярод невыразнага кругазору начнога неба, за паўсотні якіх сігоў угледала бялеючы новы, высокі крыж над сьвежай магілай, выстаўляла прад сабою тонкія, сухія рукі, пахілялася усім тулавам уперад і, як патчарованая, рушылася так да самага крыжу...

Ціха, безголоса... Ночныя моўчкі...

Быццым зломленая саломіна-жыціна, валілася ўжо там на халодную, нязьлежаную зямлю з глухім балючым стогнам.

Усюдых начныя моўчкі, і яна бяз голасу ляжыць, ляжыць...

Часам сівыя, мутныя, дымныя болкі разбегаліся у бакі, згруджываліся па краёх у аграмадныя, чорныя, з белаватымі прасьветамі аблокі, а пасярод выходзіў бледны, як глуха-нямы, месяц і абліваў алавыяным нечым, неясным і пустое поле, і бярозы с павіслым гальлём, і водаль курчавую с правіднасьцямі у суччы сасну, і дубовы, шча белаваты крыж, і яе, нерухомую; падзівіўшыся троху і, як слова, задумаўшыся аб жыцьці, ён ізноў хаваўся за невялічкія хмаркі-балачынкі, а яна усё хліпала, стагнала, цяжка ўздыхала с атпачынкам у сваёй жалобі і пачынала шапатаць.

Агоўтаўшысь ад плаку і пакрапчэўшы, падыймала рукі ў гору над галавою, пільна угледалася у цямноці на невялічкае, блешанае распяцьце, што прыбіта было на крыжу, і ўсё шэптала сухімі, засмагшымі губамі, усё шэптала...

Палючыя сьлёзы цяклі па ўпалых бледных шчоках, халаднелі і ў чырвоным блеску каралімі кап!.. кап!.. капалі на сьвежую магілу і праз ня дужа зьлеглую зямлю прахадзілі аж да труны і мачылі яе—солью укрыцца с часам.

А у круг усё начныя моўчкі... Моўчкі...

Анямелыя, замлелыя рукі абвісалі, хвора я галава пад чорнай хвусткай схілялася на маладыя грудзі.

І гэчас час а бяз літасьці, бяз міласці пачынала малаціць сябе па грудзёх такіх маладых, ірвала ды шкумаціла с крыўдным імпэтам белую кашульку.

Дужэй, з болем стагнала, валілася, калаці-
лася, нікнула к зямлі вухам...

Цэлавала раптам, цэлавала гліну, зямлю,
доўга, безперэстанку...

— А прашніся! Устань! А-а-а... Адгукніся
мне! Адгукніся—а-а...

Мёртвая ціша стаяла каля гаю і на гаю
і неўцямная жудзь плыла-цягнулася у тэй
цішы.

А яна распасьцірала рукі па магільнаму
курганку і ўзноў лежала доўга і нібы безды-
ханьня...

Пачынала варушыцца, бытцым пасья цяж-
кае хваробы...

Варушылася так, мусіць гнёў яе хто да
зямлі.

Падыймалася на аслаблыя ногі, хістаючыся,
паволі клала крыж на сябе і цэлавала расьпяць-
це, клала крыж на паветра ў адзін бок, і ў дру-
гі, і ў трэцьці, і ў чацьвёрты, за кожным разам
цэлавала росныя камкі зямлі.

Пераксіла усю магілу.

Дастала с кішэні невялічкі ножык-скла-
данчык, а з-за пазухі кавалачэк спісанай папе-
ры, прыціснула к грудзям маладым, пацэлавала,
абліла сьлезамі...

Сагнулася. Падняла адну дзярнінку, капа-
нула складанчыкам.

Палажыла у ямачку паперу, загарнула зя-
млю, прыціхла...

Узяла горстачку зямлі і пасыпала сабе за
кабат на грудзі маладыя і змучэныя... Хало-
днінька...

Малілася ізноў і цішэй, с прыемнаю паку-
таю і лягчэйшым сэрцам, плакала...

А каля гаю і на гаю—ціша, начныя моўчкі і моўчкі... Ані...

Невідзімае паветра было поўнае гэтай цішы, саўсім незразумелай.

Яна сядзела пад бялеючым крыжом, цёмная... Палажыла галаву на далоні, ціснула дрыжачымі пальцамі апсохшыя вочы і якбы думала.

— «І аткуль яно ўсё? І чаму яно ўсё?»

Ціша, німа атказу...

— «Дзе душа яго, гдзе дух яго?»

Ціша безатказная...

Болкі шпарка бягуць высачэй і ніжэй, сьпіць гай, і бярозы, і сасна, і крыжы, і сьвятліцы, росна на полі, а пахніць так мякка і мляўка неяк, хоць і ядрэна у ночы.

А пад зямлёю трухляціна...

— «А ў яго труне? Ён... Не такі, не жывы, страшны... Мёртвае цела, ня ён... Парахно, труп... Як тады на хаўтурых, цяжкае паветрэ»...

І ад усяго, навокала сьпячаго, ад усяе таёмнай незразумелай і страшнай прыроды, звычайнай, а не цямлiвай, цяпер ад яе ў цямноці са ўсіх бакоў ляцела адна думка-загадка: аткуля ўсё і што яно?

— «Якжэ гэта, невядомы Навышні? Як яно? жыву, хадзіў, любіў... Пакінуў, памёр, німа духу, німа яго... Трухляціна... Косткі, чэрап, попел...»

Безатказная таёмная ціша...

Сядзіць цёмная пад бялеючым крыжом...

Думы, думы...

Далёка водаль цямнеюць сялібы. Прашнуўся у свой час певень, запеў, за ім—другі, трэціці... А поля, і гай, і крыжы у сьне... Ціша... Сон...

* * *

..... Ты абліваіш сваім блескам нудна але
упорчыва і безперэстаньня цалютку ноч.

Ня блеск, не, ня срэбра, а нешта ала-
вянае...

Бо німа куды пайці, скончылася... Німа та-
го срэбра ядрэнай ночы, калі п'янілі галаву
пышныя, сочныя, росныя рожы і стукала сэрца
ад яе погляду любога, глыбокага, даўгога і не-
шта важнае гаворучага...

Ты і тады быў алавяны, а здаўся срэбра-
ным... Ціха было пад старымі ліпамі... Ядрэная
ноч... Месічна... Нечэга жадалася...

Было, было... а падманіў...

Ты сваім бледным прыгажством і незрау-
мелай адвечнай маўклівасьцю цягніш да сябе
маленькую, сінявочкую Антосю, падыймаіш яе
малютку, узводзіш на высокую страху...

Ціш-ш... Ня можна крычаць... Ён, а поўны
сягоньня, узвёў дзевачку малую, а шчэ... ціш-ш!..
зваліцца, заб'ецца да сьмертухны...

Чым ён чаруіць? Чым? Чым ён цягніць да
сябе?

— Падажджы-ж!

Схапіў стрэльбу, накінуў на плечы жупан
і выбег на двор.

А ноч! Божа ж ты мой, якая ноч! Яна не-
звычайна прыгожа...

Старыя, ціхія пуні пад срэбрана-белымі
стрэшкамі сьпяць сярод цёмных садоў, кідаюць
ад сябе чорную-чорную сьцень...

А там гумны, лазьні маўчаць... Стрэхі і га-
роды водаць у срэбры, а бліжэй—цёмна...

Месік, месік...

Бязгучна, нема, са сваей адвечнай думай пазіраіць на лес, поля, хаты... Высокі, далёкі...

Часам троху схваіцца за правідную болачку, што тонкімі фарботамі расьцягнуцца па ім, як вышываны усякаю гурынаю паркалёвы набожнік над абразом у сьвятым хатнім куце.

Зоркі мігцяць, мігцяць, мігцяць...

Як дарагое цьветнае каменя сьвецяцца... Як лямпадкі блішчаць аганькамі белымі, залатымі, чырвонымі, жоўтымі.

Думаіцца нешта ціхае, а неспакойнае...

Як прыгожа, як чудоўна-люба, якое вялікае мастацтва ў кожнай драбянцы с творчасьці Вялікай Незапанаванай Сілы!

Прыемна, любя, ні страшна, а неспакойна...

— Адбылі ж падажджы!.. У тваім ціхамірры німа спакою... Ты адбіраіш спакой... На што цягніш к сабе, цягніш, маўчыш?

— Стрэлю ў цябе!..

Сіпла прашыпеў злосны сярод прыгожасьці, скрыгнуў мімаволі зубамі, пачаў цэліцца.

З узлахмачэннаю, задзёртаю ў-верх, хвораю галавою, без шапкі, с накінутым абы-як на плечы жупаном, дзяржучы высака у дрыжачай худой руцэ стрэльбу—быў страшны і цікавы...

Не рана, позна...

Месічна... Месічна навокала, так месічна, і лезіць нешта месічнае, тое маўкліва-незразумелае, лезіць у кволую душу, зваваную прыгажствам нецямлывасьці усяго, што тут спала блізка, на зямлі, і што было, нявідзімае у паветры і што, можа, маіць душу ці пачаткі яе там, далёка, на другіх плянэтах ўсясьвету...

Балюча, ня можна апхаціць кволым вухам,
балюча і ціха, безнадзейна...

А месічна... Са ўсіх бакоў, са ўсіх бакоў
апхапіла спакойна-прычэпная, пільная ў нявідзі-
мым апхапленні, срэбраная, а нэрвуючая, калі
німа куды іці, месічнасць.

І тады было бела-ядрэна, і цяпер... І тады
было бела-срэбраная, і цяпер... Які чароўны га-
ласок быў у Ядзі... Лічка яе, ручкі яе...

Не, не... ён быў алавяны... І цяпер ён ала-
вяны...

Німа таго, гдзе яно? Гдзе жывуць тые думкі?
Куды яны дзяюцца?

Сьпіць за возерам панскі фальварак, хаты
сьпяць...

Толькі вартаўнік: «Ляп!» маўчыць...—«Ляп!»
маўчыць... Далёка...

Цэліўся, цэліўся, навёў на сярэдзіну, па-
дняў вышэй.

Абурэньне пацішэла, калыханьне—ваўна-
ваньне праходзіць... Ціхая дасада на зморэным
сэрцы.

— «Што там на ём? Горы, сьцені, ці
Каін з вядром густа-чорнай, запечанай крыві
Авэля? Што там?»

Рука бяз сілы апала, стрэльба старая, дрэн-
кая, дзядоўская звалілася на землю.

Мімаволі сеў на землю, сагнуўся, скор-
чыўся...

Схапіў галаву у далоні, падабраў пад сябе
ногі, рачыком лежаў на траве, глытаючы нешта
горкае-абіднае, што паткацілася к глотцы, і па-
чуваючы цёплые, сьмешныя сьлёзы на вачох,
шэптаў, зломаны нясходанымі сіламі:

— Што тама? А? Што там?

А час а поўначы, высока месік... А месіч-насьць, месічнасьць... Сьветла, а відна й нявідна, месічна!

— Вума арэшуся, розум страчу, галовачка мая бедная, ломіць жа яна, баліць, памуцілася у ёй, гняты с сажалкі там, дзеўбаіць у віскох, гарыць...

Месічна...

— Пуста на сэрцы... і нічога ня ведаю... І німа ўжо чаго рабіць... Думкі мае, лятуцення мае, ідэалы мае... Скончылася дарога, німа куды бегчы-хапацца. Куды ісьці далі? Нічога й нікога німа ў мяне...

* * *

У тую ноч страшна раз'юшыўся зьлюшчы, сьцюдзёны, сярдзіты і безупынны вецер, з дзікім выцьдём гуляў ён па голых, чорных палёх, са скогатам скакаў па зрытаму бульбоўніку, як той асьпервянелы сабака, кідаўся на цямнеючыя бязлістыя абголеныя альшыны, шкумаціў іх з брыдкім сьмехам-сіпеньнем і, пераляцеўшы цераз быльнік і са злосьці паклычыўшы сувалку па пустым канаплянішчы, ён тонка зьвінеў і шчаміўся у самыя маленькія шчэлкі сьцен гумна і пуні.

Яму падабалася наводзіць жудзь на зямлі гэтым сваім: дз-дж-джуг-аэ-эй-сю-сю-скрыгр...

І ён галасіў праз шчэлкі, праз усякія дзірачкі, вароты, патстрэшыны, прагаліны, а потым, азьвярэўшы саўсім і страціўшы астатні сорам, кідаўся у комін і пачынаў там выць і нібы пець на ўсе галасы, атпраўляючы чараўніцкія хаўтуры: «Гоё-ё-ў-уў»...

На небі а ні зоркі. Чорна й чорна: у версі,
на зямлі, наўкруг..

За тры сігі ня можна чэлавека разгледзіць.

Ня ведаючы добра дарогі, падарожны дзед,
с хатомкаю на сьпіні і даўгім кійком-кастылём
у руках, што часу зьбіваўся у глыбокіе калю-
жыны з ліпкаю, важнаю гразью, набіваўся на ка-
меньня, колькі разоў зваліўся з дарогі у канаву
і чужь-чужь не абмінуў моста.

Так і шчабоўкнуўся б у халодную, бурлячую,
нешырокую, але с аборвістымі, абсыпленымі бе-
рэгамі і з бяздоннымі віркамі рэчку, зачашіўся б
там лапцем за корч, галавою старою ударыўся
б аб камень ці калоду і захлібнуўся б ускалму-
чэнаю вадою..

Боўкнуўся б раптам, толькі б забулькала-
забульбатала: буль, буль, буль.. Разьбегліся
б кругі, узняўся б іл, пузыры ускочылі б, пастая-
лі б, павярцеліся б, праплылі і зьніклі б бязпенны.

Ізноў бы там—ціха, і гладка, і сьветлая ва-
да, чорная у ночы... А водаль па каменню так-
сама гуркатала б і шумела вада у шпаркай бя-
гні ручайкоў няроўных..

Чорна, халодна, мокра, сыра, гразка, вецер
заходзіцца.

С цямоты вызіраіць на падарожнаго дзяду-
лю нехта невыразны, іскравы, адначасны, несу-
праўдашні..

А убогі, стары дзядуля — старэц, пазыбшы
у падраным, з дзіркамі жупане, дрыгаючы акале-
лымі ў тоненькіх альяных штанах худымі па-
гамі і шлёпаючы растоптанымі, касматымі, граз-
кімі лапцямі, ішоў у гэтай хлябі да цёплага за-
печка і ужо ня думаў аб тым, што яму дрэнна,
а неяк па прывычцы пачуваў нядолю.

Часам пільней узіраўся у цямноту і ўжо ня думаў, чаго яно ўсё такое на сьвеці, як яно стала так і чаго дрэннае надвор'е, а неяк па прывычцы пачуваў маўклівую незразумеласьць у дрэнным жыцьці і надвор'ю.

Пільней узіраўся, і з боку дарогі за альшынамі, за канавамі — сыпнуцца іскры, і німа... махнецца нехта іскры, і німа...

— „У галаве так здаецца, у ваччу... Ломюць косьці, прастуда“...

Ці так здалася, ці так у галаве прайшло: вызірнуў нехта у цемні з вышчэрынымі зубамі, высулуціўшы даўгі і таўсты, як палена, язык і выкаціўшы чырвоныя вочы...

Жыцьцё, жыцьцё... як тая мара. К чаму так Бог даў, с чаго яно пайшло?

Як службы ў ён «чэлавекам» ў распусным домі... Чаго-чаго было! Забылася... Лапці, рэматызм, старэцкая торба... Німа таго клуму, забылася... Толькі адно услася ў памяці: таўсты, сівы генерал сярод бутэляк, сярод дзевачэк сядзеў і жудасна плакаў: «пійця, мае, мае... людзі мае! Ну да, нуда заедаіць»!..

Чорна, гразка... На цёплую б печ.

Па чорнаму, сьцюдзёнаму небу раптам паляцеў бы з-за лесу зьмей і сыпаў бы іскаркамі...

Ляціць... Клубок агнявы... Далёка асьвяцілася усё. Шум вялікі і сіп. Бліжэй... Гукаюць на зямлю каменья, шпякаіць смуродная гразь... Грошы нясець... Вочы аграмадныя вылезлі, чырвоныя, клькі-кляцы даўгіе, шыя тоненькая... ці то крыльце, ці то ногі с капытамі і рукі кіпцятыя... Чырвоныя вугалі адлетаюць, трашчаць і пырскаюць... Собака завьў у лясніковым дварэ з жахам, ціха, баючыся...

Нічога німа... Думкі у цямноці пад шалёным ветрам.

Хто можаць знаць, аткуля жыцьцё? Адразу было многа людзей, ці з аднаго пайшло? як? Чаму ён не пераказаў унукам, аткуля ён, першы, узяўся?

Сьцюдзена дзеду... Што й то жыцьцё? на што жылося? А жадаіцца жыць... Нічога зразумелага, усё няведама... Усё незразумелым мінаіцца... А іншаю парою ўспомніцца сівы, таўсты генерал у домі распусьты... Плачыць.. «пійця, маю, мае... людзі мае! Нудна мне, смутна мне, а Божа мой...»

* * *

. . . . . Думы мае, думкі, кусашчыя пчолкі, крылатыя птушкі, лятучыя болкі? Гдзе згубілі жало гдзе страцілі крылкі, гдзе дажджом зляцелі?

Хто пакалечыў вас? Хто, які злосьнік скрывіў вас без жалю, на шкоду, у дрэнны бок, на адзін бок?

Паўзуць бязкрылыя, памоклыя, зморэныя на пустой дарозі у сівым пылу...

Чаму ні джыгасты?

Думы мае, думкі, лятученьня мае... . . . .

. . . . .
Усе людзі спаць паляглі, а яму... як яго?.. а Янцы ня сьпіцца.

Сядзіць ён, адзінота, у закончаным куту пад закончанымі абразамі і чорную кнігу чытаць. А вецер, вецер у коміні: „Гугу-за-гублю-у»... знай, пьець, як выць, ды бярозавым гальлём над вакном аб мокрыя сьцены

бъець, съдѣбаіць ды шастом хістаіць, гутаіць, усё: „Драб-драб... скі-гі..“ безперэстанку бушуіцца. А дожджык асеньні безупынны аб балонкі барабаніць, як нябошчык, стукаіцца і плачыць мутнымі дробнымі сьлязьмі.

Горна на дварэ, а нійдзе сьветла ужо німа, а поўначы ўжо. Чорную кнігу чытаіць Янка, дабіваіцца-шукаіць адгядкі на пытаньня-дамаганьня свае... І чуіцца яму часам, — не, ня чуіцца, а думаіцца, што сярод цішы у ночы гукі без канца жывуць, што ня вецер у коміні гудзець, а дзіцёнак то нехрашчоны, бо задавіла яго матка — дзяўчына, смутна-прыгожая грэхаводніца любоўная, няўмысная, задавіла цясьмькаю чырвонаю і пахавала каля шляху без сьвятога крыжу, што гэта ён плачыць-стогніць у коміні, крыжа просіць... І чуіцца-думаіцца Янцы, што ня вецер бярозавым гальлём аб сьценку бьець, а скрабецца той страшны чараўнік, што пры жыцьцю ваўком бегаў і па начох кажаном лётаў ды чэлавецкую кроў ссаў у сонных немаленнікаў, што гэта ён скрабецца у хату, бо ні маіць спакою на тым сьвеці. І чуіцца-думаіцца Янцы, што ня дождж за вакном сьлёзы льлець, самагубца страшны малітвы праведнай, да Бога даходнай, просіць, што гэта ён енчыць там...

Жах на Янку лезіць, ды не паддаецца ён, знайдзіць ён захаванае, знайдзіць тое, што ў кнізі чорнай шукаіць...

Пасядзеў яшчэ каліва і адважыўся. З-за столу устаў, жупан надзеў і шапку віславуху. Узяў нож-складанчык асьвячоны, што у лубцы лежаў, калі паску пасьвячалі, узяў грамніцу і праскурку жалобную-памінальную і на дыбачках за парог пайшоў. Зачыніў дзьверы ціхінька,

сенцы запёр і за варты, па двару, на гарод к гумну пайшоў.

Чорна і цёмна. Сьцюдзёны вецер і прыкры дождж — а са ўсіх бакоў, і пяхухі ні пяць, і сабакі сьпяць, ня брэшучь.

Глядзіць Янка па бакох,—нічога не відаць, але страшнейць яму неяк... А можа аттаго, што нічога не відаць?

Ху! Нехта цёмны баўтануўся з-за старыя ігрушы... Не, гэта сьліўка там кіўнулася.

Далі к гумну ідзець Янка, а на галаве скура халадзеіць..

Узыйшоў на гумно. Цяпер толькі да асеці. Ступіў колькі сігоў, на саху налез, цупнуўся. Ашчупаўся—павесялеў.

Во й падасецьця. Падыймаіць дошку... — «А ці ні варнуцца шчэ? Ці ня кінучь усё гэта? Сьмеяўся ж некалі, вясёлы быў... Што я вытвараю, што я вытвараю?»

Ад'ехала дошка на бок, палез у падасецьця... Цёмна, ціха копацьцю пахніць гуменнаю.

Адна прыступка, другая... Абшаснуўся на трэцьцяй у поцемку, скокнуў адразу на под, а земля з няшчыльнай сьценкі: «Гур-р-р...» пасыпалася..

Сэрцэ закалацілася. Прысеў да зямлі і, хапаючыся, проскуркаю круг абводзіць пачаў. «Што там па чорнай кнізі? Як там па ёй?»—Зашэптаў ня чутна: „Сіла таёмная-чорная, сіла бязплотная-грэшная, сіла нячыстая Анціхрыстава, на паслухменства гукаю цябе раз, у другі, у трэцьці!..»

Раз ужо перэказаў і абвёў проскуркаю Янка і якбы супакоіўся, а ізноў: «Шпяк!» зваліўся камок зямлі са сьценкі каля жэрала. Пасьцюдзянела сьпіна, рукі і ногі. Грамніцаю сьвятою пачаў абводзіць, шэпчыць хрыпата: «Люцыпар,

Сатано, Арымане, Чорны Бог! Спасылай мне драбязу тваю на паслухменства кажу раз, у другі і ўтрэ!..»

Таўхануў нехта пад локаць, ці то здалося яму, ці то ён толькі падумаў, ці то сам няўмысля за стоўп, што столь дзяржыць, зачапіўся?

— «Напэўна, што зачапіўся; нічога німа».

І давёў другі раз і ужо нож асьвячоны узяў.

— «Што я вытвараю?» ізноў думка бліснула, але і нажом круг павёў.

Вядзець, вядзець... Раптам: «дзынг...» зазвінела у вушах... Што гэта?

Крыкнуў, мяўкнуў хто на таку?..

Маланкай схапіўся Янка і кінуўся вылазіць с падасецця... Круга не давёў... без памяці схапіўся за прыступкі і палез... Скочыў на верх, а там з-заду пасыпалася земля, загурчэла сьце на подасецця...

Бяжыць, бяжыць Янка па таку; валасы на галаве ежуцца, пад каленямі занямела.

Выляцеў з гумна, па гароду нясецца, шапку дзяржыць. Вецер дзьмець у рот, дожч у вочы хлешчыць.

Дабег да пуні, агоўтаўся, прыстоіў.

— «Чаго ж я пабег? Нічога ж німа? Спужаўся... І нож, і грамніца, і праскурка там. Не спраўдзіла чорная кніга»...

Затужыў... І зноў думы цягучыя, смутныя.

— „Ня вытрываў... Не прыйшлі сілы чорныя. А можа б і спраўдзіла кніга чорная-чараўніцкая? А што хто знаіць? Не казалі б таго, не выдумлялі б. Пабег, спалохаўся, упудзіўся, як конь малады»...

Вязмоўныя дрэвы чарнеюць невыразна уначы, вецер веіць часінаю.—«Так было, так есьць,

так будзіць, і німаведама, аткуля яно гэта ўсё, хто гэта даў, і што будзіць пасья сьмерці? Памёр, згніў... а сілы таёмнае? Ніхто нічога не бачыў... С таго сьвету ніхто ні казаў. Можа й таго сьвету німа? Дык што ж тагды, як тагды? На што ж такі сьвет стварыў?»

Цёмна, глуха сонна...

Чараўнікі сучасныя! Скажыця, як нячысьцікам душу прадаць, каб толькі спытацца нешта? Ня йдуць нячысьцікі, бо знаюць, паганьне, у іх душа мая, нешчасная...

На што даў жудасны кірунак у падасецьця лезьці? На што?

Вера, вера! Вера малая! — Німа веры ні ў тое, ні ў гэта, а жудасны кірунак ёсьць, ёсьць ён, прокляты... На што мне далі яго, на што?

А быў ж я некалі вясёлы, сьмеяўся ж я...

* * *

— Дурны, дурны...

Разумныя людзі дурным завуць.

Не спрэчаіцца, бо ўсё роўны дурна ён на людзкі розум.

А перш быў хлопцам пахмурным, пасья «варонаю», далей прыдуркаватым, потым стаўся дурным.

— Дурны, дурны...

А ён хочыць па-свойму быць. Дурны...

Але крыўда ў чым? Што баліць яму? У чым туга-вуда яго дурная?

Не цямуць хіба таго звычайна-разумныя людзі.

А чаго б, можа, пажадаў! Дурэнь, дурэнь..

Самі яны усе дурныя... Ці ж не дурныя?

Хаваюцца толькі, тоюцца. Якбы так разумным і патрэбна жыць? Не, дурныя, дурныя...

Іх многа. Яны усе завуць яго дурным. Уся парахвія. І паны. А ён адзін; з яго сьмяюцца людзі, калі ён гукнець каго дурным. Людзі.. іх многа. А яму аднаму ня можна зваць іх дурнымі. Матка плачыць, бацька маўчыць, большы брат б'ецца, а братава сварыцца на дурнога, што ходзіць нячыста, і ня хочыць кашулю дурному памыць.

А ён па-свойму хочэ быць. Па-свойму...

А дзеці плююцца і пылам у вочы сыплюць... Праўда — ня ўсе. А наругаюцца дурному.

Ідзець за гумнамі, за гародамі, па дарозі і кладзець крыжы на абодвы бакі; ксціць і поле, і бярозу, і сіня-залатога жука, і мятушку нейкую, і жаўну, што крычыць там вун у гайку.

Дожджык прайшоў. Пыл прыбіў. Зеляней-весьлей шчэ невялікія лісточкі бярозавыя, рунь-весьлейшая, чысьцейшая, шнурамі калышыцца, абмылася, папрыгажэла. Якое лёгкае паветра. А гаёк зялёнянкі-зялёнянкі, і птушачкі так ахватней пяюць.

Прайшоў дожджык, прыбіў пыл зямельку пасьвяжыў, траўку абмыў.

Кладзець крыжы, бо яму так хочыцца... Паветра такое прыёмнае.

С-пад лесу едуць... Паня Іванецкая там едзіць. Вараныя коні шпарка бягуць, стаеннікі. Сядзіць у чорнай, бліскучай калясы, як звычайны дурны чалавек, з-зя шырокай Мінкавай сьпіны выглядаіць па бакох німа ведама што, яго угледзіла. Прыплюшчыла вочкі, выняла з мяшчочку паркалёвую пахучую хвустачку, ківаіць пальцамі:

— А—а! Поді сюда, дурачок! Ково это ты благослоўляеш? благослові, дружок, меня...

Ні стаяць коні. Разумнейшы Мінка цягнуць вожкі, цішыць іх, азірнуўся і на дурнога усмехаіцца, расставіўшы таўстыя, сытыя, чырвоныя губы.

А дурны моўчкі на іх пазіраіць, не выдаець сьмеху свайго.

— «Дурныя! думаюць, што нештычка ўжо й ведаюць... Сьмяюцца, бо нагарыдзіліся у Цёмным Лесі, а прыкры як, бо перакуліваюць від свой у разумны, дурні...

А ён відзіць, чаго яны езьдзюць у лес, на гэта не дурныя.

Прыстаўляюцца перад дурным. «Што яе бласлаўляць? Ад яе распустай сьмярдзіць, яна прыкідываецца, што разумная, што у жыцьці нешта ведаіць. Сказаць ей»...

— А Мінка у лесі... гы-гы-гы...

Адразу пачырванела, дураты паменьшала і грошык ізноў схавала. «А ніхай ні даець, дзеці адбяруць».

— Что ты плецёш, дурак? Проч пашол, сумашэдшы! Міна, трогай!..

Пакацілі...

Засьмеяўся і пайшоў на гай сядзець, на могілкі. «Трэба тую магілу пераксціць, гдзе жывога закапалі».

Задумаўся...

Сьмеху каля гэтай пані. Сьмеху й грэху. Паглядзіш на жыцьцё яе і замаркоцішся. І памерці хочэцца.

Жыцьцё жыцьцё, ці ж ты вартае таго, каб жыць? Вось паня жывець... А можа так і лепі. А весялей то напёўна. Але калі успомніш усю

праўду жыцьцязую — сорам, сорам! Прылівамі
мягкімі, цёплымі кроў да шчок коціцца,—чыр-
вона.

Братава сварыцца і кашулі ня мыць. Памёр
бы, ды сьмерць не прыходзіць. А трэба нажыць-
ца даволі, каб не шкадаваць памёршы.

Трэба крыж пакласць на магілку, гдзе жы-
вога закапалі.

Прашнуўся, ачуняў, шчуп... сьценкі са ўсіх
бакоў, а ніводнай шчэлачкі. Дыхаць трудна.
Крычаць — толькі хрып аддаецца, праз зямлю
ні пачуюць. На сажэнь над зямлёю цяжкаю, па-
ветра німа, сьмерць. Валасы шуркаюць на ску-
ры зморшчэнай. Дыхаць, дыхаць — німа, німа...
Ай, хры...

Грыз, мусіць, рукі, галавою біўся, скорчў-
ся, выкаціў вочы, усё. Ні пачулі разумныя людзі,
дурному веры ні далі, жывы пад зямлёю... У вя-
лікіх муках сканаў.

Згніў. Дух выйшоў. Які дух! Яму не хапіла
духу, паветра не было, памёр. Паветра гэта дух яго.

Трэба пераксціць тую магілку... «Дурны,
дурны»... А хачу па свайму быць... Я хачу па
паветру хадзіць... Хачу... Хоць малюпацінькую
часіначку... Чаму ня можна, чаму ня можна? На
што цягніць земля да сябе? Мне не падабаіцца
тут у лажчынах, сярод плятнёў, тынаў, платоў,
загародаў, не... Чорта ня відна...

Чорта, чорта, чэрцяночка... І я чорт. «Дур-
ны, дурны»... Папову батрачку у балота завёў.
Плакала, плакала Рыпінка Непатступная... Ці
я ведаю, на што было так?

Дурны, дурны...

* * *

Янка-чараўнік хварэіць, а не паміраіць.

Выскачыў с патпечча сінянкі аганёк і па-
бег па хаці... Каціўся, каціўся і белым дымам сый-
шоў. С таго дыму малюпаткі старычок у чорнай
маргелцы выскачыў, у руцэ нейкую торбачку чыр-
воную меў, кійком патпіраўся..

Аткуль ён, нячысьцік, узяўся?

Расчыніў торбачку, выхапіў нейкіе відэль-
цы і адразу к Янцы патскочыў.

Што яму тут, што яму тут?

Зубы ў момэнт расьцяў, с сатанінскім імпа-
там відэльцы ў рот садануў..

— Сотэр.. Оропотоцівет.. перакруціў...—за-
хрыпеў Янка, таёмны знак на паветра паклаў,—
і знік раптам нячысьцік, як скрозь донья пра-
валіўся. Серкаю і падлаю-тухляцінай па ха-
ці запахла, туман разьляцеўся, і нічога німа.

Трэба, трэба Янцы уміраці, а ня йдзець ду-
ша с цела за ведзьмарства яго. Мукі непамер-
ныя, страхі вялікія...

На хаці, на страсе: «Скраб, скраб»... Скра-
бецца быццым кот неўгамонны-збродлівы... Лезіць,
разгрэбаіць страху.

Безупынку скрабець кіпцямі, безперэстань-
ня грызець войстрымі зубамі, рэзцамі-шыльцамі...

— Стралайце з майго дзядоўскага заклата-
го ружжа па страсе, — хрыпіць чараўнік.

Баяцца, усе баяцца, аткуль страх гэты вя-
лікі у цямногу ночы бярэцца?

— Патрывайце, во набой... — сказаў і з ро-
та чорна-гнілы зуб... не, ня зуб — галушачку
хваць! Даеть сыну-Васілю.

Анямеў Васіль, узяў зуб і ад вялікай болі крыкнуў бязвумна; як агнём пеканула яго руку ад той галачкі... Пальцы пачарнелі і гарам заняліся.

Схапіў Янка сына за руку, пачаў над ёю шэптаць, падуў, пахукаў, уклаў галачку яму у руку. Ні пячэнца цяпер...

— Ні палохайся, Васіле! Набіў старую дрынкую стрэльбу і тахні па страсе у яго, таго.. Дык ня буду на начох прыходзіць дзяцей тваіх грызці... Чуіш? — захрыпеў злосна-сатанінска.

Выбег Васіль на двор, ноч цёмная, а ні зорачкі на небі далёкім, толькі тучы-хмары чорныя ідуць, як горы вялікіе, страшэнныя, як таёмная грамада асілкаў-пужалоў...

Набіў ружжо Васіль, прыцэліўся-прымеціўся на самы вільчык у страху, сказаў ці памысьліў: «Памажы Божа Госп...»

Ірванула стрэльбу, кахнула, зыкнула, пасычалася іскар'я каля воч, зарагатаў на страсе...

.....
О досыць мне, досыць мне, даволі ужо... Што я пішу? Людзі сьмеяцца будуць Усе будуць сьмеяцца с пісаньня майго: І таварышы-студэнты, што беларусам з-пад пучшы завуць мяне і таварышы хлопцы-шахцёры, што прыдуць к Міколі Вясенняму з Юзаўкі і пачуўшы ад мяне песьню маю адвечную, скажуць мне. «Ці ня ходзіш ты часам і маліцца за асець? Заплесьніў ты у Багацькаўды... Пойдзім у восень да Юзаўкі, пабудзіш паўварсты пад зямлёю, паламаіш каменья—забудзішся троху на чэртаўню сваю, радзенькі будзіш выпіць, закусіць ды на кірмаш пайці. Вясёлы будзіш...

Забабоны мае! Аткуля вы? Я ж ведаю, што нічога таго німа... чаго... А ці ж ведаю? Не! я дзеткам кажу аб прыродзі па навучнаму, рэдка раскажу ім страшнае. Любые дзеткі.

Думы мае! Аткуля вы? Калі тое было, што дзядуля-нябошчык (ніхай сьвяты ляжыць!) казкі мне страшныя казаў, мёкай ды мышэшай пужаў.
Думы мае, аткуля вы?

У чым яго крыўда?

I

Да яе.

12-го студня 1910 г.

Ці здарова ты, мая даражэнькая, мая прыгожынькая, мая любінькая Ганначка!

Каб ты ведала, як многа-многа чаго маю напісаць табе! Аж ні знаю, с чаго й пачаць...

Усе нашы вучні збехаліся і хваляцца каляднымі навінамі, як хто атсвяткаваў. Пансіён у-вечэры гудзіць і грыміць: той на балалайцы брынчыць, той скрыпку наводзіць, той пяець, іншы галёпаіць — мазурку вучыцца скакаць, іншы, грэючыся каля грубка, гаворыць, як удварэ на йгрышчы хадзіў (укруг яго груд хлапцоў, і ўсе рагочуць, аж столь у залі дрыжыць і агонь у лямпі мітусіцца), іншы у сталовай кілбаскі убіраіць ды пампушачкі розныя смакуіць, успамінаючы Калядкі — сьвятыя вечаркі, а каторы, схваўшыся у куток дзе-небудзь, пісьмы пішыць, пішыць...

Хаджу я, хаджу, як непрытульны, з вугла ў вугал, па ўсяму пансіону хаджу, ці ў важна

пажурася, як там так рана невясёла цямнеіць, а сьнег сыпкі бялеіцца, зьверху круцюцца усё сьняжынкі, дзьмець замятуха касякамі па дарозі ат паркану, і нудна ж, нудна мне...

Тут, сярод гэтаго клуму і гоману, куды б я ні пайшоў, у вачах стаіш ты, Ганулька! Ня пьецца мне тут і не есца мне тут. Я дайжэ драгоны, і пірагі, і усё, што мама напекла і нарыхтавала мне сюды, прыехаўшы, аддаў таварышам, каторыя на сьвяткі у-двору ня ездзілі. Сам толькі паедаў—дзеля гадзіся. Усё думаю й думаю аб табе, калі-то увіджу?.. Доўга як ждаці.

І ці ведаіш, сянняя на ўроку хіміі так залятуціўся, што й ня чуў, як вучыцель, паглядзеўшы, што я ня слухаю, торк! знецяўку да мяне, аж сэрцэ маё закалацілася: «Повторите, господинъ Зарембо, какъ, слѣдовательно, получается эта кислая фосфорно-кислая соль?» Я пачырванеў, ускочыў і пачаў лупаць, вытрышчыўшы вочы. — «Не слухаете?» сказаў ён і-ткі атстаў.

А вурокі такіе ж доўгіе, цягнуцца-цягнуцца, званка жджэш не дажджэшся.

Пасьля гэтаго вуроку таварышы жартавалі і прыставалі ка мне: «Не слухаете? А-а, улюбіўся, панічок! Замаркоціўся, копя-варкопя! Так, так, хлопчэ... Ну, а якая ж яна? Чэрнявінькая? Як зоркі вочкі, крэмяны шчочкі... Вучыцца гдзе? Ай ды Касьцюк!» Як слова, ведалі, якая ты супраўды. А што ты ня ўчылася, то німа нічога, друкаванае ж ты разьбіраецц, толькі пішыш ня дужа ладна. Ня думай, што ў грамаце усё шчасьця. Ат, каб можна было вучыцца, дык бы вучылася, праўда?

І цяпера-цька, каб напісаць табе гэту пі-

сульку, я залез у парожні клас, абгарадзіўся партамі і пільную, каб хто часам не падгле-дзіў. Лямпачка прада мною ціха і змрочна сьве-ціць жаўтавата, у коміні вецер паціхеньку сьвіш-чыць, у нізу, у першым паверсі на гітары ігра-юць, і тужлівые, прыгожыя, густыя гукі так і ле-зуць з нейкай ціхай пакутай і ў вушы і ў сэрца, лезуць і жмуць пад грудзьмі...

Божа мой, Божа мой! Чаму я гэтка шчас-лівы, што спазнаўся с табою, Ганнуса мая, і не-шчаслівы, што жыву далёка-далёка? Здаецца, каб нейкая лятучая машына, ці кавёр-самалёт, як гаворыцца у казках, дык бы выўчыў вурокі, сеў і паляц-еў бы да Ганначкі, хоць бы на адну-адну мінутачку. Ах! Ніразу не забудуся я на тое ігрышчэ.

Як то жывеш ты цяпер? Ці здаровінька? А ці бываюць вечарынкi. Ці прыезджалі к нашым дзеўкам сваты? А можа хлопец каторы наш дзеравенскі высватаўся? І як, ці-ткі бярэць Мі-халка Аўгінью, ці ўсё німа шчэ ладу? А к Ва-надысёвам у-супрадкі ты, Божа крыі, не хадзі: ён батрак, як усе кажуць, прыкры хлопец, мне ён надта не спадабаўся, такі буян. Мала за чым не пабіўся на заручынах у дзядзькі з бельскімі хлапцамі. Што яму вадзіла, што яны прыйшлі пагуляць? А гарэлки ж наглытаўся! І мяне дзі-віць, што ты з ім так любіш скакаць польку... Ці мала лепшых мальцаў ёсьць? А дылі ты не падумай чаго-якога, гэта я толькі так, к таму, што ён чэлазек ня то, што «не рахманы», як ты гаварыла, а дрэнны, скрыўдзіць як, і што ты яму такаму?

Прыпішы мне, што кажуць людзі аб дзядзь-

кіным вясельлі? Як жывуць нашы: тата, мама?
Як маладая дзядзіна?

Марку я табе пасылаю у гэтым заказным
пісьме; паперы возьмеш у Мэндаля, у яго ж і на-
пішы пісьмо сама, адрэс напішыць табе Мэнда-
лёўна Этка; павестку табе перэдасьць таксама
яна, а дзеўкам нічога не кажы... І майго пісьма
Этцы чытаць не давай, а чытай сама, я пішу
табе чытэльна.

Ну, а затым і бывай здаровінька, мая кра-
сачка, мая журавіначка! Ні нудзіся, прашу ця-
бе, — што сказаў таго не забуду, дай Бог толькі
скончыць школу, ужо ня доўга!..

А людзі, калі сьмяюцца, ніхай сьмяюцца, ці
каму закажыш? І аб жыдаўчынцы, с каторай
быццам то відзіў мяне слабадзкі Піліп у Га-
радзкім саду, як езьдзіў у Богумільска,—брэхня,
і не давай ты веры, можа катораму злосьніку
зайздросна.

Ты у мяне адна, Ганя, мая першая і апош-
няя. Лепей за цябе ні знайдзіцца мне ў сьведзі.

Цалую цябе, Ганя, на ўсю сілу... Абшча-
піўшы за шыйку, жалею-мілую на ўсю сілу...

Званок на вячэрную малітву... Дабранач,
Анюта! Ганя!

На веки-вечные твой
Касьцючок Зарэмба.

P. S. (Пасьля пісана). Пішу пасьля малітвы.
Прысылай пісульку скоранька па адрэсу: горад
Богумільск, Могіслаўскай губ., пансіён такога-то
вучылішча, такому-то. Мне вучыцель за каляд-
нае сачыненьне па псіхалогіі (такая навука)

«Чуўство сымпаціі» паставіў чатыры с палаві-
наю. Дабраначі..

Твой Касьцючок.

Цалую цябе! Люблю...

II

Таварышу.

13 студня 1910 г.

Насьмешлівы Андрэю!

Віншаваць з Новым Годам у гэтым пісьме
ня буду, бо я табе паслаў сваю картачку яграз
28 сьнежня (здоровіў цябе), ці дайшла яна,
ай не?

Як атсьвяткаваў я у-дварэ, пісаць ня хо-
чэцца—сам добра ведаіш, як я жыву у дзярэўні,
калі прыезджаю з вучылішча.

Ведаіш... Не, браце, насьмешлівы Андрэю,
не дагадаішся, што стала с тваім Кастусём: ён
цяпер саўсім другі чэлавек!

Я цяпер і сам дзіўлюся, як гэта мог я ра-
ней, у тые гады, прасядзець у сваёй хаці цэлыя
Каляды, не паказываючы нікуды носу? Помніш,
бывала: у цэркву ня езджу (хоць і топіна тым
крыўдзіць бацькоў), бо «сучасная вера — ашу-
канства;» к радні не езджу, бо радня мая —
с хамскімі поглядамі, бачыць у ва мне «канды-
дата у немалыя паны,» і прыкра тым выстаўля-
іцца; на ігрышчы не хаджу, бо «што я там
знайду?— тупых дзевак, буянаў хлапцоў, мацерш-

чыну і усякую брыдоту, карты, гідкае скалазубства, насьмешку над маімі славамі аб лепшым людзкім жыцьцю;» і так далі, і так далі, і так далі. Валяюся сабе тыдні тры у хаці за кніжкаю у гордай адзіноці і душу маладые здравыя кірункі свае горкімі думамі: «Такая доля мужыцкага сына з дзярэўні, што пайшоў вучыцца».

Кніжкі, кніжкі й кніжкі. У-вечары хіба прайдуся да лесу па дарозі занесенай сьнегам, з маленькім брацішкам ды й ізноў у хату.

Матка пачанець: «Сыночак! Трэба-ж-ткі табе сядзець у хаці цалюткі дзень!.. Прайдзіся ты хоць к дзядзькіным, калі ня любіш сядзець на вечарынках з дзеўкамі, прачытаў бы што дзядзіні, як бывала маленькі, яна ж дужа любіць слухаць цябе. І дзеўкі гукалі, кажудь, што гэта з ім, з вашым Касьцюком зрабілася, — людзей баіцца.» А я мамі па кніжнаму і так надуўшыся: «Што я там, на вечарынках, знайду?» А дрэнна было на душы, а цяпер успомню — чырваню.

А бацька: «Ня любіш дзэравенскай гульні, — к настаўніцам бы з'ездзіў... Ты ж вучышся... і ім бы весялей...»

А я тату: «Ага, паеду... Як слова я ў іх лепшае шчасьця знайду, чымся на ігрышчах... Яны с паненятамі круцюцца, зьвяжыся я — скажудь нашы: І Касьцючок, наўчыўся на сабаччы нюх — запанеў, да мужыкоў а ні блізка, пан»... Знаю я. Змоўчыць бацька, а кіпіць, бо ні на яго выходзіць.

Так бывала й пакутую «горкую долю селянскага хлопца, што вучыцца». Сквяруся сам у сабе, не бачучы сьледу...

Вось была філазофія!

Чырваню цяпер: Госпадзі, які я дурус быў.

І адна злая уцеха у мяне: «Ці я адзін такі задаўся? Многа у нас такіх дурусаў. І ты, насмешлівы Андрэйка, і ты... помніш? Цяпер, жывучы у горадаі, забыўся хіба на тое? А цікава ведаць, якіе у цябе думкі цяпер на гэтыя пытаньня. Напішы хоць трэшку, а хацеў бы убачыць цябе. Ці зразумееш мяне — здольны дэмакратычны працаўнічэ? Ня ведаю... За сваімі шырокімі грамадзянскімі поглядамі маіх маленькіх, вузенькіх, беларуска-сялянскіх не ўбачыш. Многа маю пагаманіць с табюю.

Я адрадзіўся! У мяне *новая пльмформа*.. толькі, Андрэйчык, ня сьмейся, што я шчэ вучэнь. Як ты сам, помніш, кідаўся у розныя бакі і сварыўся з дзядзькамі, прыезджаючы у вёску на вакацыю.

Я адрадзіўся!

А с чаго пайшло? — Адзін раз, у сьвяты вечар, к нам у нашу хату прыйшлі і хлопцы й дзеўкі, і старыя, і дзядзьвішча — гуляць. Набухтылася поўная хата.

Тата скрвіўся на іх быццым то, бо я меў дзікі від.

А потым, а потым.. Разыйшоўся я, і ўся мая старая філазофія к чорту!

А ўсё знаіш хто?—Ганулька Леваноўначка... Толькі ты ня сьмейся: ну я, здаецца, улюбіўся... і ўсё

Бліжэй, бліжэй — пасядзеў я за ёю, пагаманіў, — якая слаўная дзяўчынка. Як я раней таго ня відзіў? Заклуміў галаву кніжкамі сам сабе, праз тое хіба.

А цяпер... (кніжкі то чытаю, ня бойся)... на йгрышчы хаджу, у цэрэву езджу, к свату ў госьці колькі разоў бегаў і с хлапцамі ў дровы езь-

дзіў. Вясе́ла! Мама рада. Толькі тата троху не
разуме́ць мяне...

У гэтым уся паэзія нашага народу! Толькі
мы гаду́ем на чужым грунці і забыва́ем добра
разуме́ць свой грунт. Ня сьмейся, што я — ву-
чэнь... Як пазна́ўся я з Ганулькай, я многа уця-
міў. Каб нам, веда́ш, свой беларускі прарок, ка-
торы б прамыў нам вочы, у чым наша істота,
паэзія жыцьця, прыгажосць жыцьця. Ато што:
тое, лепшае чэлавецка-беларускае, што узгадува-
ла ва мне сям'я (не ўся сям'я наша, а мама,
дзядзіна, цётка, дзед, дзядзька і яшчэ той гэты)
тое выкара́няла доўгі час школа. І мой вучыцель
першы быў — беларус! Які сьляпы! Мала аду-
каваны, мала асьвячоны.. Ці наўчыла нас, слу-
хай, наша школа любіць сваё беларускае, шана-
ваць прыгажосць роднай прыроды, пранікну́цца
гармоні́ей родных зьяў? Чаму нас вучылі!

Во й вісі паміж двух магнітаў. Ці выкара́-
няй роднае кара́ньня і адрэка́йся роднай хаты,
ці уцека́й ад панскай апраткі і цяга́йся за пры-
міціўнаю дзядоўскаю сахою .. хвароба на...

А як я з Ганулькаю? Ды што табе... Я ж
скрытны беларус! Толькі ж ты мне блізікі, Ан-
дрэй, ты мяне зразуме́ш і не прасьмяеш..

Божа мой! До пісаць. Заўтра у мяне рэпэ-
тыцыя па тэхналогіі, трэба зубрыць.

А шчэ граюць у вушах скамарохі, шчэ пяюць-
дзеўчаткі родныя песні, прад вацамі так і мі-
тусяцца хлопцы й дзеўкі у скоках. А той міг!
Сяджу я у вугольчыку на судніку з ёю. Засту-
пілі нас сьпінамі гуля́ннікі, дзівячыся на танцо-
раў, гамонім мы .. Ня горш нашы дзевачкі, с ка-
торымі мы вырасьлі, за перашпіленых ненатураль-
ных гарадзкіх паненак. Ай што я.. і тэм ёсьць

слаўныя дзяўчынкі... Дык вось... Сажмала мне ў атказ маю руку Ганулька і на пытаньне маё хлапецкае змуцілася, схіліла галоўку: «Ага... ты ж бачыш»... кажыць. Зашчымела, зашчымела маё сэрце!

Я і скакаць наўчыўся; з ёю польку скакаў; танцы ужо не такі грэх...

Толькі табе хвалюся, даражэнькі Андрэй: люблю я Ганульку і яна мяне любіць. Ніхто ня ведаіць.

Чэраз два гады паскачыш, дружэ, на вясельлі, бо Ганні у наскім быце ня можна доўга ждаць. Калі я і ў высшае пайду — нічога, рукі ёсьць, спэцыяльнасьць будзе, абы здароўе, пражывём.

Працаваць і вучыцца! Так браце. Што там хавацца, будзім самі сабою, будзім самі здабываць сваё жыцьцё і долю. Працаваць і вучыцца. Не хачу я хлусіць; калі я палюбіў і даў слова, яна мая прад Богам і прад людзьмі. І што ты піэш, як цяпер у вялікім горадзі увас: сьйшоўся, зьвёў, канцы схаваў, хоць бы й проціў старой праўды, і кінуў яе, калі абставы і варункі жыцьця сучаснага замінаюць — брыда гэта, і гідасьць і подласьць. Ваша гарадзкая моладзь сама творыць жыцьцё, дык сорам ёй зваліваць віну на ненармальнасць сучаснага сацыяльна-грамадзянскага жыцьця.

Сорам ім, сорам. Ты выйшоў з народу і разумеіш, дык будзь чалавекам, разьбірайся у ісьцінна паступовым. Праўда? Ай, каб я с табою увідзіўся, ато на паперы выходзіць ня тое.

О, трудна, брат Андрэй, нам, мужыцкім сынам. Мы выпяўзаім са сваіх хат і па праўдзі (толькі ня сьмейся!) маім жэ нейкую зямельную сілу ў сабе, гэта не мая навіна, але хаваімся са сваімі ідэаламі, нясьмела азіраімся на новай да-

рові, шукаім вачыма прыпынку і, не патрапіўшы і не даўміўшыся зьеднацца і пайці сваім шляхам, расплываімся патроху у гнілом балоці згрэзеных мольлю чорных сьвітак...

Выўчыліся! Выйшлі «ў людзі!» Сталі панамі. .

Я не хачу так!

Ня ўжо ж табе не прыходзіла у галаву думка на паньскім балі: «Вось я, пан, гуляю тут, забыўшыся на калішніе жаданьня, а не магу прывясьці сюды свайго бацьку — селяніна (лекая, рабочаго, дворніка), матку — вясковую кабецінку (прачку, кухарку, швачку), братоў, сястрычак і др., бо яны — простыя?»

Ведаіш, тут у нас у клубі на вечарынцы за буфэтам падавала гімназістачка, дачка буфетчыка; яе папрасіў на вальс адзін студэнт «І што-ж! Падыйшоў сярод залі старшыня клубу і папрасіў дзяўчынку выйці з залі, альбо не працаваць за буфэтам. Што ты на гэта думаіш?

А у нашым вучылішчы 80% селянскіх дзяцей...

Дык гдзе ж дзьверы да жыцьцёвай праўды, як жа жыць.

Ня ведаю... Ня ведаю... А толькі я так не хачу!

А як будзе, як то будзе?

Ну аб жыцьці нашым вясковым пісаць многа ня буду. Ведаіш, сам жыў... Таксама усё чыста, як раней. Толькі троху быццым-то варушацца: хутары, кооперація, земства... Але мала разумеюць, мала знаюць, — ой патрэбна праца!

У вучылішчы у нас жыцьцё старое, грэшнае. Вучымся, вучымся... Многа часу лабараторыя адбіраіць. Вучыцелі на вуроках сьпяць, хоць і Каляды не даўно былі. Вучні, брат, на шкоду многіе, на прыватных кватэрах асабліва, пьюць

гарэлку, гуляюць у карты. Ня дужа даўно аднаго уволілі за п'янства, у другога адабралі стыпэндзію за карты, сам дырэктар аб 11-й гадзіне паехаў і застаў. Нядобра, ведаш, што гэтыя гаротныя гулякі — хто? сялянскіе дзеці; адзін з Міншчыны с-пад Ігуменя, другі з Могілёўшчыны з Горэцкага павету. Як яны будуць цяпер? Той, што адабралі у яго стыпэндзію, атрымліваецца ад бацькі рублёў 5 ў месяц, а рубл. 5—7 прысылаецца яму брат вучыцель. А што, калі нам забараняюць рабіць вечарынкi, агульныя чытаньня і т. д.; цяпер і самі хлопцы, праўда, ужо ня дужа цікавюцца... Эх, жыцьцё.

Ну бывай здароў. Во распісаўся я. На 2 сямікапеечн. маркі... Пісьмо гэта напісаўшы прачытаваць ня буду, бо баюся, што, прачытаўшы, не адважуся паслаць табе яго, па скрытнасьці сваёй беларускай... Толькі ты ня сьмейся, Андрэйчык! Ня сьмейся, напішы незабавам атказ, будзь здаровінік і не забывайся на твайго сьмешнаго Косьцю Зарэмбо.

III

Д а м о ў (аткрытка).

Студня 14 1910 г.

Добры дзень тату ў хату! Як жыўдце? Як маіцёся? Я здароў. Даехаў аж надта добра й ладна. Вучуся. Смуціўся троху, што выездаючы так заюшыўся, што не схадыў к дзядзькіным папашчацца. У дзядзінкі старэй прашу прабачэньня, што мала чытаў ёй на Каляды, яна ж мне маленькому столькі казак казалла. І мамі вялікае-

вялікае спасібачка за ўсё, што мне напекла і нарыхтувала. Ехаў — не хацеў браць, а цяпер у пансіоні дык любя. А як маладая дзядзіна? Усім кланяюся, жычу здароўя і ўсяго добрага. Пішыця, якіе навіны ёсць і ўсё, усё... Ніхай Паўлік пішыць і Нінка дадасьць, як вучуцца і т. д. Ну бывайця здаровы і вясёлы, мае дарагіе! Татка, прасьдце, што ў Каляды было тое-сёе...

Ваш Кансьцянецік.

IV

Яму ад бацькі (пакарочэннае).

Дарагіе сыноч!

Паведамляю цябе, што ў хаці, дзякуй Богу, усе цяпер здаровы. Праўда, на гэтай нядзелі, матка, ішоўшы з абедні, троху прастудзілася і пражварэла дні са тры, але цяпер, хвала Богу, палепшала і каля печы сама упраўляіцца. Ато дзядзька твой малады з дзядзінаю ужо выехаў на службу к пану у Пнеўшчыну, Антон жупаны хадзіў шыць у Міхасёўку, прабыў с паўмесяца, Панас канаплі ад Іцкі Броўды у Смаленска вазіў, — адрабляў, што набралі у Крамі, — а Паўлі з Нінкай цэлы дзень німа — зраньня у школку пойдучь, дык я астаўся адзін с хвораю маткаю, хоць ты вазьмі ды як хаця кіруйся. І вады прынясі, жывёлі падавай, дроў німа — дроў насячы, у погрэб злетай — проста хоць гвалту крычы. Каровы галодныямычаць, воўцы бляюць, сьвіньні скігочуць, — ну не дай Божа яйжэ і бабскую работу спраўляць. У сераду гукнуў старую Міхасіху печ тапіць; дык яна як выпаліла, рана юшку зачыніла, напусьціла чаду паў-

нохтыньку хату. Як на ліха, я уллучыў вольную часінку, прыйшоў у цёплую хату з марозу і пачаў задоўку віць. Чую смурод, кажу матцы: „Ідзітка ты памалу, напрануўшы шубу, к дзядзькіным, ато на хворую галаву учадзеіш саўсім“. Выйшла яна, а я, шапку надзеўшы, сяджу, думаю — ня возьміць мяне. Але к вечару як заламала у мяне галава, як пачало мяне доргаць, на сілу агоўтаўся, думаю — жыў ня буду. Прыйшоў змрокам Юры Іванавіч са школы з Нінкаю і Паўлікам, кніжак тваіх у мяне прасіць. (Узяў некаторыя беларускія а таксама журналы і „Вайну і мір“ Талстога). Дык ужо ён мяне ратуваў. І вуксусам віскі цёр і чаім паіў. Да-душы, думаю—ня вытрываю.

.....
.....
Навін вялікіх німа. Паўля, здаецца, нішто сабе вучыцца, Нінка тож па арыфмэтыцы маіць «пяцёрку», чытаіць ужо гладка, адно дрэнь, ніяк ня можа наламацца гаварыць правільна *). Як закулдыячыць: адно слова кніжнае, а дзесяць нашскіх хатніх... Але настаўніца яе шкадуіць, наўчыла вышываць. І за мову ня дужа то школіць.

Слаўноўскага папа жонка у захвіцённю **) была доўга, троху за чым жывую не пахавалі. .

.....
Андрэй с Пецярбургу дзядзькам ліст прыслаў. Ён далёка сігаіць: працуіць у нейкай рэдакцыі, ня дрэнна жывець. Вось і маламожнага бацькі дзіцёнак, сірота, а у людзі вышаў. Ці пішыць

---

*) па расійску.

**) у летаргічным сьне.

ён табе? І дзядзькі яго, як прыслаў паўсотні ужо не кажуць, што скруціць галаву, у турму патрапіць...

Паны ізноў нашым людзям за падзёншчыну грошы не аддалі. Вось паны! Судзіся з імі, чыркайся! Лес чысьценька зводзюць да рэшты: і каля нашага поля Гаёк аднавокаму Хвальзону аддалі за даўгі.

Мясьпечковыя жыды краму Саўчанкову спалілі, каб не перабіваў гандэль ім. Аднаго засадзілі у вайстрог, але што ж, нічога ня будзіць. А Саўчанак саўсім зжыўся: надзел прадаў, грошы, якіе былі, на тавар пусыціў, усё дымам пайшло. Вось ты казаў: «Каб нам такіх людзей, як Саўчанак, ды паболей. Каб нам ды сваіх гандляроў...» Куды ўжо там! Вось і натаргаваў, наскакаўся твай хвалёны Саўчанак.

Пішы, як жывеш, як вучэньня? Можа у грашах тугавата, можа дрэнна кормяць ў пансіоні—пішы, прышлю. А матка табе шкарпэткі і вязёнкі сплела. Шкарпэткі то ладныя, цёплыя, а вязёнкі—ня ведаю, мусіць пасаромішся насіць у горадзе. Далёка нашым бабам да матак тых латышоў, што, як ты казаў, і ў вучылішчы вашым у дамэтканых дужурках ходзюць. Толькі ты за гэта ня гневайся: што праўда, то праўда.. Ну яны такіх маргелак ці валенак не звалюць, як наш Юстын.

У Хлімона воўк аўцу с пуні вывалак. Ваўкоў к нам панабегла с Цёмнаго Лесу — беда! А забабонныя голавы кажуць тут, што гэта ехаў вясельны поезд каля чараўніцкага двору гдзе бы то ды й абмінуў закінутага зайца, не пачаставаўшы ведзьмака. Вось ён іх усіх і пракляў, і увесь поезд пабег воўкалакамі, с таго й ваўкоў

многа. Дуруць людзі галаву. А Паўлік ужо аб гэтым і казку ад дзядзіны запісаў, хацеў пасылаць табе, ды я грошы на марку не даў, нечэга яму, маламу, многа знаць ды грошы на глупства траціць.

Газэту, добра, што выпісаў. Нінцы я не даю чытаць, мала яна шчэ, а глаўнае, каб па расейску наламалася. А Паўлік ладна чытаіць; старыя, вечарком калі, так уважна слухаюць. Шкада, што хаця мала-мала, адылі ёсць не нашкіе словы. Расталкуй нам у пісьме, што гэта такое: паводдуг, кольвек, жэгнацца?

Кланяюцца табе усе, бывай здароў. Вучыся, будзь вясёлы, ні смуціся.

Твой бацька Міхась.

Са слоў Вашаго таты пісаў і Вас прывітаю
Юрка Алехновіч.

24 студня 1910 г.

Усё гэта з маіх слоў спісаў, дзякуй яму, Юры Іванавіч, калі быў у нас. А цяпер па майму загаду пішыць Паўлік, бо я не хацеў пры Алехновічу пісаць. Што ты гэта уздумаў такія пісьмы пісаць дзеўкам? Заказное! Ці прыслаў нам хоць калі заказное? І гдзе твае вочы? Ці тут разумеюць што. Ведамо дзеравенская дурата Адно—людзі сьмяюцца і аб дзеўцы і аб табе гаворка пойдзіць. Разлахаюць па ўсей воласьці. І мне будзіць стыдна, скажудь—да чаго даўчыў сына Каб у другі раз не пісаў. Падумай сам. Даволі таго, што ты па мужыцку гаворыш, (дурэнь другі падумаіць, як бы ня ўмеіш па кніжнаму) і нійдзе за ўсе Каляды сярод паважнейшых людзей носу не паказаў, бытцым то, што мы жывём у дзярэўні, дык ужо пушчэйшыя за другога

куртузаго панка ці лапцёваго шляхціца. Аду-
майся, Касьцюк; нешта ты, чым далей тым го-
рэй. Алехновіч па просту гаворыць толькі з ве-
тлысьці к табе.

V

Я му.

(Аткрытка з абразьлівай карцінкай на другім боку).

Pocztowaja pisulka. Почтовая писулька.

Atviras laiškas. РОСЗТÓВКА. ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО.

Калі ты дурак, дык ня
бегай за вясковымі, а хапіць
с цябе гарадзкіх. А то на
Вялікадня перэламаім табе
ногі і напішэм зьверху таго
дырэктару у вучылішча.

Наклон з насмешкаю
ад Ганны.

6 к. Доплатить	мясьцінка на марку.
-------------------	---------------------------

Г. Богумільскъ

Могил. губ.

Пансіонъ Химико-тэхніческаго
Училища.

Касцяницину Зарэмбі.

3 кл.

VI

Письмо ад Паўліка.

Брато Косьця! Здароў!

Тата ня ведаіць, што я табе пішу ды шча

па-беларуску. А пішу я табе на тое, каб ты не прысылаў болі пісем Ганьні Леваноўні. Ато толькі сьмяюцца і гавораць аб табе дрэнна, быццым ты які благі чэлавек. Тата сярдзіт. Толькі мама й дзядзіна, як даведаліся, дык сьмеяліся.

Калі прыслалі павестку, Ганна блізка што лётала, а не хадзіла. Усім чыста, якбы не наўмысля, паказывала яе і пачынала тужыць і хваліцца. А даждалася сьвята, гукнула дзевак і Цімоха, муршчыкаваго сына, каб прачытаў, бо ён пісьменны, і пайшлі у мясьцечка к абедні і ў воласьць за пісьмом. Прышоўшы ў-двору усім паказала, як бы ня хочучы, закрываючыся хвустакаю і чырванючы. І бацька й матка Ганьніны тое пісьмо слухалі. Лявоніха адну палавінку адабрала у дачкі і носіць за кабатом на грудзёх. І цяпер тое пісьмо хлопцы чыталі колькі разоў у Лявона на ўсю хату. Ганьні наругаюцца, кажуць: «Кусьцокова жонка». Адзін раз я дакладраваў Ганьнінай сястрэ маленькай Маньцы ажно цэлую сьпісаную цетрадзь, што вучыцель мне аддаў, каб толькі прынесла мне тваё пісьмо, дык яна перш згодзілася, а потым пачала прасіць кніжку з людзьмі. Я не даў. Калі-небудзь выхаплю гэта пісьмо і падзяру, толькі ты болі не пішы, ато мяне Ганьніным дзевярочкам дражнюць хлопчыкі і дзеўкі.

А Ганна й ня дужа ладная дзеўка; у яе на руках кароста. Адно што прыгажэйшая троху і байчэйшая за нашых другіх дзяўчынак, а любіць сварыцца і дужа ілжэць. Толькі ты ня сярдзіся, я праўду кажу.

Лявоніха пабіла каля калодзежа вядро старому Хомцы, што казаў ёй: «Ня возьміць Кась-

цюк твае курносай Гінесі, знайдзіць у горадзі
пад брыльком сабе».

І сьмеху й граху.

У нас атлега. Вучыцель даваў нам свае
лыжы па сьнягу бегаць. . . . .

І да т. пад. (пакарочэна). . . . .

Твой брацішка Паўля Зарэмбо.

27 лютаго 1910 г.

VII

Яму ад яе.

Рука пісала, ня ведала каму, а сэрдэнька
сказала, што міламу свайму. Пішу пісьмо ад
сърдзечнай мукі, ляці пісьмо, міленькаму ў рукі.

Пісьмо ад Анны Лявонавай Валюжынiч ня-
цэвнaму другу, у першых страках маёго пісьма,
што зьвешчаю вас, як люблю, паважаемы Кансь-
пянцин Міхайлавiч, і што жыва і здарова і аб
тым і вам зычу ад Госпада Бога і усяго усьпеха
у руках і дзелах вашых. А цяперыцька мы пра-
дзём найболі у сваёй хаці, то на Банадысёва ба-
трака не сумневацца, патаму как мы панімаем,
што ж ён, как сібе хаціш. Аб тым вясельлю усё
здаровы так што з мяне сьмяюцца, куды ж мне
как мы няўчоная мужычка і болі нічаво. А мне
на тое неспакой і што вы сумысьля усё гэта і па
дзэравенску гаворыця, а вы наўчоны, і каб можа
пасьмеяцца за тым вас цалую і думаю як аба

мене і ці будаіць с таго што. У вас ёсць прыга-
жэйшыя і багатыя.

Астаюся любя

Анна Лявонава Валюжыніч.

24 феврала 1910 г.

VIII

З яго пісьма да бацькоў.

..... Паўля, кніжэк не шка-
дуй. Чытай сам і другім давай. І кніжачку
з людзьмі якую небудзь ад'жалей.....

К Вялікадню я хіба што не прыеду. Экза-
мены зара пасьяля сьвятаяк; трэбе рыхтавацца...
Пагуляю у-летку.....

К. Зарэмбо.

18 марца 1910 г.

Ізноў таварышу.

Насьмешлівы і праўдзіва-разумны Андрэю!
Дужа, дужа прашу цябе: калі захаваў маё
пісьмо, што я пісаў табе пасьяля Каляд (доўгае
такое), то ці спалі, ці падзяры, ці—што найле-
пей—прышлі мне яго. Не дзіві і ня сьмейся; су-
стрэцімся калі,—раскажу ўсё.

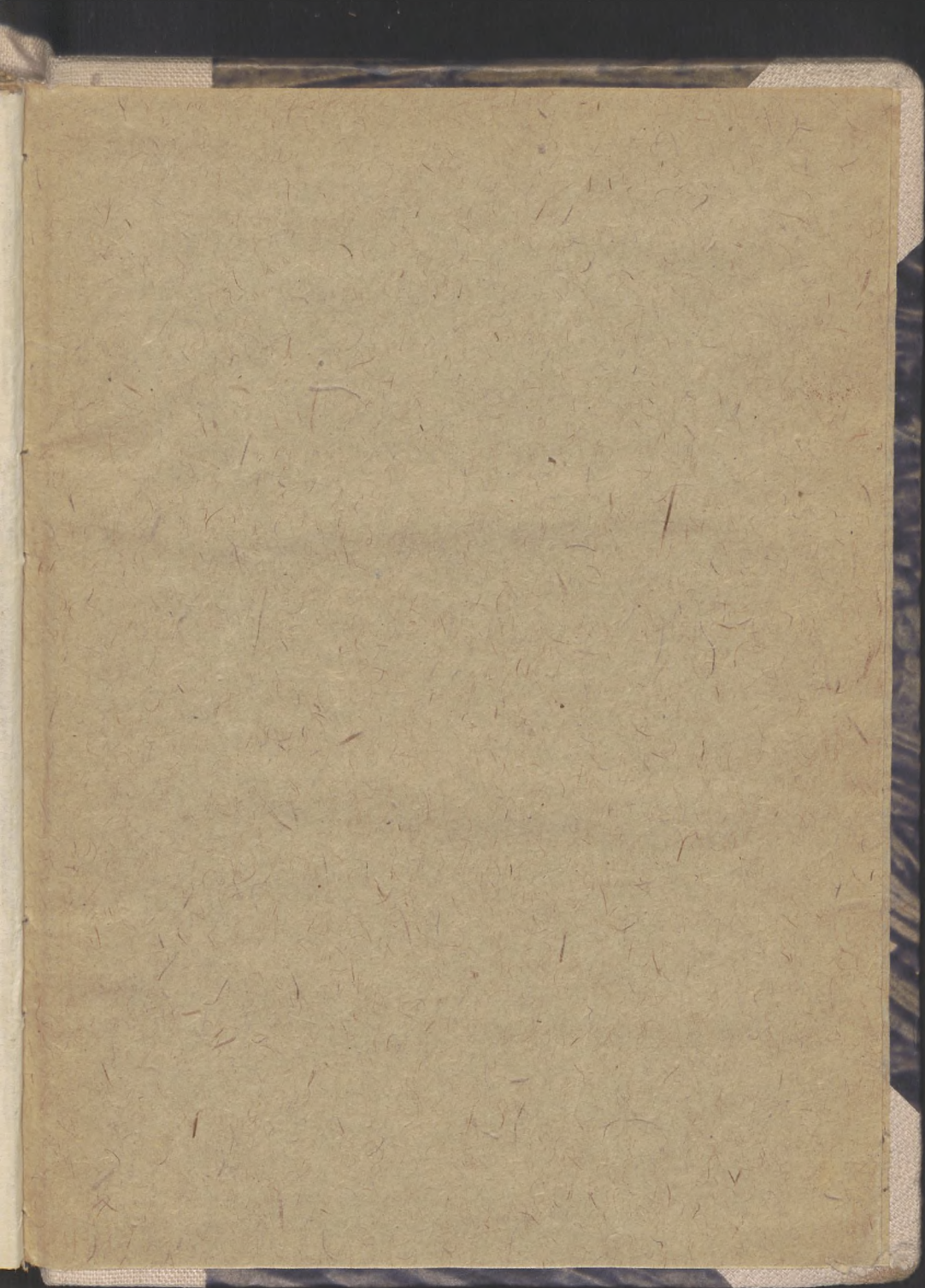
Скрыўджэны жыцьцём К. Зарэмбо.

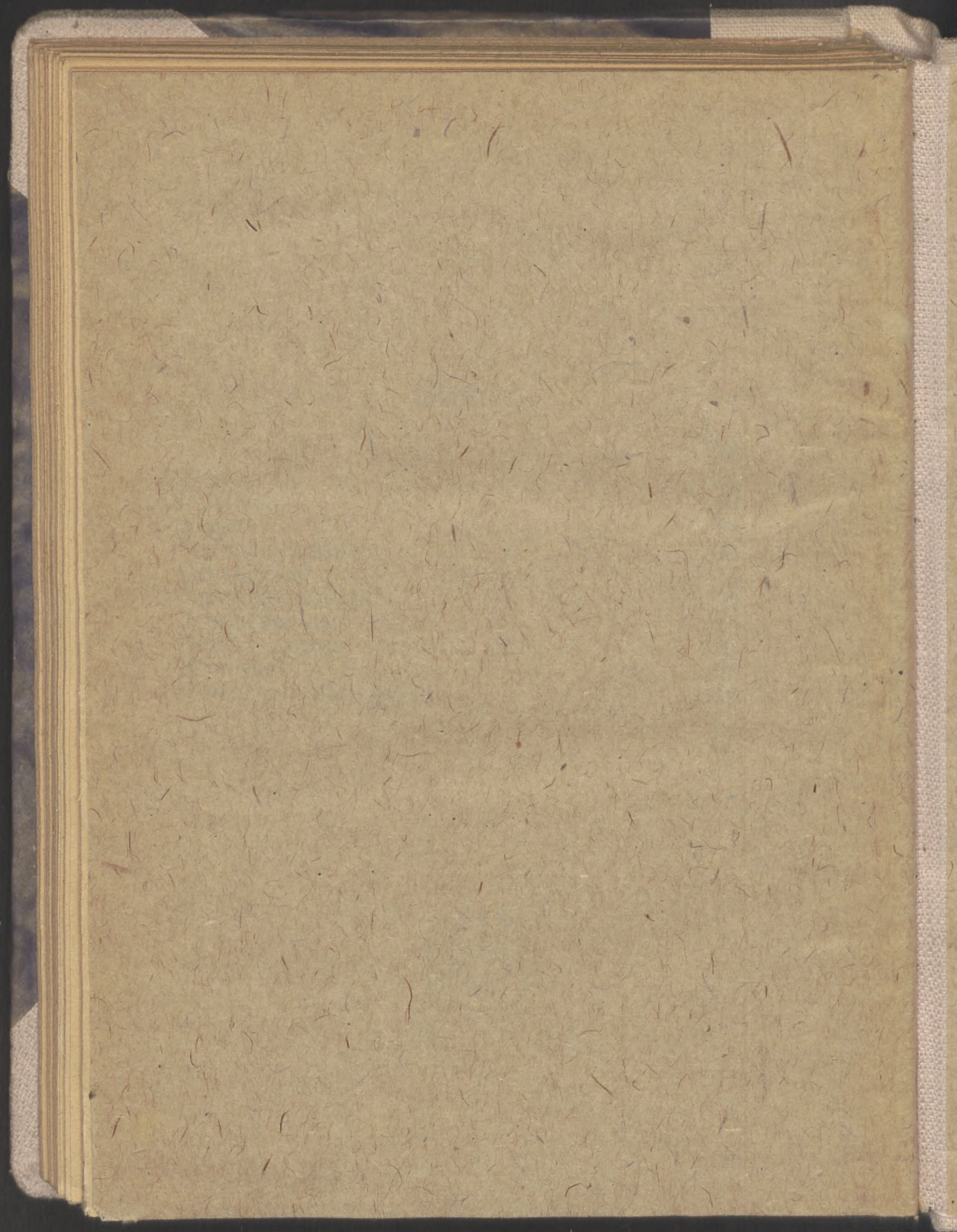
18 марца 1910 г.

Змест.

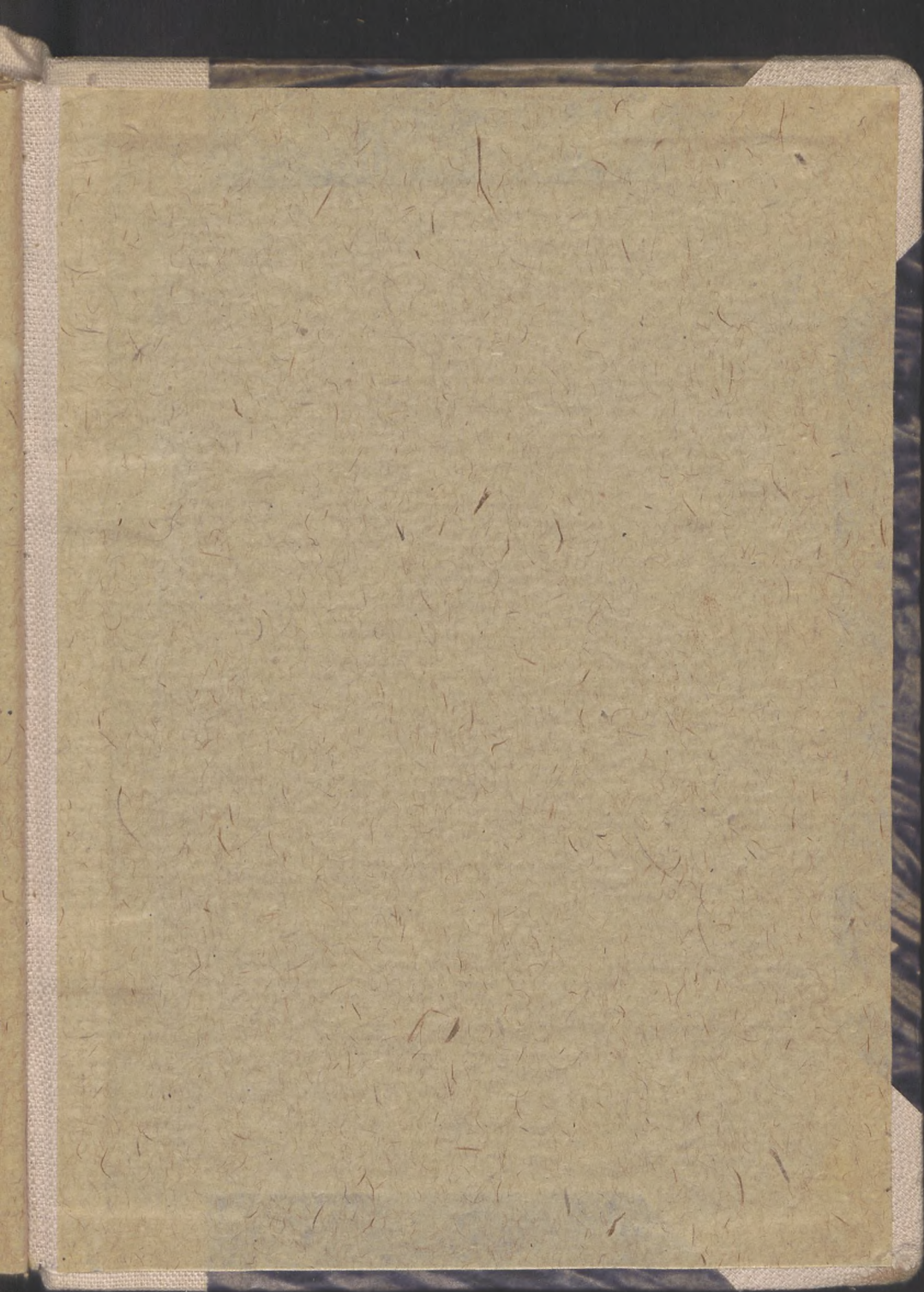
	Стр.
Рунь	3
У лазьні	20
Атрута	29
Роднае карэньня	42
Страхацьцё	76
Красаваў язьмін	79
У панскім лесі	87
Лірныя сьпевы	88
Што яно?	96
У чым яго крыўда?	117

81543

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001009891782